

De tienhoekige paviljoens

De invloeden van de ontwikkeling van de jeugdzorg op het ontwerp van groepshuizen van J.J. Tuynenburg Muys (1916-1994).

Afbeelding 1: Groepshuis ontworpen door J.J. Tuynenburg Muys.

Anke Thijssen

Studentnummer: 6986196

a.a.w.thijssen@students.uu.nl

anke.th@outlook.com

Universiteit Utrecht

Geesteswetenschappen

MA Kunstgeschiedenis

Architectuurgeschiedenis &
monumentenzorg

Scriptiebegeleider: D.R.E. Van de Vijver

Juni 2020

Voorwoord

Voor u ligt de scriptie 'De tienhoekige paviljoens: de invloeden van de ontwikkeling van de jeugdzorg op het ontwerp van groepshuizen van J.J. Tuynenburg Muys (1916–1994)', deze scriptie is geschreven ter afronding van de master Kunstgeschiedenis met specialisatie Architectuurgeschiedenis en monumentenzorg in Utrecht. Gedurende de periode van februari 2020 tot juni 2020 schreef ik deze scriptie.

Allereerst wil ik mijn stagebegeleidster Mayke Haaksman van de afdeling Cultuurhistorie van de gemeente Nijmegen bedanken voor het aanreiken van het onderwerp en het geven van inspiratie en advies tijdens het schrijven van deze scriptie.

Ten tweede wil ik mijn begeleider Dirk Van de Vijver bedanken voor zijn kritische blik en feedback op mijn onderzoek, door zijn goede begeleiding heb ik veel geleerd en het heeft me erg geholpen bij de totstandkoming van mijn onderzoek.

Ten slotte wil ik Esther Bánki, directrice van het Van 't Lindenhoutmuseum, bedanken voor geven van tips en het beschikbaar stellen van het archiefmateriaal tijdens de uitbraak van het coronavirus, dit heeft me ontzettend geholpen om mijn scriptie af te ronden binnen de gegeven tijd.

Samenvatting

In dit onderzoek is gestreefd om antwoord te geven op de vraag: 'Hoe zijn de nieuwe inzichten, over de professionalisering van de jeugdzorg, van invloed geweest op de groepshuizen van het masterplan van architect J.J. Tuynenburg Muys?' De scriptie is op basis van kwalitatief onderzoek uitgevoerd.

Uit de historische-en discourse analyse blijkt dat het Bouwcentrum Rotterdam al in 1951 een rapport opstelde voor een reorganisatie van het terrein. De ontwikkelingen in de jeugdzorg waren de aanleiding van dit onderzoek. Het Bouwcentrum schetste haar ideaal in het rapport als dat er kleine paviljoens verspreid werden over het terrein op gepaste onderlinge afstand. Dit zag het Bouwcentrum destijds als onmogelijk, omdat ze dan grotendeels het terrein vernieuwde. Johannes Visser (de nieuwe directeur) zette de reorganisatie door, hij wilde het Kinderdorp een duidelijke plaats geven binnen de Kinderbescherming. De Rijksgebouwendienst raadde het architectenbureau J.J. Tuynenburg Muys aan en door middel van de verleende bouwsubsidie van het Ministerie van Justitie realiseerde de stichting het project. De financiële bezuinigingen en de invoer van het btw-stelsel zorgde ervoor dat ze het plan maar gedeeltelijk uitvoerde, op basis van een schetsontwerp van Tuynenburg Muys, bouwde aannemersbedrijf Tiemstra goedkopere vierkante paviljoens.

Uit literatuuronderzoek blijkt dat het stedenbouwkundige concept, waarbij per volume gezinnen werden nagebootst en op bepaalde afstand van elkaar stonden gesitueerd, vanaf 1884 al toegepast werd bij krankzinnige gestichten in Nederland. In het eind van de jaren zestig en zeventig experimenteerden ontwerpers veel met wijkstructuren en woningen, maar dit specifieke ontwerp is nog nergens anders gerealiseerd. Het systematische stelsel kan afgeleid worden van het structuralisme, door het experimenteren van nieuwe stelsels zonder hiërarchie. De paviljoens kunnen gezien worden als experimentele woningen.

Uit de vorm -en bouwhistorische analyse blijkt dat het concept, met de openhaard in het midden van het pand, onveilig was voor kleine kinderen. Hierdoor verwijderde de stichting de openhaarden. De overige ruimtes zijn nog grotendeels intact en een aantal paviljoens functioneren nog op dezelfde manier.

Geconcludeerd is dat de ontwikkelingen van de opvoedingsmethodes voornamelijk het stedenbouwkundige plan beïnvloedde. Het ontwerp van de gebouwen individueel is een oplossing, op de eisen van de nieuwe

opvoedingsmethodes, van het scheiden van de gemeenteschappelijke -en
privéruimtes door middel van de tienhoekige vorm van twee bouwlagen hoog wat net
als de esthetica komen van de architect zelf.

Inhoudsopgave

<u>Samenvatting</u>	5
<u>Inleiding</u>	9
<u>Hoofdstuk 1: Aanleiding voor een ontwerp van nieuwe paviljoens</u>	15
1.1 Inleidend verhaal Kinderdorp Neerbosch.....	15
1.2 De verwetenschappelijking en professionalisering van de jeugdzorg in Nederland.....	17
1.3 Rapport het Bouwcentrum Rotterdam.....	18
1.4 Verandering directeur.....	22
1.4.1 Biografie Johannes Visser.....	22
1.4.2 Ambitie Johannes Visser.....	22
1.5 Invloeden op het masterplan.....	23
1.5.1 Van 't Lindenhoutstichting.....	23
1.5.2 Overheidsinvloeden.....	23
<u>Hoofdstuk 2: Architect J.J. Tuynenburg Muys</u>	25
2.1 Biografie.....	25
2.2 Architectenbureau Tuynenburg Muys.....	26
<u>Hoofdstuk 3: Het ontwerp</u>	27
3.1 Het stedenbouwkundige ontwerp.....	27
3.2 De tienhoekige paviljoens.....	30
3.2.1 Volume.....	30
3.2.2 Constructie.....	30
3.2.3 Concept / functies.....	31
3.2.4 Materialisatie.....	33
3.2.5 Kleursamenstelling.....	34
3.3 Onvolledig uitgevoerd masterplan.....	36
3.3.1 Het gerealiseerde deel.....	36
3.3.2 Oorzaken.....	37
3.3.3 De vierkante paviljoens.....	39
3.3.4 Vergelijking tienhoekige paviljoens met vierkante paviljoens.....	43
<u>Hoofdstuk 4: Het ontwerp in context</u>	44
4.1 Ontwikkeling paviljoenbouw in de zorg (vanaf midden negentiende eeuw).....	44
4.1.1 Ziekenhuizen.....	44
4.1.2 Buitengestichten.....	46
4.2 Vergelijking met gebouwen van dezelfde periode.....	49
<u>Hoofdstuk 5: Het gebruik: van het ontwerp tot nu</u>	55
5.1 Algemene ontwikkeling Kinderdorp Neerbosch.....	55

5.2 Ontwikkeling paviljoens	55
5.2.1 Tienhoekige paviljoens.....	55
5.2.2 Vierkante paviljoens.....	61
5.2.3 Stedenbouwkundig ontwerp.....	63
5.3 De invloed van het ontwerp op het terrein.....	64
Conclusie.....	65
Bronnen.....	67
Afbeeldingenlijst.....	74
Bijlage I: Tekeningenmap tienhoekige paviljoens.....	79
Bijlage II: Bouwfoto's tienhoekige paviljoens.....	92
Bijlage III: Tekeningenmap vierkante paviljoens.....	97
Bijlage IV: Fotoreportage interieur tienhoekige paviljoens.....	100

Inleiding

Het Kinderdorp Neerbosch geeft een ontwikkeling van de jeugdzorg in Nederland weer vanaf 1863. In 1863 startte in Neerbosch een weesinrichting die zich ontwikkelde onder de naam Van 't Lindenhoutstichting.¹ Door de tijd heen ontwikkelde de opvoedingsmethodes zich steeds meer, waardoor in plaats van het opvoeden van kinderen in grote groepen het kind centraal kwam te staan, hierdoor veranderde in 1963 de weesinrichting in een 'behandelcentrum' voor kinderen, genaamd Kinderdorp Neerbosch.² Voor deze nieuwe inzichten van het 'behandelcentrum' waren er ook nieuwe gebouwen nodig, waardoor Johannes J. Tuynenburg Muys de opdracht kreeg om een masterplan op te stellen voor het Kinderdorp.³

Dit onderzoek is uitgevoerd om inzicht te krijgen in de invloeden van verschillende partijen op het masterplan (1963) van architect Tuynenburg Muys. Tot nu toe zijn door het Van 't Lindenhoutmuseum een aantal onderzoeken verricht naar de algemene ontwikkeling van het terrein. De resultaten zijn publiekelijk openbaar gemaakt op de site en verwerkt in het boekje *Kinderen van Neerbosch: de kleine geschiedenis van een kinderdorp*.⁴ Er zijn nog geen onderzoeken uitgevoerd specifiek gericht op de architectuur van het masterplan van J.J. Tuynenburg Muys, terwijl dit ontwerp een belangrijk omslagpunt laat zien in de jeugdzorgontwikkeling van Nederland, daarnaast zijn er geen onderzoeken gericht op de invloeden van de jeugdzorg op de architectuur van deze periode landelijk. Het Kinderdorp was in het eind van de negentiende eeuw uitgegroeid tot de grootste weesinrichting van Nederland, daarom is het interessant om dit reorganisatieplan op deze schaal te onderzoeken.⁵ Op landelijk gebied zijn er wel meerdere onderzoeken gedaan gefocust op enkel de ontwikkeling van de jeugdzorg, *CANON sociaal werk Nederland* plaatste vele onderzoeken in chronologische volgorde.⁶

In 1951 verrichtte het Bouwcentrum een onderzoek naar de toenmalige opvoedingsmethode van de weesinrichting, om vervolgens een reorganisatieplan op

¹ Rullmann, Henk e.a. *Kinderen van Neerbosch*, 5.

² Rullmann, Henk e.a. *Kinderen van Neerbosch*, 23.

³ Rullmann, Henk e.a. *Kinderen van Neerbosch*, 25.

⁴ 'Historie'. Website Van 't Lindenhoutmuseum (later afgekort als VL).

⁵ 'Museumuitgaven'. Website VL.

⁶ 'Nederland: Zorg voor de jeugd'. Website CANON zorg voor de jeugd van Nederland (later enkel als CANON).

te stellen van het Kinderdorpsterrein.⁷ De resultaten die hieruit voortkwamen op het terrein waren kleinere woonpanden ontworpen door het Architectenbureau Pothoven.⁸ Het rapport van het Bouwcentrum oefende ook grote invloed uit op het masterplan van Tuynenburg Muys en is daarom meegenomen in het onderzoek. De onderzoeken die voor deze tijd zijn uitgevoerd, zoals het onderzoek naar de opvoedingsmethode van Van 't Lindenhout (1893), worden buiten beschouwing gelaten, omdat deze niet resulteerde in een verandering op het terrein, noch direct invloed uitoefende op het masterplan van Tuynenburg Muys.⁹ Aanbevelingen van de partijen die het meeste invloed hadden op het ontwerp van het masterplan zijn meegenomen in het onderzoek, deze partijen bestaan uit de Van 't Lindenhoutstichting, het Bouwcentrum en het Ministerie van Justitie (met de Kinderbescherming). De Kinderbescherming is een nationale organisatie die optreedt voor kinderen in de knel. Vanaf 1901 waren er kindervetten aangenomen en ontwikkelde de Kinderbescherming zich verder. Zij traden op als de kinderen niet behandeld werden op de manier die zij vereisten, ook gaven zij adviezen op het gebied van de opvoedingsmethodes.¹⁰ Het masterplan van Tuynenburg Muys was groter dan alleen de groepshuizen, hier behoorden ook gemeenschappelijke gebouwen bij zoals bijvoorbeeld een school.¹¹ De focus is gelegd op enkel de tienhoekige groepshuizen, omdat de aanleiding van een reorganisatie van het terrein lag bij de manier van opvoeding en deze werd aangepast als ze de grote panden vervingen door kleinere panden of als ze desnoods kleinere indelingen maakten in de grote panden, ook zijn de tienhoekige groepshuizen geplaatst in een ander stedenbouwkundig stelsel.

Het doel van dit onderzoek is om meer inzicht te krijgen in de invloeden van de nieuwe denkwijze met betrekking tot de opvoedingsmethodes op de groepshuizen van het masterplan van Ir. J.J. Tuynenburg Muys. Met dit onderzoek wordt antwoord gegeven op de vraag: Hoe zijn de nieuwe inzichten, over de professionalisering van de jeugdzorg, van invloed geweest op de groepshuizen van het masterplan van architect J.J. Tuynenburg Muys? De volgende deelvragen

⁷ VL, 14.3, inv. nr. 14.3.10.

⁸ VL, 14.3, inv. nr. 14.3.10.

⁹ Rullmann, Henk *e.a.* *Kinderen van Neerbosch*, 11.

¹⁰ 'Geschiedenis van de kindervetening'. Website Raad voor de Kinderbescherming (later afgekort als RvdK).

¹¹ Nederlands Architectuurinstituut (later afgekort als NAI), STUI, inv. nr. 117.351.

worden hierbij beantwoord: Wat was de aanleiding van deze reorganisatie van het terrein?; Welke partijen oefende invloed uit op het masterplan en wat waren hun aanbevelingen?; Wat is de inbreng van de architect?; Hoe zijn de invloeden van andere partijen (als de architect) afleesbaar in het masterplan?; Hoe functioneerde het masterplan en had het naderhand invloed op andere architectuur?

Door middel van een kwalitatieve onderzoeksmethode wordt gestreefd antwoord te geven op de hoofdvraag. Allereerst is er via een discoursanalyse en een historische analyse zo veel mogelijk bronmateriaal verzameld, vervolgens is er vorm- en bouwhistorische analyse gedaan naar het object zelf, waarna weer terug is geblikt naar het verzamelde bronmateriaal om verder onderzoek te verrichten. Tijdens het uitvoeren van het onderzoek, brak het coronavirus uit, waardoor er een beperkte hoeveelheid aan bronmateriaal beschikbaar was. De paviljoens zijn hierdoor niet in context geplaatst door middel van primair bronmateriaal (tijdschriften en krantenartikelen van die tijd), maar door secundair bronmateriaal (literatuuronderzoek). Het is ook niet mogelijk geweest om het archief van het Bouwcentrum te bezoeken en nogmaals terug te gaan naar het Nederlands Architecteninstituut, waardoor ook dit primaire bronmateriaal ontbreekt. Een bezoek aan de vierkante paviljoens was ook niet mogelijk, waardoor grotendeels de materiaalsamenstelling en de ontwikkeling onbeschreven blijft.

Het primaire bronmateriaal is voornamelijk afkomstig van de stichting van het Van 't Lindenhoutmuseum (Nijmegen), zij stelde bestuursnotulen, jaarverslagen, bouwtekeningen van J.J. Tuyenburg Muys, financiële overzichten, een gerelateerd bouwbestek, bouwfoto's en een maquette van een paviljoen beschikbaar voor dit onderzoek. Deze bronnen laten onderzoek toe van voornamelijk de aanleiding, invloeden en het ontwerp. Het Nederlands Architecteninstituut biedt verdere informatie over het architectenbureau, hier liggen de tekeningen van het bureau verzameld.¹² In het online bouwarchief (Gemeente Nijmegen) zijn stedenbouwkundige tekeningen, schetsontwerpen en bouwtekeningen van plattegronden, gevels en doorsnedes en constructieve tekeningen aanwezig, maar ook de tekeningen die zijn gemaakt tijdens de verbouwingen. Bij toeval zijn, om de paviljoens in context te plaatsen, twee artikelen van één jaargang geraadpleegd van de tijdschriften *Het Forum* en *BOUW: centraal weekblad voor bouwwezen*

¹² NAI, STUI, inv. nr. 1 10617656.

geraadpleegd.¹³ Het volledig doornemen van de tijdschriften was niet mogelijk. De auteur bezichtigde zelf vier van de tien paviljoens (Scherpenkampweg 49, 51, 68 en 76), waardoor de ontwikkelingen tot op heden zijn onderzocht.¹⁴ De Beeldbank (Nijmegen) bood relevante foto's.¹⁵

Het secundaire bronmateriaal is voornamelijk gebruikt voor het vergelijken van het ontwerp met andere ontwerpen van die tijd, hiervoor is gebruik gemaakt van boeken en rapporten. Dit onderzoek kan een aanvullend onderzoek zijn op het boek *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland* met de auteurs Noor Mens en Cor Wagenaar, hierin staan de ontwikkelingen van woon-en zorggebouwen voor ouderen, ziekenhuizen en psychiatrische ziekenhuizen beschreven.¹⁶ Daarnaast ging het om de boeken, *Structuralisme in de Nederlandse architectuur* geschreven door Wim van de Heuvel, *De kritiese jaren zeventig: Architectuur en stedenbouw in Nederland 1968 – 1982* geschreven door Martien de Vletter en *Architectuur in Nederland 1960 / 1967* geschreven door István L. Szénássay.¹⁷ De rapporten *Post 65* en *Predicaat experimentele woningbouw 1968 – 1980* geschreven door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed zijn ook gebruikt.¹⁸ Hoofdzakelijk zijn kranten artikels uit het *Nijmeegs Dagblad* uit het archief van het Van t' Lindenhoutmuseum geraadpleegd om de ontwikkeling van de paviljoens te analyseren.¹⁹ Om te onderzoeken of het paviljoen ook daadwerkelijk functioneerde zoals de architect had bedacht (zoals beschreven in hoofdstuk 3), vond er een gesprek plaats met een voormalig werknemer (Piet v.d. Heide). Hij werkte als woonbegeleider van de groepshuizen in de jaren 1970 tot 2000.²⁰

Allereerst wordt in hoofdstuk 1 de situatie van het Kinderdorp beschreven, waarnaar de aanleiding voor een reorganisatie van het terrein is opgenomen. Aansluitend worden de betrokken partijen en invloeden hiervan opgesomd. Vervolgens wordt in hoofdstuk 2 de biografie van de architect, de ontwikkeling van

¹³ Dijkstra, "Woontorens," 19., "Kliniek voor hart -en vaatchirurgie," 262 – 263., "Gezondheidszorg.," 1024.

¹⁴ Regionaal Archief Nijmegen (later afgekort als RAN), inv. nr. D12.473942, D12.473943, D12.473952 - D12.473957, D12.485396, D12.485400, D12.485401 en D12.485402, D12.769913, D12.769913, D12.518786 en D12.518787.

¹⁵ 'Beeldbank'. Website, RAN.

¹⁶ Mens en Wagenaar, *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*.

¹⁷ Heuvel, *Structuralisme in de Nederlandse architectuur.*, Vletter. *De kritiese jaren zeventig.*, L. Szénássay, *Architectuur in Nederland 1960 / 1970*.

¹⁸ Barzilay, *Verkenning Post 65.*, Barzilay, Marcel, *Predicaat experimentele woningbouw 1968 – 1980*.

¹⁹ VL, 14.3, zonder nummer (later afgekort als zn).

²⁰ Heide, Piet vd, gesprek. 1 maart 2020.

het bureau en de visie besproken. In hoofdstuk 3 wordt er in gegaan op het ontwerp, eerst het stedenbouwkundige ontwerp en daarna het ontwerp van de tienhoekige paviljoens. Tenslotte worden er in dit hoofdstuk de oorzaken en gevolgen uitgelegd van het onvolledige uitgevoerde masterplan. In hoofdstuk 4 wordt het ontwerp in context geplaatst, zowel in context van de architect als de gebouwen uit dezelfde bouwperiode. Het gebruik van het ontwerp tot op heden wordt in hoofdstuk 5 aan de orde gebracht, waarbij ook de invloeden op het terrein zijn onderzocht. Tot slot wordt in de conclusie antwoord gegeven op de hoofdvraag.

Hoofdstuk 1: Aanleiding voor een ontwerp van nieuwe paviljoens

In dit hoofdstuk is allereerst de ontwikkeling van de weesinrichting opgenomen, vervolgens is de ontwikkeling van de jeugdzorg in Nederland onderzocht. De ontwikkelingen van de jeugdzorg waren de aanleiding voor de toenmalige directeur (W.P. van Lindonk) om een onderzoek uit te voeren naar de weesinrichting. De resultaten van dit onderzoek zijn opgenomen in dit hoofdstuk, waarna de invloeden van de verschillende partijen zijn onderzocht.

1.1 Inleidend verhaal Kinderdorp Neerbosch

In het midden van de negentiende eeuw werden weeskinderen waarvoor geen plek was in de bestaande weeshuizen publiek uitbested, waardoor kinderen vaak gebruikt werden als goedkope werkkrachten.²¹ Johannes van 't Lindenhout (1836 – 1918) wilde hier wat aan doen en in 1863 stichtte hij met zijn vrouw een opvanghuis aan de Lange Brouwstraat in Nijmegen.²² Na een paar jaar waren er al zo'n tachtig kinderen aanwezig, hierdoor was uitbreiding nodig.

In 1866 kreeg Van 't Lindenhout een schenking van grond van de boerderij 'Het Spijkerhof' in Neerbosch, voor de bouw van een nieuw weeshuis. Hierna ontving hij nog een gift van f 500,- en startte in 1867 de bouw van het weeshuis. De weesinrichting groeide tot ongeveer 1903 uit tot een zelfvoorzienend dorp, waarbij bijna alle gebouwen waren gebouwd door de weeskinderen zelf, onder leiding van de leermeesters. Het dorp had eigen werkplaatsen, een kapel, scholen, een boerderij, een drukkerij en uitgeverij en een ziekenhuis (zie afb. 2).²³ De

Afbeelding 2: Luchtfoto van de Weesinrichting Neerbosch voor 1944 (exacte datum onbekend).

²¹ 'Historie'. Website VL.

²² Kuys, J.A.E. e.a. *Biografisch woordenboek Gelderland*, 63 – 64.

²³ Rullmann, Henk e.a. *Kinderen van Neerbosch*, 11.

weeskinderen kwamen uit heel het land en kregen, naast de huisvesting, onderwijs. De meisjes werden opgeleid als dienstmeisjes, de jongens leerden een praktisch vak. Tussen hun achttiende en eenentwintigste levensjaar verlieten de weeskinderen het weeshuis, waarbij ze een uitzetkist meekregen met onder andere een bijbel.²⁴

De weesinrichting groeide onder de naam Van 't Lindenhoutstichting en ving in 1893 bijna duizend kinderen op, hierna daalde het aantal weeskinderen door een landelijk mediaschandaal. In 1903 werd dominee Jan Schrijver (1862-1941) de nieuwe directeur van de weesinrichting, hij wilde ook voogdijkinderen opnemen.²⁵ Vanaf 1901 werden de kindervetten aangenomen, dit waren maatregelen om kinderen te beschermen, daarnaast kwamen er nieuwe regels op het gebied van jeugdstrafrecht, waardoor kinderen bij hun ouders weggehaald konden worden. Een voogd nam dan de zorg voor het kind over.²⁶ In 1905 werden de Voogdijraden ingevoerd, waardoor kinderverwaarlozing werd gemeld. Dit gaf de doorslag aan Schrijver om ook voogdijkinderen op te vangen.²⁷ Door deze regels kreeg de weesinrichting ook steun op financieel gebied van de overheid.²⁸ Tot ongeveer het jaar 1905 werd de weesinrichting gefinancierd door giften en bijdrages van protestanten. Door de nieuwe wetten daalde het aantal weeskinderen. In 1930 stabiliseerde het aantal tot vijfhonderd weeskinderen.²⁹

Van 't Lindenhout, de directeur van de weesinrichting (1863 – 1903) had als ideaalbeeld om de Weesinrichting te laten functioneren als een gezin.³⁰ Dit ideaal was niet gerealiseerd, dit komt mede doordat van 't Lindenhout zelf de groei van de Weesinrichting als Gods wil zag. Hij vond dat hoe groter de Weesinrichting werd, hoe meer het leek op de huidige maatschappij, zodat de kinderen op de juiste manier werden voorbereid op het leven buiten de weesinrichting.³¹ Dit resulteerde in grote gebouwen waar alle functies duidelijk van elkaar gescheiden lagen, zoals grote slaapzalen, eetruimtes, sanitaire voorzieningen en keukens (zie afb. 3 en 4). Er was weinig personeel aanwezig, waardoor kinderen niet veel persoonlijke aandacht kregen. Wel was er veel orde, structuur en routine aanwezig.³² Vanaf het moment

²⁴ Rullmann, Henk *e.a. Kinderen van Neerbosch*, 11 en 17.

²⁵ 'Wandeling in de tijd'. Website Kinderdorp Neerbosch.

²⁶ 'Geschiedenis van de kinderbewaking'. Website RvdK.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ 'Historie'. Website VL.

²⁹ Rullmann, Henk *e.a. Kinderen van Neerbosch*, 15.

³⁰ Het wezendorp Neerbosch: A. van Renssen.

³¹ *Ibid.*

³² Zilverschoon, "Kinderen in de knel," 58.

Afbeelding 3: Eén van de slaapzalen van de Weesinrichting 1915.

Afbeelding 4: Eetzaal met de grootste jongens.

dat de weesinrichting enorm groeide en totdat het Bouwcentrum een onderzoek startte (1951) naar de opvoedingsmethodes, functioneerde de weesinrichting op deze manier, hierdoor ontstond er vrij snel tijdens de groei verstichting binnen de weesinrichting (exacte datum onbekend). Dit hield in dat kinderen sociaal wenselijk verdrag vertoonden dat men van hen verwachtten binnen de weesinrichting. Als gevolg, vonden de kinderen het moeilijk om een plek te vinden in de toenmalige samenleving buiten de Weesinrichting Neerbosch.³³

1.2 De verwetenschappelijking en professionalisering in de jeugdzorg in Nederland.

Het eerste grote nieuws dat veel opspraak in de jeugdzorg in Nederland met zich meebracht was de beschuldiging van uitbuiting en mishandeling van kinderen op de weesinrichting in Neerbosch in 1893 (zoals beschreven in hoofdstuk 1.1 als het landelijk mediaschandaal).³⁴ Een onderzoekscommissie pleitte de Van 't Lindenhoutstichting vrij.³⁵ Over het algemeen gold de leefregel dat reinheid, rust en regelmaat zorgde voor een juiste opvoeding, maar sinds de eerste opspraak kwamen er steeds meer opspraken over de behandeling en opvoeding van kinderen.³⁶ Volgens een aantal juristen en wetenschappers hielp een goede opvoeding tegen jeugdcriminaliteit, waardoor in 1896 hoogleraar strafrecht G.A. van Hamel de vereniging Pro Juventute oprichtte, hierdoor kregen kinderen steun van een vrijwillige begeleider om samen te streven naar een betere opvoeding.³⁷ In 1946 boden scholen Kinderbeschermingscursussen aan, waardoor steeds meer

³³ Het wezendorp Neerbosch: (1863-1903) A. van Renssen.

³⁴ 'Johannes van 't Lindenhout: schandaal'. Website CBS Het licht van de statistiek., Lans, '1893 De Kwestie-Neerbosch'. Website CANON.

³⁵ Rullmann, Henk e.a. *Kinderen van Neerbosch*, 11.

³⁶ Lieshout, '1945 Beroepsopleidingen'. Website CANON.

³⁷ Lieshout, '1896 Pro Juventute'. Website CANON.

jeugdzorgwerkers een diploma hadden.³⁸ In 1956 veranderde de Voogdijraad in de Raad voor de Kinderbescherming, waardoor professionele hulp, in plaats van vrijwilligers zonder scholing, nog belangrijker werd.³⁹

1.3 Rapport het Bouwcentrum Rotterdam

Door de professionalisering in de jeugdzorg vroeg op 2 februari 1951 directeur mr. W.P. van Lindonk aan het Bouwcentrum Rotterdam om een onderzoek uit te voeren en een plan op te stellen voor de verdere ontwikkelingen van de weesinrichting.⁴⁰ De stichting Bouwcentrum was opgericht in 1946 om objectieve voorlichting en informatie aan te leveren aan partijen en particulieren.⁴¹ Het onderzoek moest allereerst een analyse bevatten van de bestaande weesinrichting; vervolgens een inventarisatie van de bestaande gebouwen en tenslotte een bouwprogramma voor het hele terrein. Het Bouwcentrum kreeg de opdracht om in samenwerking met H.A. Pothoven en Ir. G. Pothoven een schetsplan op te stellen, bestaande uit een herbestemmingsplan voor de bestaande gebouwen, een nieuw bouwplan en een stedenbouwkundig plan. In dit schetsontwerp verwerkte ze de resultaten van het onderzoek. Architectenbureau Pothoven ontwierp veel villa's en landhuizen.⁴² De heren Pothoven waren destijds de hoofdarchitecten van de weesinrichting en hadden al een aantal woningen ontworpen voor het terrein, zoals bijvoorbeeld het woonhuis voor de hoofdonderwijzer en de woning voor de chef van de werkplaatsen (afb. 5 en 6).⁴³

Afbeelding 5: Woning voor de hoofdonderwijzer, gerealiseerd in 1936.

Afbeelding 6: Woning voor de chef der werkplaatsen, gerealiseerd in 1931.

³⁸ Lieshout, '1945 Beroepsopleidingen'. Website CANON.

³⁹ Lieshout, '1896 Pro Juventute'. Website CANON.

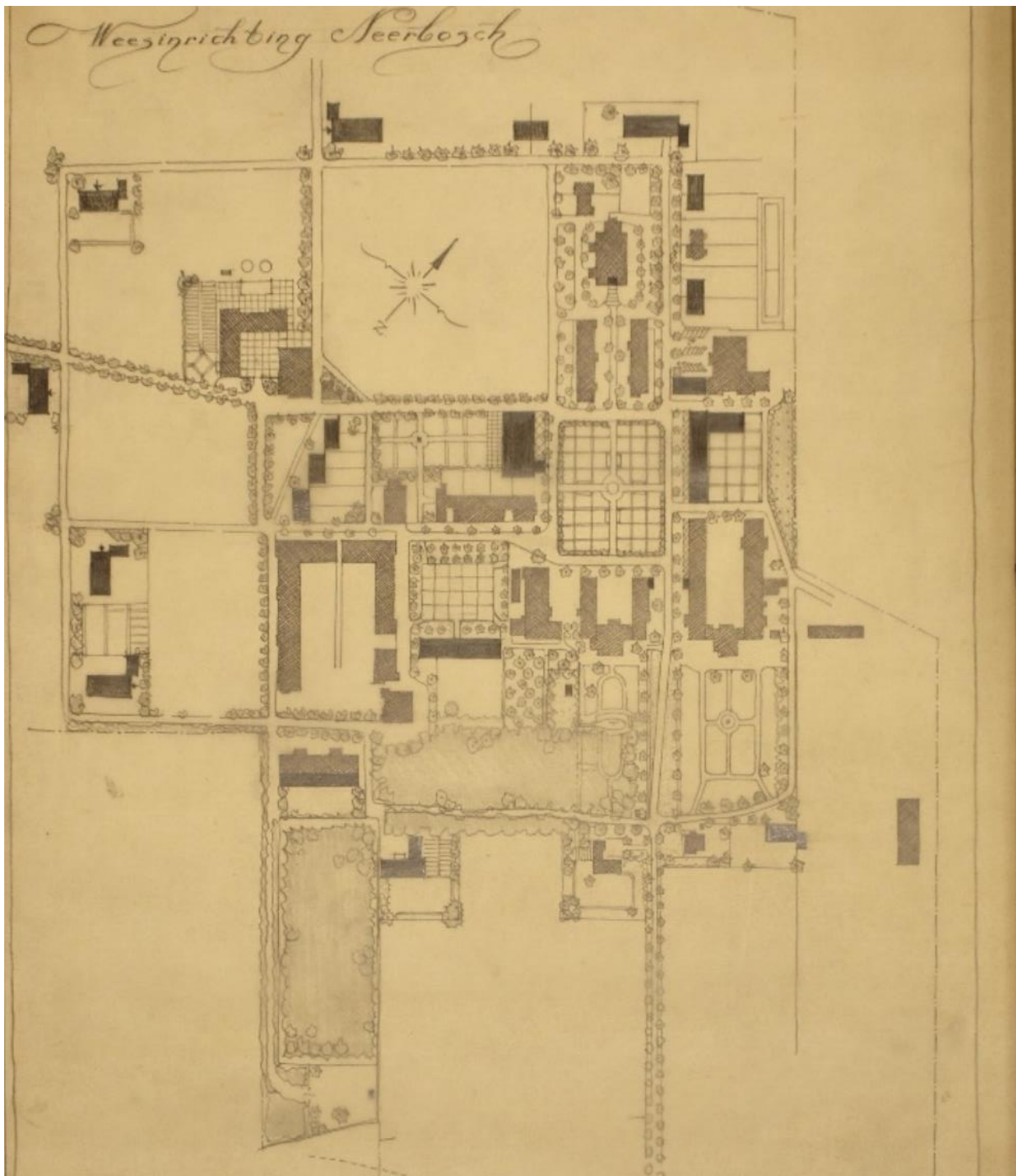
⁴⁰ VL, 14.3, inv. nr. 14.3.10.

⁴¹ 'Het Bouwcentrum'. Website Bouwcentrum Rotterdam.

⁴² Borggreve, Erwin. *H.A. Pothoven (1883-1970)*, 23.

⁴³ VL, 14.3, inv. nr. 14.3.10.

Voordat W.P. van Lindonk de opdracht aan het Bouwcentrum gaf om een onderzoek uit te voeren, had Architectenbureau Pothoven in 1950 al een plan gemaakt voor de vernieuwing van de weesinrichting (afb. 7).⁴⁴ In dit plan zijn kleinere volumes gesitueerd aan randen van het terrein aan de noord-, oost- en westzijde. Het zijn gelijksoortige volumes en staan op ongeveer gelijke afstanden van elkaar af. Het plan bleef onuitgevoerd.

Afbeelding 7: Situatie tekening Weesinrichting Neerbosch door Architectenbureau Pothoven 1950. Donker ingevulde vlakken zijn de te bouwen volumes, de lichtere ingevulde vlakken is de bestaande bebouwing.

⁴⁴ Archief Architectenbureau Pothoven, zn.

Een aantal conclusies in het rapport richtten zich op de opvoedingsmethodes van de weesinrichting. Ten eerste was de bestaande bebouwing gericht op een opvoedingsmethode in grote groepen. Daarnaast was ook het aantal leidinggevende erg laag voor de hoeveelheid kinderen, waardoor de kinderen niet opgevoed konden worden in kleinere groepen. Dit resulteerde in een systeem van opvoeding dat men niet meer gebruikte in die tijd, dit systeem noemde men vroeger 'het systeem der massale opvoeding'. Daarnaast gaven ook de grote ruimtes in sombere kleuren niet het gewenste effect op de opvoeding van kinderen.⁴⁵

Bij de gewenste opvoeding volgens het Bouwcentrum lag de focus van de opvoeding bij de geestelijke ontwikkeling van de kinderen en hun voorbereiding op de maatschappij. Dit kon volgens het Bouwcentrum gerealiseerd worden door:

- 'a. een decentralisatie, hierdoor wordt, zoals gezegd, het karakter van de massa-opvoeding weggenomen;
- b. een differentiatie-mogelijkheid, op deze wijze zouden kinderen van verschillende geestesgesteldheid beter in hun juiste omgeving geplaatst kunnen worden;
- c. een verticale groepsindeling, d.w.z. een indeling, waarbij kinderen van verschillende leeftijd bijeen worden gebracht. Deze indeling is het beste te bereiken met
- d. de gezinsverpleging, waarbij een aantal kinderen van verschillende leeftijd gezamenlijk worden ondergebracht in een gezin en in en door dit verband worden opgevoed'.⁴⁶

Gezinspleging werd in het rapport als onmogelijk beschouwd voor veel kinderen. Het Bouwcentrum liet weten:

'Decentralisatie, differentiatie en verticale indeling kunnen het best worden verwezenlijkt door het invoeren van kleine groepen.'⁴⁷

⁴⁵ VL, 14.3, inv. nr. 14.3.10.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

Om deze verandering van opvoedingsmethode te realiseren, moest het terrein en dus ook de bebouwing worden aangepast. Het Bouwcentrum schetste haar ideaal in hetzelfde rapport als volgt:

'In wezen zou met de bestaande wijze van huisvesting volledig gebroken moeten worden. Men zou kleine paviljoens moeten bouwen, die op gepaste onderlinge afstand over een ruim terrein verspreid zouden moeten liggen. Helaas is een dergelijke transformatie een onmogelijkheid. Het zou neerkomen op niet veel minder dan een volledig vernieuwen van het complex'.⁴⁸

Naar aanleiding van het rapport realiseerde Architectenbureau Pothoven nog een aantal woningen zoals de woning voor personeelsleden die nog steeds aanwezig is op het terrein (afb. 8). Pothoven bleef in de loop van de jaren projecten realiseren voor de weesinrichting, maar de notulist van de bestuursvergadering noteerde in een vergadering in 1959:

'De vergadering kan zich hiermede geheel verenigen en machtigt de secretaris met de Architect Pothoven –moeten we niet eens een andere architect hebben, vraagt een der leden – plannen op te stellen en die in de volgende vergadering voor te leggen'.⁴⁹

Een maand later besprak het bestuur alsnog het plan van Pothoven, maar deze vonden ze te duur.⁵⁰ Uiteindelijk realiseerde in 1962 Architectenbureau A. v.d. Kloot een dubben woonhuis (afb. 9).

Afbeelding 8: Dubbel woonhuis 1953.

Afbeelding 9: Dubbel woonhuis 1962.

⁴⁸ VL, 14.3, inv. nr. 14.3.10.

⁴⁹ VL, 38.3, inv. nr. B 1957-1967.

⁵⁰ Ibid.

1.4 Verandering directeur

1.4.1 Biografie Johannes Visser

Johannes Visser (1921 – 1999) studeerde Theologie (godsgelerdheid) aan de Rijksuniversiteit in Utrecht, de oorlog onderbrak zijn studie. Tijdens de oorlog ontstonden meningsverschillen rondom de kerk, dit beviel hem niet, daarom maakte hij de studie Theologie niet af en startte de studie Rechten aan de universiteit in Leiden. In 1951 werd hij advocaat in Rotterdam. Hij bezocht voor zijn werk vaak klanten in de gevangenis, maar dit was niks voor hem. In 1951 hield hij zich voor het eerst bezig met ongeorganiseerde jeugd bij de organisatie Ernst, Nut en Ontspanning (ENO), hier verrichte hij het club-en buurthuiswerk als directeur. De voorzitter van het bestuur was kinderrechter (de heer Knottenbelt) en verwees hem door naar de Kinderbescherming. Hierdoor werd Visser medewerker bij het Ministerie van Justitie bij de afdeling Rijks Tucht-en Opvoedingswezen, vanaf dat moment focuste hij zich op jongens met gedragsproblemen. Visser was het oneens met de werkwijze van de rijksopvoedingsgestichten, om deze reden stopte Visser in 1953 bij het Ministerie van Justitie, waarna hij aan de slag ging als secretaris van de Voogdijraad. Deze raad ontwikkelde zich later als Raad voor de Kinderbescherming.⁵¹

1.4.2 Ambitie met het Kinderdorp

In 1961 ging W.P. van Lindonk met pensioen en werd Johannes Visser de nieuwe directeur van het Kinderdorp. Zijn ambitie was om het Kinderdorp een toongevende plaats binnen de Kinderbescherming te geven. Hij paste het beleid aan en veranderde de weesinrichting in een eigentijdse instelling.⁵² Er kwam geschoold personeel en een opvoedkundig systeem. Het kind stond nu centraal en de protestants-christelijke levensvisie was niet meer van groot belang. Het personeel werd meer gevarieerd, Visser nam psychologen, maatschappelijk werkers, orthopedagogen, cultureel leiders, onderwijskundigen en sportleiders aan. Kinderen kwamen meer uit eigen regio.⁵³ Om al deze ambities te verwezenlijken, deelde ze kinderen in kleinere groepen in.⁵⁴ Door nieuwe inzichten van de

⁵¹ Regteren, 'Johannes Visser 1921 – 1999'. Website Biografisch Woordenboek Gelderland.

⁵² Rullmann, Henk e.a. *Kinderen van Neerbosch*, 23.

⁵³ Kuys, J.A.E. e.a. *Biografisch woordenboek Gelderland*, 63 – 64.

⁵⁴ VL, 12.5.1, zn.

opvoedingsmethodes van de kinderen veranderde de naam in 1963 van Weesinrichting naar Behandelcentrum 'Kinderdorp Neerbosch'.⁵⁵

1.5 Invloeden op het masterplan

1.5.1 Van 't Lindenhoutstichting

De Van 't Lindenhoutstichting eiste dat de stichting moest voldoen aan de hedendaagse opvoedingsmethodes (zoals beschreven in 1.4.2). Dit hield in dat het personeel voldoende individuele aandacht gaf aan de kinderen, waardoor personeelsleden de persoonlijke ontwikkeling volgden. Ze maakte dit mogelijk door de kinderen op te delen in kleinere groepen.⁵⁶

Op financieel gebied leverde de stichting een kleine bijdrage aan de vernieuwing van het Kinderdorp. De vorige directeur (de heer Lindonk) had al een bouwfonds opgesteld. De stichting had ook een spaarpotje waar particulieren bijdrages stortten.⁵⁷

Daarnaast hechtte de stichting waarde aan het dorpse karakter dat de weesinrichting uitstraalde. Dit is de esthetische invloed die de stichting uitoefende op het masterplan.⁵⁸

Door de Van 't Lindenhoutstichting kreeg Pothoven niet de opdracht om een masterplan op te stellen voor een reorganisatie van het terrein (zoals beschreven in hoofdstuk 1.3.5).

Directeur Johannes Visser zorgde ervoor dat het reorganisatie plan uiteindelijk gerealiseerd werd. Hij drong meerdere malen aan bij het Ministerie van Justitie dat hij bouwsubsidie nodig had; indien Visser dit niet had gedaan, had de Van 't Lindenhoutstichting de bouwsubsidie nooit gekregen.⁵⁹

1.5.2 Overheidsinvloeden

Invloed Ministerie van Justitie

Het Ministerie van Justitie leverde voor het plan van het Bouwcentrum betreffende de reorganisatie van het terrein nog geen financiële bijdrage de aankomende jaren (na 1951), omdat zij bezuinigde op de financiën. Het Ministerie van Justitie hield het terrein gedurende de ontwikkelingen in de gaten, lettend op de ontwikkeling van de

⁵⁵ 'Historie'. Website VL.

⁵⁶ VL, 12.5.1, zn.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ VL, zn.

moderne opvoedingsmethoden. Bij eventuele wijzigingen en verbeteringen in het plan hield de Van 't Lindenhoutstichting het Ministerie van Justitie op de hoogte.⁶⁰

Uiteindelijk gaf het Ministerie van Justitie bouwsubsidie van ongeveer vier miljoen gulden voor het totale structuurplan van Tuynenburg Muys. Indien het Ministerie van Justitie de bouwsubsidie niet schonk, startte de uitvoering van het plan niet. Met het geven van de bouwsubsidie bepaalde zij ook tot hoever het plan uitgevoerd werd.⁶¹

Ook bepaalde het Ministerie van Justitie dat, door middel van een aanbesteding, Aannemersbedrijf N.V. Tiemstra in Nijmegen het plan uitvoerde, zij boden immers het goedkoopste aanbod (22 november 1968).⁶²

Rijksgebouwendienst

Door de bouwsubsidie die de stichting kreeg, omdat het een bijdrage gaf aan de verbetering van de jeugdzorg, gaf de heer H.C. Sark, deskundige bij de Rijksgebouwendienst, advies aan de Van 't Lindenhoutstichting van 1963 tot 1969 met betrekking tot het structuurplan. Hij stelde volgens de Van 't Lindenhoutstichting veel belangstelling, kennis en tijd beschikbaar voor het structuurplan, wel ongeveer zeventig vergaderingen.⁶³

De heer Sark raadde ook het architectenbureau Ir. J.J. Tuynenburg Muys aan bij de stichting. Het bureau had een goede naam bij de Rijksgebouwendienst en had op dat moment voldoende tijd om de plannen uit te werken.⁶⁴ Johannes Visser volgde het advies op waardoor Tuynenburg Muys begon aan een structuurplan (26 april 1963).⁶⁵ In samenwerking met de Van 't Lindenhoutstichting en de heer H.C. Sark van de Rijksgebouwendienst werkte ze het plan uit.

Onbekend blijven de exacte adviezen die de heer H.C. Sark gaf.

⁶⁰ VL, 14.3, inv. nr. 14.3.10.

⁶¹ VL, 12.5.1, zn.

⁶² VL, zn.

⁶³ VL, 12.5.1, zn.

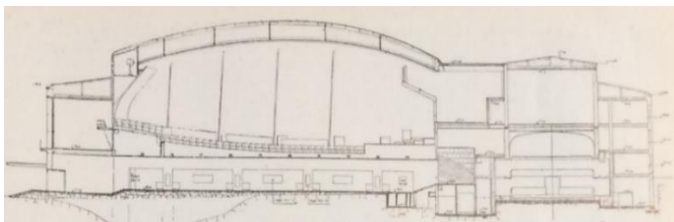
⁶⁴ VL, 38.4, inv. nr. B 1967-1980.

⁶⁵ VL, zn.

Hoofdstuk 2: Architect J.J. Tuynenburg Muys

2.1 Biografie

Johannes J. Tuynenburg Muys (1916 – 1994) begon in 1938 aan de studie Bouwkunde aan de Technische Hogeschool in Delft. Doordat zijn studie werd onderbroken door de Tweede Wereldoorlog studeerde hij pas in 1951 af.⁶⁶ Tijdens zijn studie in 1947 maakte J.J. Tuynenburg Muys een reis naar Denemarken en Zweden om de architectuur daar te bekijken. Tuynenburg Muys was van mening dat de Deense architectuur meer gelijkenissen had met de Nederlandse architectuur dan de Zweedse architectuur, maar volgens hem konden Nederlandse architecten juist iets leren van de Zweedse architectuur. Beide landen waren bezig met de verbetering van de sociale toestanden in de woningbouw, maar architecten in Zweden gingen beter om met de verfijning van het materiaalgebruik. Nederlandse architecten gaan volgens Tuynenburg Muys grover om met details. Het Concertgebouw van Göteborg (1932) viel hem in het bijzonder op doordat wanden en plafonds geleidelijk in elkaar overlopen, waardoor de ruimte onbegrensd leek (afb. 10). De aula van de universiteit van Aarhus, ontworpen door C.F. Möller, sprong er voor Tuynenburg Muys uit (afb. 11 en 12). Het in het zicht geplaatste betonskelet met baksteeninvulling, het zeshoekige grondoppervlakte en de verfijnde detaillering maakte dat Tuynenburg Muys dit de mooiste ontworpen ruimte vond in de hedendaagse Deense architectuur.⁶⁷ In 1951 ging J.J. Tuynenburg Muys bij het architectenbureau Stuivinga werken.⁶⁸

Afbeelding 10: Doorsnede Concertgebouw van Göteborg 1932.

Afbeelding 11: Exterieur aula Universiteit van Aarhus in Denemarken.

Afbeelding 12: Interieur aula Universiteit van Aarhus in Denemarken.

⁶⁶ Honig, "Inventaris van het archief," 1-2.

⁶⁷ Tuynenburg Muys, "Architectuur of raffinement," 162 – 164.

⁶⁸ Honig, "Inventaris van het archief," 1-2.

2.2 Architectenbureau Ir. J.J. Tuynenburg Muys

Het architectenbureau Tuynenburg Muys kwam tot stand bij overname van het bureau dat van oorsprong was opgericht door de broers Jan en Theo Stuivinga.⁶⁹ Jan Stuivinga (1881-1962) studeerde in 1901 af aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen in Rotterdam. Hiervoor had hij tot in 1898 onderwijs aan de Vereeniging de Ambachtschool in Rotterdam gevolgd. Theo Stuivinga (1880-1959) was in 1900 afgestudeerd aan dezelfde Academie.⁷⁰ In de eerste jaren gingen de broers ieder hun eigen weg. Theo werkte bij Rijkswaterstaat. Jan nam deel aan vele prijsvragen. Doordat in 1906 Jan Stuivinga de prijsvraag won voor het raadhuis in Zeist, richtten in 1907 de broers samen het architectenbureau Stuivinga op. De broers ontwierpen in de eerste jaren voornamelijk woonhuizen en kerken. Vanaf de jaren twintig ontwierpen ze meer ziekenhuizen. De projecten waren verspreid over Nederland, door de tijd heen werkte het bureau met andere architecten samen. Rond 1924 werd er samen gewerkt met H.G. Krijnsman, de broers hadden al met hem samengewerkt aan het raadhuis in Zeist. Krijnsman was de tekenaar en de opzichter op de bouw. Rond 1940 tot en met 1943 werkte de broers samen met Hendri van Vreeswijk (1906-1974) en in 1948 met Ten Houten de Lang.⁷¹ In 1951 werkte ze eerst met van Van der Horst en vervolgens met Gerritsen.

In 1951 kwam ook Tuynenburg Muys bij het bureau werken. Tuynenburg Muys zou langzamerhand het bureau overnemen. Nadat Theo en Jan geen werkzaamheden meer verrichtten in het bureau, veranderde Tuynenburg Muys in 1960 de naam in architectenbureau Ir. J.J. Tuynenburg Muys. Tuynenburg Muys bleef gefocust op het uitbreiden en verbouwen van ziekenhuizen. In 1972 richtte de Koninklijke Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandse Architecten BNA de Stichting Architectenonderzoek Gebouwen Gezondheidszorg (STAGG) op met als doel om het leefmilieu van gezondheidszorggebouwen te verbeteren, dit te stimuleren en het proces tot de totstandkoming van de gebouwen efficiënter te maken. In 1972 sloot Tuynenburg Muys zich direct aan bij deze stichting.⁷² Het architectenbureau J.J. Tuynenburg Muys werd in 1975 opgeheven.⁷³

⁶⁹ 'Tuynenburg Muys, Johannes J.'. Website NAI.

⁷⁰ Honig, "Inventaris van het archief," 1-2.

⁷¹ Ibid.

⁷² "Gezondheidszorg," 1024.

⁷³ 'Tuynenburg Muys, Johannes J.'. Website NAI.

Hoofdstuk 3: Het ontwerp

3.1 Het stedenbouwkundige ontwerp

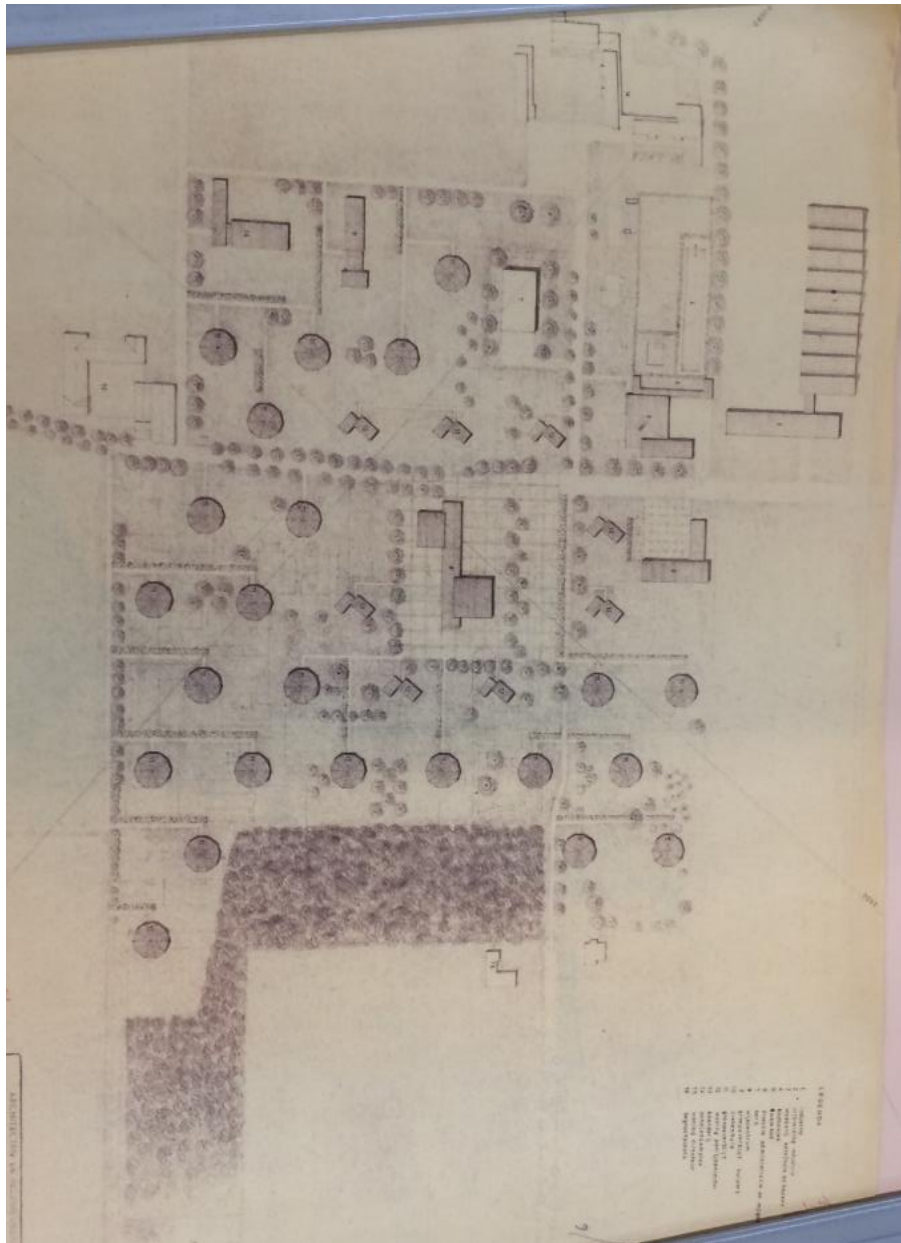
Het eerste aanwezige stedenbouwkundige ontwerp (3 april 1963) van Ir. J.J. Tuynenburg Muys bestaat uit bijna een gehele reorganisatie van het Kinderdorp Neerbosch (afb. 13).⁷⁴ In dit plan werden veel gebouwen van de weesinrichting vervangen voor gebouwen van het Kinderdorp.

Het plan bestond uit twee delen die elk hun eigen karakteristieke kenmerken hadden. Ten eerste de groepswoningen en de woningen voor de groepsleiders, deze werden in kleine volumes uitgevoerd en gesitueerd in een diagonaal stelsel. Ten tweede bevatte het plan nieuwbouw voor een centrale keuken, ketelhuis, wasserij, administratie gebouw, houten groepshuis en een ziekenhuis, deze nieuwbouw sloot meer aan op de bestaande bebouwing van de weesinrichting en huisvesten de gemeenschappelijke functies.

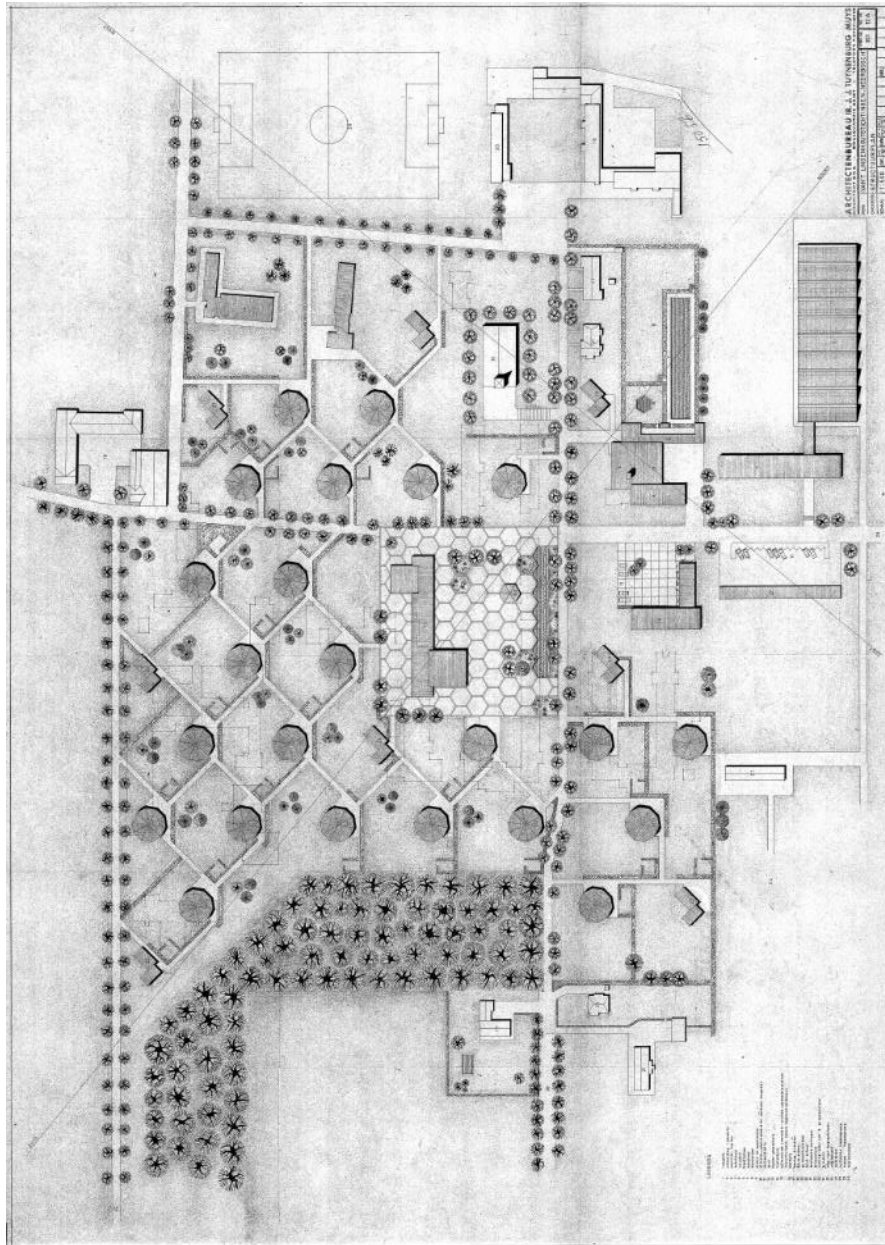
Centraal werd het wijkcentrum van het Kinderdorp gerealiseerd, daaromheen de woningen voor de groepsleiders en aangrenzend de groepswoningen. Een aantal gebouwen, voornamelijk aan de noord -en oostzijde van het terrein, veranderde niet. Alle gebouwen werden verbonden door middel van een orthogonale wegenstructuur.

In het definitieve stedenbouwkundige ontwerp (27 mei 1963) van Tuynenburg Muys zijn de groepsleiderswoningen verspreid geplaatst tussen de groepshuizen, ook is het wegenstelsel tussen de groepswoningen en de woningen van de groepsleiders vijfenveertig graden gedraaid ten opzichte van de omgeving, waardoor het stelsel waar deze paviljoens in staan gesitueerd duidelijker naar voren komt (afb. 14 en 15). De gebouwen staan ruim twintig meter van elkaar waardoor ieder paviljoen een honinggraadvorm privéruimte heeft, deze vorm ontstaat door het orthogonale wegenstelsel. Naast de wegen mochten enkel lage hagen geplaatst worden, maar geen schuttingen of dergelijke afscheidingen, waardoor het overzicht over het gehele Kinderdorp zichtbaar blijft.

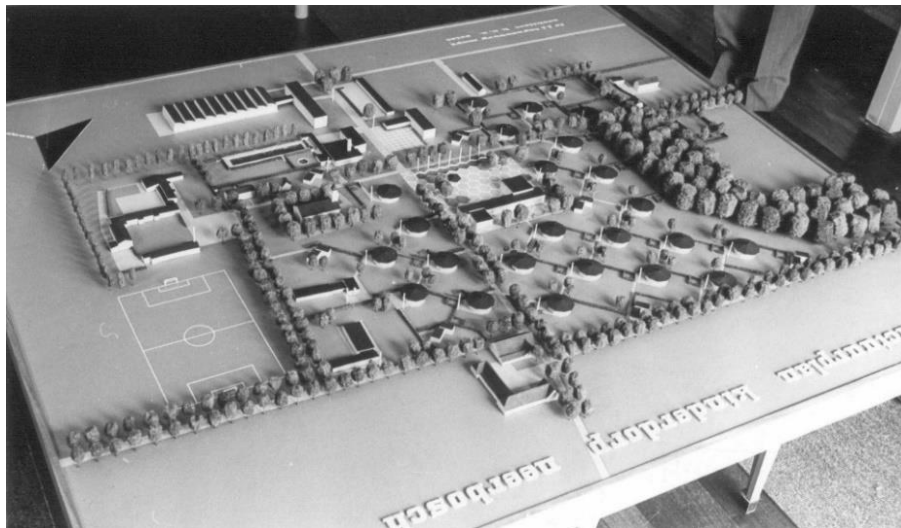
⁷⁴ NAI, STUI, inv. nr. 117.351.

Afbeelding 13: Structuurplan (03-04-'63) Architectenbureau Ir. J.J. Tuynenburg Muys.

Afbeelding 14: Structuurplan (27-05-'63) Architectenbureau Ir. J.J. Tuynenburg Muys.

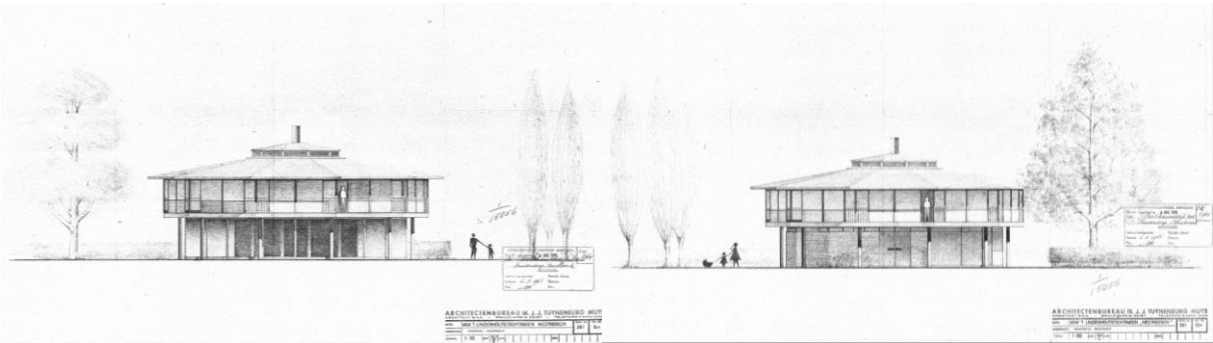

Afbeelding 15: Maquette van het Kinderdorp-Weesinrichting Neerbosch 1963- 1966.

3.2 De tienhoekige paviljoens

3.2.1 Volume

De groepshuizen hebben een tienhoekig grondvlak opgetrokken over één bouwlaag, hierboven is hetzelfde bouwvolume geplaatst, maar iets groter en zesendertig graden gedraaid ten opzichte van het onderste bouwvolume (afb. 16 en 17). Het dak loopt vanuit de hoeken flauw hellend omhoog naar het middelpunt toe, waarbij het middelste gedeelte wat omhoog is getild ten opzichte van de rest.

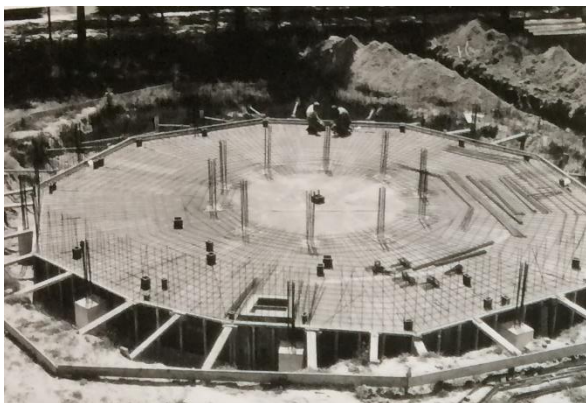

Afbeelding 16: Zuidgevel groepshuis (22-04-'63), gevel zonder toegang, open gevel.

Afbeelding 17: Noordgevel groepshuis (22-04-'63), gevel met toegang, gesloten gevel.

3.2.2 Constructie

De beschrijving van de constructie werd afgeleid uit constructietekeningen en foto's van het hele bouwproces (bijlage I.X t/m I.XII en II). De paviljoens hebben een betonnen fundering en vloer. De eerste bouwlaag heeft twintig betonnen kolommen (afb. 18). Tien betonnen kolommen zijn zichtbaar in het exterieur van het paviljoen, deze zijn ieder op gelijke afstand van het middelpunt in een tienhoek geplaatst. Dit tienhoek is zesendertig graden gedraaid ten opzichte van de tienhoek die op de begane grond aanwezig is. De andere tien kolommen zijn op een kleinere gelijke afstand van het middelpunt in dezelfde tienhoekige vorm geplaatst. Op de eerste

Afbeelding 18: Bouwfoto (datering onbekend) betonnen vloer en wapeningsstaven voor de kolomconstructie.

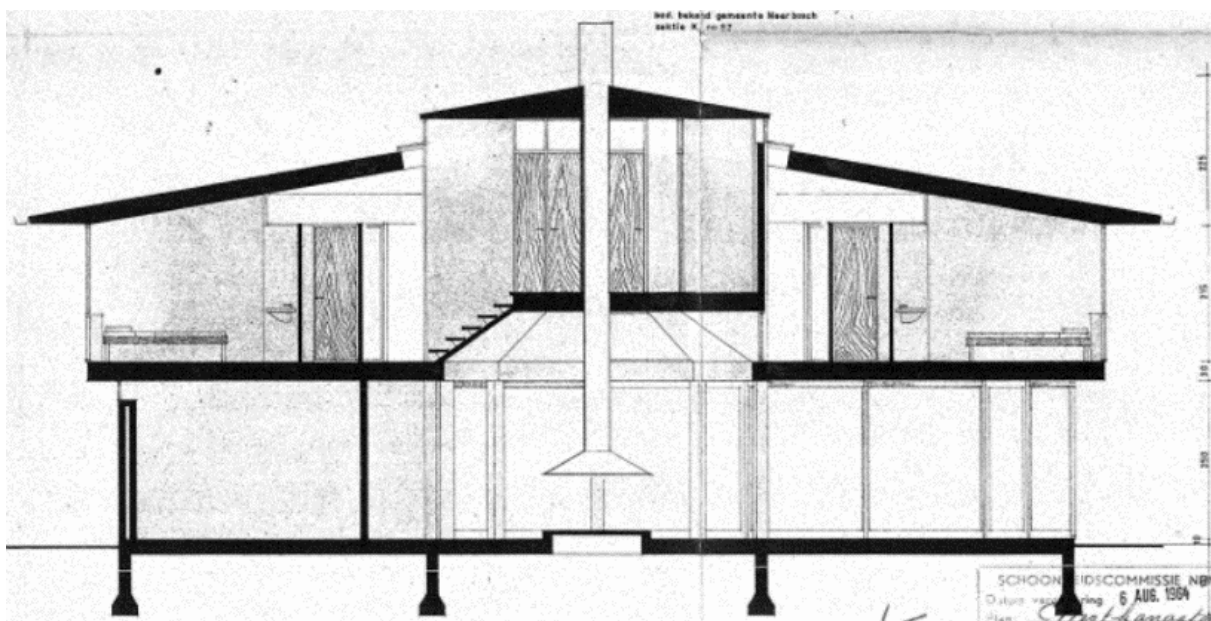
Afbeelding 19: Bouwfoto (datering onbekend) constructie paviljoen.

verdieping is centraal gebruik gemaakt van metselwerk dat zich precies boven de kolommen bevindt van het interieur. In de buitenring wordt een stalen kolommen constructie toegepast op de hoeken, bovenop de kleine uitkraging van de betonkolommen van het exterieur op de begane grond (afb. 19). Ook het dak bestaat uit een stalen constructie, de liggers zijn van de hoeken naar het middelste gedeelte geplaatst waaronder de metselwerkconstructie zich bevindt. (Dus: bakstenen kern en daaromheen stalen skeletbouw). De ophoging van het middelste gedeelte, wordt ook geconstrueerd door de hoekenpunten te verbinden met het middelpunt met stalen liggers.

3.2.3 Concept / functies

De focus van het hele ontwerp legde Tuynenburg Muys op de openhaard die op de begane grond in het midden van de paviljoens is gesitueerd. Het rookkanaal van de openhaard bevindt zich in een stalen constructiebuis, deze is bevestigd aan de betonnen vloer van de eerste verdieping en aan het dak (bijlage I.VIII en IX).

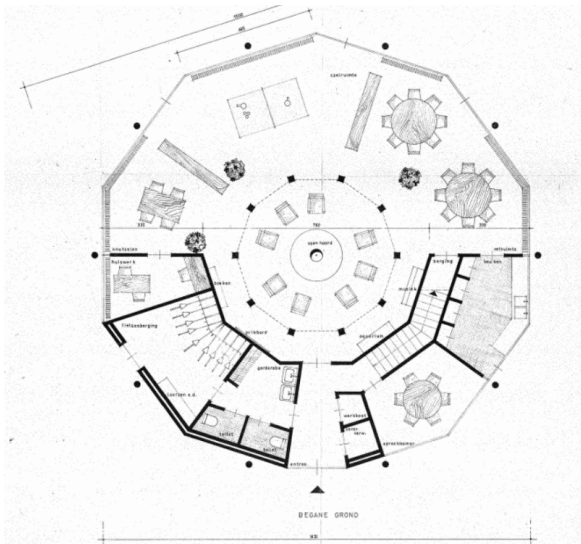
De openhaard bevindt zich tussen de tien kolommen op de begane grond, waardoor er direct een ruimte wordt gecreëerd bij de openhaard (afb. 20).

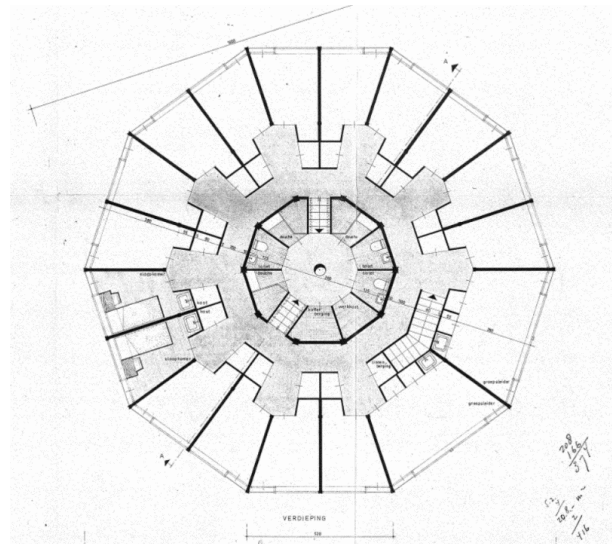
Afbeelding 20: Doorsnede groepshuis (17-07-'64) Architectenbureau Ir. J.J. Tuynenburg Muys.

Rondom deze zitruimte is een ronde verkeersruimte ontworpen, deze is aan de ene helft omsloten door wanden en aan de andere helft open. Achter de gesloten wand, is in het midden de entree gesitueerd (afb. 21). Aan de linkerkant van de entree bevindt zich een garderobe, twee toiletten, een fietsenberging en een

huiswerkruimte. Aan de rechterkant is plaats voor de spreekkamer, de keuken, bergruimte en de trap. Tegen de dichte wanden is een boekenkast, een prikbord, een aquarium en een muziekkast geplaatst. De openruimte is door middel van twee kasten in drie ruimtes opgedeeld. Er is een knutselruimte, een spelruimte en een eetruimte. Bij de fietsenberging en toiletruimtes komt het daglicht via bovenlicht naar binnen. De overige ruimtes hebben grote raamopeningen.

Afbeelding 21: Plattegrond begane grond groepshuis (17-07-'64) Architectenbureau Ir. J.J. Tuynenburg Muys.

Afbeelding 22: Plattegrond eerste verdieping groepshuis (17-07-'64) Architectenbureau Ir. J.J. Tuynenburg Muys.

De luchtafvoer van de openhaard loopt verticaal omhoog en eindigt in het dak, waardoor de tweede bouwlaag ook ontworpen is rondom de openhaardbuis (afb. 22). Rondom de openhaardbuis is op de eerste verdieping een verkeersruimte gecreëerd, waaromheen acht ruimtes geplaatst zijn en twee trappen. In de acht ruimtes bevinden zich drie toiletten, drie doucheruimtes, een kofferberging en een werkkast. Het daglicht komt via de ophoging van het dak de ruimtes binnen. Rondom deze ruimtes is een gang gecreëerd, waaraan zestien slaapkamers en twee kamers voor de groepsleiders zijn geplaatst. De gang wordt verlicht door tien dakramen. De kamers hebben ieder een eigen kast die zich aan de buitenkant van de kamer bevindt. Iedere kamer heeft een Frans balkon met een enkele deur en een vast raam.

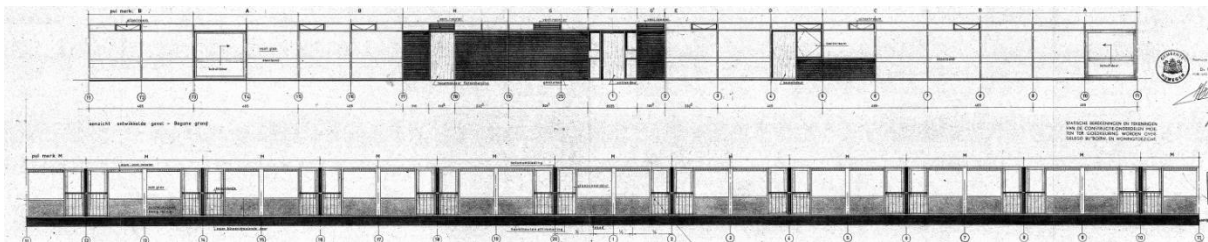
3.2.4 Materialisatie

De afwerking en het materiaalgebruik van de paviljoens is gedetailleerd ontworpen door Ir. J.J. Tuynenburg Muys, hij bepaalde bijvoorbeeld zelfs welke deurmat van welke leverancier besteld moest worden, welke wasbak het beste erbij paste en de gehele afwerking van de openhaard (bijlage I.XIII en I.XIV).

Exterieur

Grotendeels bestaan de gevels van het exterieur uit houten kozijnen waarvan het onderste gedeelte is ingevuld met een sandwichpaneel en het bovenste gedeelte met glas.

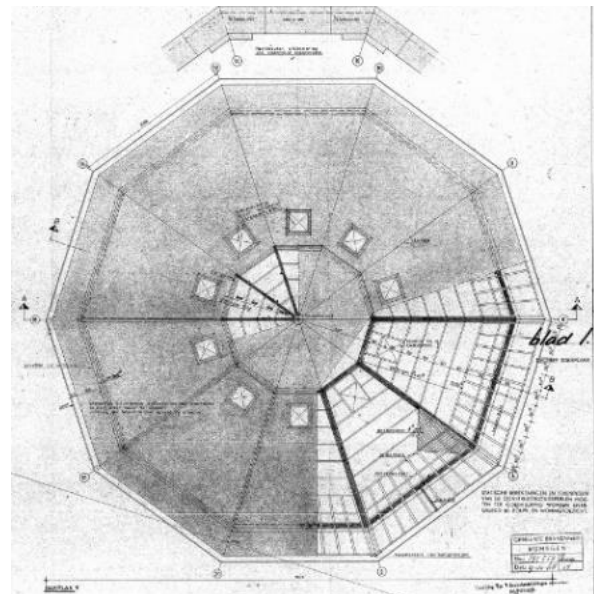
Op de begane grond is er bij de berging en de toiletten hardgraauw metselwerk toegepast in wildverband. Boven het metselwerk is een strook bovenlicht geplaatst, deze strook loopt bijna over de gehele gevel door. In deze strook zijn de te openen ramen gesitueerd (afb. 23).

Afbeelding 23: Gevel delen groepshuis (21-10-'68) Architectenbureau Ir. J.J. Tuynenburg Muys.

Op de eerste verdieping zijn er op de hoeken Franse balkonnetjes gesitueerd. Hierdoor ontstaat een smalle strook met ramen die geopend kunnen worden; de andere ramen zijn vast.

Op het dak ligt bitumineuze dakbedekking en de lichtkoepels bestaan uit van dubbelwandige Polycel Ultralight (afb. 24). Tussen het dak en het verhoogde dak gedeelte bevinden zich stalen kozijnen.⁷⁵

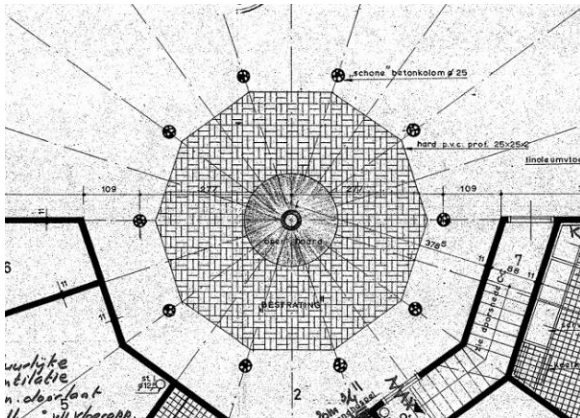

Afbeelding 24: Plattegrond dak groepshuis (21-10-'68) Architectenbureau Ir. J.J. Tuynenburg Muys.

⁷⁵ VL, zn.

Interieur

Het materiaalgebruik geeft een duidelijk karakter aan de binnenruimtes. De bestrating met alta kwartsiettegels 20 x 40 cm binnen een open ruimte met estrichvloer van linoleum bakent zo een ruimte om de openhaard (en binnen de kolommen) af (afb. 25). De bestrating ligt in een tienhoekige vorm, omgeven door een harde p.v.c.-profilering omlijning; de tienhoek heeft haar hoekpunten bij de kolommen. Ook de plafondstructuur ondersteunt deze ruimte; de ruimte rondom de openhaard is voorzien van een hoger plafond, afgewerkt met stucwerk; de circulatieruimte hieromheen, de openruimte en de entree hebben een schrotenplafond, deze schrootjes lopen door naar buiten in de uitkraging van de tweede bouwlaag (afb. 26). Hierdoor wordt de nadruk nog meer gelegd op de onderverdeling van de ruimtes en de focus op het middelpunt van het paviljoen.

Afbeelding 25: Plattegrond begane grond groepshuis (17-07-'64) Architectenbureau Ir. J.J. Tuynenburg Muys.

Afbeelding 26: Overgang houten plafondelementen interieur – exterieur. Sinterklaasviering jaren zeventig.

3.2.5 Kleursamenstelling

De oorspronkelijke kleursamenstelling bestond vermoedelijk uit de tinten wit, grijs en zwart (afb. 27 en 28). De teruggevonden vroegste kleurenfoto is gemaakt tijdens de

Afbeelding 27: Foto paviljoens 1986.

Afbeelding 28: Foto paviljoen 1986.

brand van Scherpenkampweg 29 in 1981.⁷⁶ De hierop zichtbare kleursamenstelling komt overeen met foto's van meerdere paviljoens uit 1986. De kolommen, sandwichpanelen en deuren zijn wit, de Franse balkonhekjes, de horizontale banden bij de tweede bouwlaag en de dakrand zijn grijs en de kozijnen zijn zwart.

De kleursamenstelling van het interieur is onbekend. Op dit moment zijn de meeste ruimtes, met uitzondering van de vloer van de openbare ruimtes, de bakstenenwand op de eerste verdieping en de deuren van de sanitaire voorzieningen in het wit uitgevoerd. Vermoedelijk was het interieur voorzien van dezelfde tinten als het exterieur.

⁷⁶ VL, 16.2.72, inv. nr. 07736.

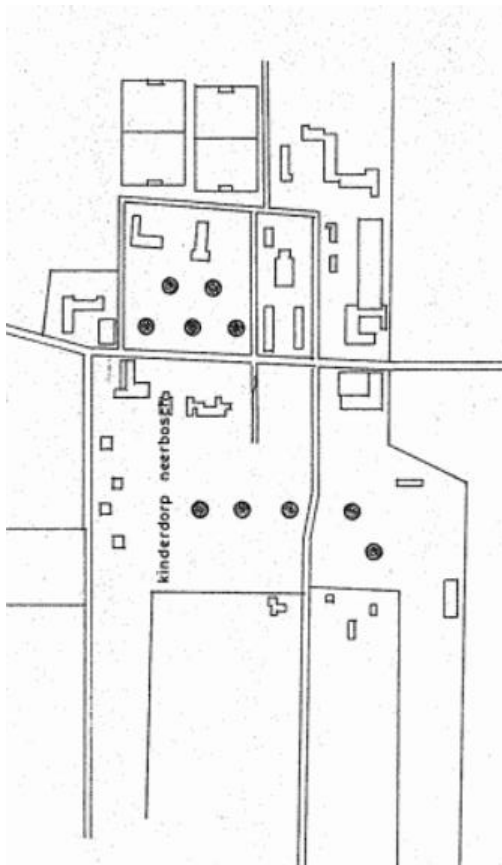
3.3 Onvolledig uitgevoerd masterplan

3.3.1 Het gerealiseerde deel

De eerste bouwfase van het stedenbouwkundige ontwerp van Tuynenburg Muys bestond uit vijf groepshuizen aan de noordzijde van het terrein. De bouw startte in 1968. In de bouwaanvraag van 22 juli 1964 waren de bouwkosten van vijf groepshuizen begroot op 1.032.000,- gulden.⁷⁷ De vijf groepshuizen zijn uitgevoerd zoals op de ontwerpen van Tuynenburg Muys stond aangegeven (afb. 29).

De tweede bouwfase van het ontwerp bestond uit vier groepshuizen en één woning voor de leider van de groepshuizen. Uiteindelijk startte de bouw, van vijf groepshuizen in plaats van vier groepshuizen en één woning voor de leider, in 1969; het vijfde groepshuis is op de locatie van de groepsleiderswoning gerealiseerd (afb. 29). In de bouwaanvraag van 22 juli 1969 waren de bouwkosten van vijf groepshuizen begroot op 1.020.000,- gulden.⁷⁸

De acht groepsleiderswoningen zijn niet uitgevoerd, de reden hiervoor blijft onbekend.

Afbeelding 29: Situatie 1979.

⁷⁷ RAN, inv. nr. D12.473939.

⁷⁸ RAN, inv. nr. D12.473839.

3.3.2 Oorzaken

Van de drieëntwintig groepshuizen zijn vijftien huizen niet uitgevoerd door financiële redenen.

De planning van de eerste en tweede serie van vijf groepshuizen was om deze in een continu proces te realiseren. Het Ministerie van Justitie, die de bouwsubsidie verleende voor de eerste tien te bouwen groepshuizen, liet weten (16 december 1968) dat indien er een kostenstijging plaatsvond, de bouwsubsidie niet verhoogd werd.⁷⁹

Al vrij snel kwamen er toch veel kostenstijgingen om verschillende redenen. Ten eerste waren de bouwkosten berekend aan de hand van het door het C.B.S (Centraal Bureau voor de Statistiek) en het B.D.B.(Bureau Documentatie Bouwwezen) opgetelde indexcijfer (1967), dit indexcijfer was te laag, waardoor de bouwkosten hoger uitvielen.⁸⁰ Het op 1 januari 1969 ingevoerde btw-stelsel leverde problemen op bij de inkopen van materialen.⁸¹ De materialen werden ingekocht per tien paviljoens. De aannemer moest nieuwe overeenkomsten sluiten met de leveranciers van bouwmaterialen. Dit ging voor sommige materialen goed, maar voor bijvoorbeeld de staalconstructies mislukte dit. Hierdoor verliep de continuïteit van het bouwproces van de eerste serie groepshuizen en de tweede serie anders. Door het ingevoerde btw-stelsel werden ook loonsverhogingen gehanteerd.⁸² Een kostenoverzicht van 11 maart 1970 vermeldt het bedrag van 1.613.385,- gulden voor de eerste vijf groepshuizen en het bedrag van 1.611.697,- gulden voor de tweede serie van vijf groepshuizen, wat een groot verschil is met de geschatte kosten van 1.032.000,- gulden in 1964 en 1.020.000,- gulden in 1969.⁸³

In 1971 liet de overheid weten dat ze gingen bezuinigen, waardoor de plannen voor de derde serie groepshuizen vertraagde. Daarnaast vereiste Tuynenburg Muys dat hij verhoogde architectentarieven wilde handteren en deze zelfs wilde hanteren met terugwerkende kracht.⁸⁴ Het Ministerie van Justitie zag de verhoogde architectenkosten als bezwaarlijk voor de bouw van de volgende groepshuizen, mede gezien de bezuinigingsmaatregelen in de bouw. Het gevolg

⁷⁹ VL, zn.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ 'Het btw-tarief: een historisch overzicht.' Website, De zaak.

⁸² VL, zn.

⁸³ Ibid., RAN, inv. nr. D12.473939., RAN, inv. nr. D12.473839.

⁸⁴ Ibid.

was dat de bouwsector zich meer ging focussen op systeembouw.⁸⁵

Vervolgens wilde het departement van Justitie verder gaan in de vorm van een turn-key project, dit houdt in dat de opdrachtnemer de bouw compleet aanlevert aan de opdrachtgever.⁸⁶

Door de bezuinigingen kwam er door Tuynenburg Muys een schetsontwerp tot stand dat meer eenvoud vertoont, maar gebaseerd was op het concept van de tienhoekige paviljoens. Een zekere Dr. Heer Dylkema (verder onbekend) verleende zijn voorkeur aan het vierkante plan, omdat hier honderd procent bouwsubsidie op verleend werd. Vervolgens is het vierkante plan van Tuynenburg Muys, welke N.V. Tiemstra zou uitvoeren, afgewezen door technische en constructieve redenen. Ook dit plan wilde Tuynenburg Muys niet in een Turn-key vorm uitvoeren. Dit werd door het Ministerie van Justitie als bezwaarlijk gezien, om deze reden is N.V. Tiemstra gevraagd om een plan uit te werken voor vier groepshuizen, dat gebaseerd werd op het schetsontwerp van Tuynenburg Muys.⁸⁷

Tuynenburg Muys legde zich hier niet bij neer, hij schakelde advocaat Thunnissen in, maar van de uitvoering voor de nieuwbouw van de groepshuizen kon hij niet meer de architect zijn. Wel kon hij nog gevraagd worden voor andere gebouwen op het terrein, maar deze kans was klein volgens het bestuur.⁸⁸

⁸⁵ VL, 38.4, inv. nr. B.

⁸⁶ Ibid.

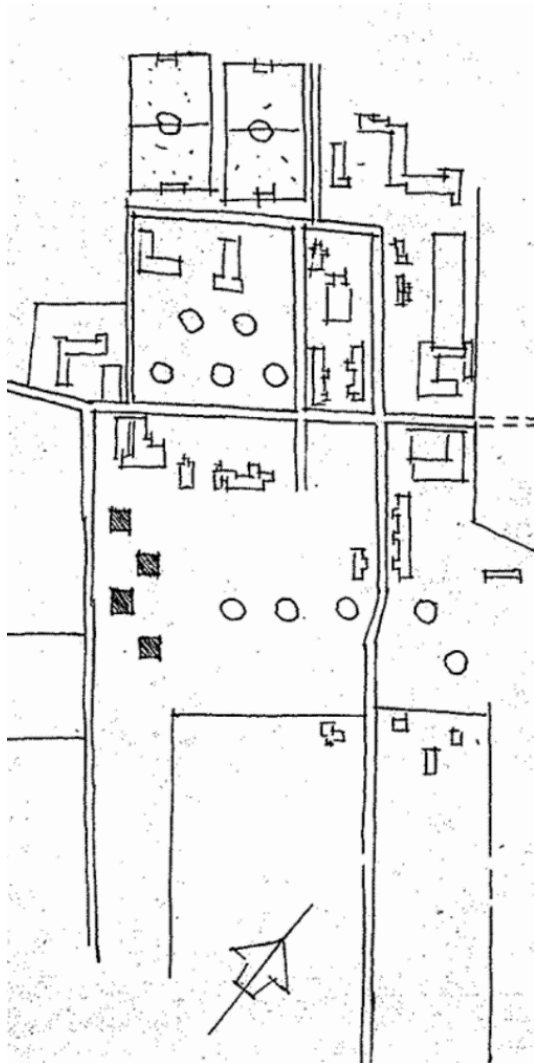
⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

3.3.3 De vierkante paviljoens

Stedenbouwkundig

De vier vierkante paviljoens staan in de stedenbouwkundige opzet van Tuynenburg Muys aan de westzijde van het terrein (afb. 30).⁸⁹

Afbeelding 30: Locatie vierkante paviljoens.

Afbeelding 31: Vierkante groepshuizen.

Volume

De groepshuizen hebben een vierkant grondvlak, opgetrokken over één bouwlaag, hierboven is een groter vierkant grondvlak aanwezig ook opgetrokken over één bouwlaag, de uitkragingen zijn aan iedere zijde gelijk (afb. 31). Het dak loopt vanuit de hoeken flauw hellend omhoog naar het vierkante horizontale vlak dat in het midden van het dak aanwezig is.

⁸⁹ VL, inv. nr. D12.485402.

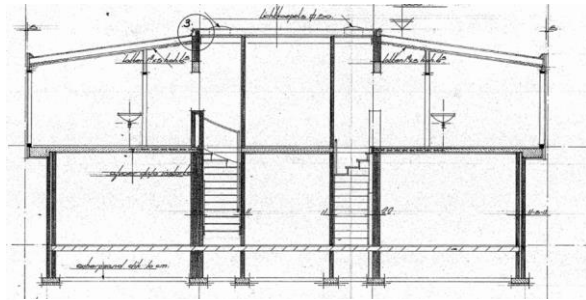
Constructie

De beschrijving van de constructie werd afgeleid uit bouwtekeningen (bijlage III).

De paviljoens hebben een fundering op staal met M.B.I. betonstenen

funderingsmuren met daarop een vloer bestaande uit prefab elementen met i.h.w.

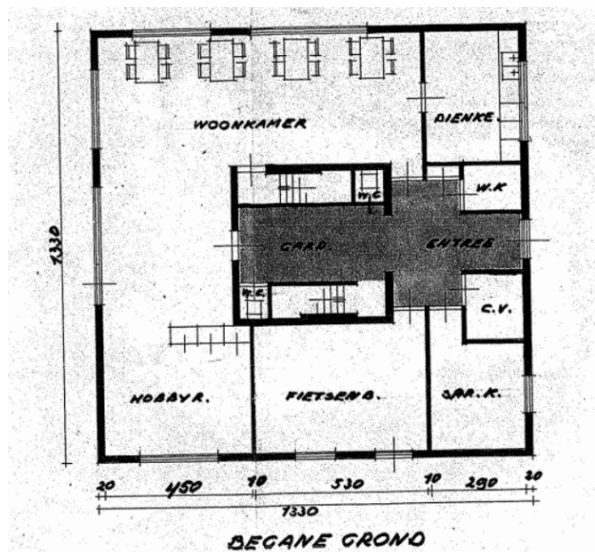
gestort beton (afb. 32). De dragende vierkante kern en buitenmuren bestaan uit M.B.I. betonsteen op de begane grond. De constructie op de i.h.w. gestorte betonnen eerste verdiepingvloer bestaat uit een M.B.I. betonstenen kern met daaromheen een stalen constructie, met hierop een houten dakconstructie.⁹⁰

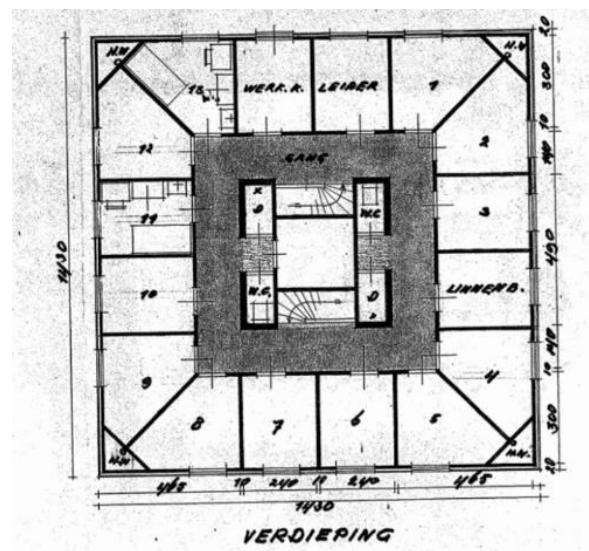
Afbeelding 32: Doorsnede

Concept / functies

Alle functies van het ontwerp zijn gesitueerd rondom de kern van het paviljoen (afb. 33 en 34). Vanuit de entree is de kern direct toegankelijk, waarin op de begane

Afbeelding 33: Schetsontwerp begane grond (25 mei 1972) G. Tiemstra N.V. Nijmegen.

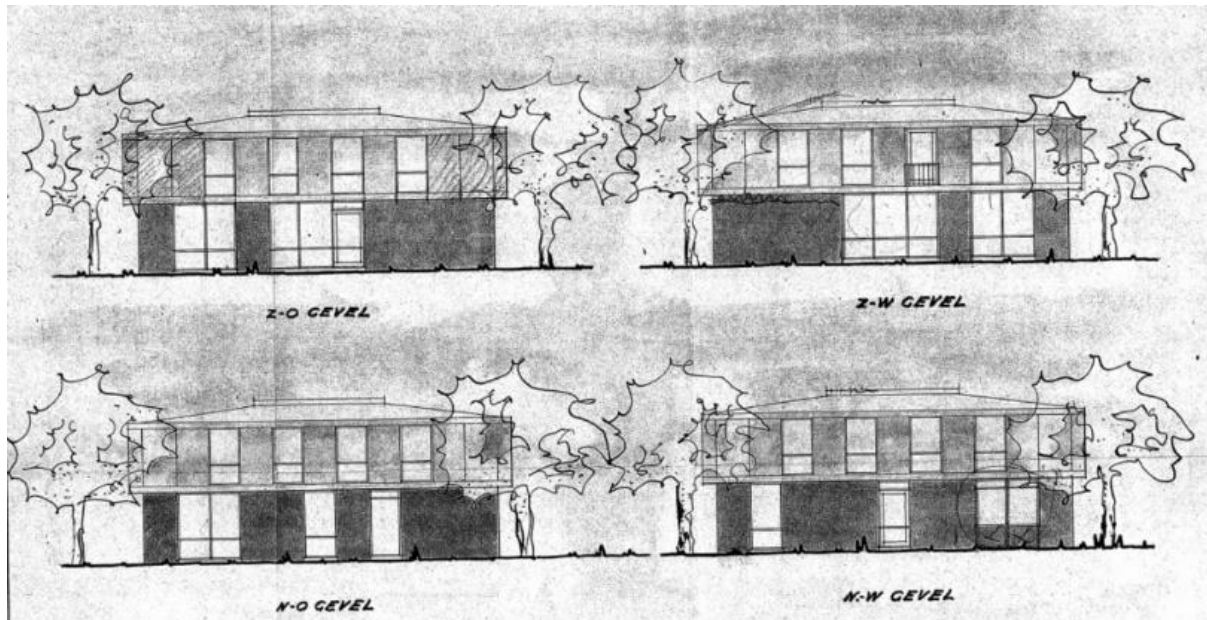

Afbeelding 34: Schetsontwerp begane grond (25 mei 1972) G. Tiemstra N.V. Nijmegen.

grond zich de garderobe, twee toiletten en twee trappen bevinden en op de eerste verdieping ruimte is voor twee toiletten, twee doucheruimtes en in het midden een kofferberging. Aan de rechterzijde van de entree is ruimte voor de werkkast en de keuken, aan de linkerzijde is de CV, spreekkamer en de fietsenberging gesitueerd. In de overige ruimtes bevinden zich de woonkamer en de hobbyruimte.

⁹⁰ RAN, inv. nr. D12.485402.

Het daglicht in de kern van de eerste verdieping komt binnen via koepels op de hoeken van het platte dak. Door de verkeersruimte, gelegen rondom de kern op de eerste verdieping, zijn zestien kamers toegankelijk, bestaande uit dertien kinderkamers, één leidsterkamer, één werkkast en één berging. Alle kamers zijn voorzien van één vierkant venster (afb. 35).

Afbeelding 35: Schetsontwerp gevels (25 mei 1972) G. Tiemstra N.V. Nijmegen.

Materialisatie

Het exterieur op de begane grond bestaat uit M.B.I. betonsteen onbewerkt en de eerste verdieping heeft colortect sandwichpanelen (afb. 36). De deuren en vensters met vaste ramen zijn uitgevoerd in hout. Alle vensters op de eerste verdieping en de vensters voorzien van draai -en kiepramen op de begane grond bestaan uit aluminium. De afwerking van het dak blijft onbekend.

Afbeelding 36: Kleursamenstelling vierkant paviljoen.

In het interieur bestaat de afwerking van de buitenwanden, plafonds van de kamers en de kern uit gipsplaten. Het plafond van de verkeersruimte op de verdieping is voorzien van een schrotenplafond, in parallelle richting ten opzichte van de kern.⁹¹ Overige materialisatie blijft onbekend.

⁹¹ RAN, inv. nr. D12.485401 en D12.485402.

Kleursamenstelling

In het exterieur is de M.B.I. betonsteen onbewerkt, waardoor de eerste bouwlaag grijs van kleur is, de tweede bouwlaag heeft roodbruine sandwichpanelen (afb. 37). De aluminium kozijnen zijn blank geanodiseerd. De houten kozijnen zijn onbewerkt. De kleursamenstelling van het interieur blijft onbekend.

Afbeelding 37: Kleursamenstelling vierkante paviljoens.

3.3.4 Vergelijking de tienhoekige paviljoens met de vierkante paviljoens.

Het concept van Tuynenburg Muys van de tienhoekige paviljoens is herkenbaar in de vierkante paviljoens. Ten eerste doordat beide paviljoens in hetzelfde stedenbouwkundige stelsel staan. Ten tweede door de volume opbouw, ondanks het feit dat de paviljoens uit verschillende vormen bestaan, hebben ze ieder twee bouwlagen met een uitkraging op de eerste verdieping en een flauw hellend dak vanuit de hoekpunten naar het midden toe. Ten derde, de kern van de paviljoens maken een belangrijk onderdeel uit van de constructie, daarentegen is de constructie van de vierkante paviljoens eenvoudiger. Ten vierde zijn, beide paviljoens ontworpen rondom de kern, maar anders ingevuld qua functies. De kern van de tienhoekige paviljoens is gericht op een gezamenlijke ruimte terwijl het vierkante paviljoen hier de gesloten ruimte heeft. Bij de paviljoens zit er voornamelijk verschil in het materiaal- en kleurgebruik, dit is bij de vierkante paviljoens eenvoudiger uitgevoerd. Door mede de vorm en deze verschillen zijn de bouwkosten lager. In de bouwaanvraag van 3 november 1972 waren de bouwkosten voor vier groepshuizen begroot op 937.000,- gulden, dit was ook de aanleiding voor een ander soort paviljoen (zoals beschreven in hoofdstuk 3.3.2).⁹² Ondanks dat de vierkante paviljoens niet op naam staan van J.J. Tuynenburg Muys, oefende hij duidelijk invloed uit op de vierkante paviljoens in de beginfase van het ontwerp.

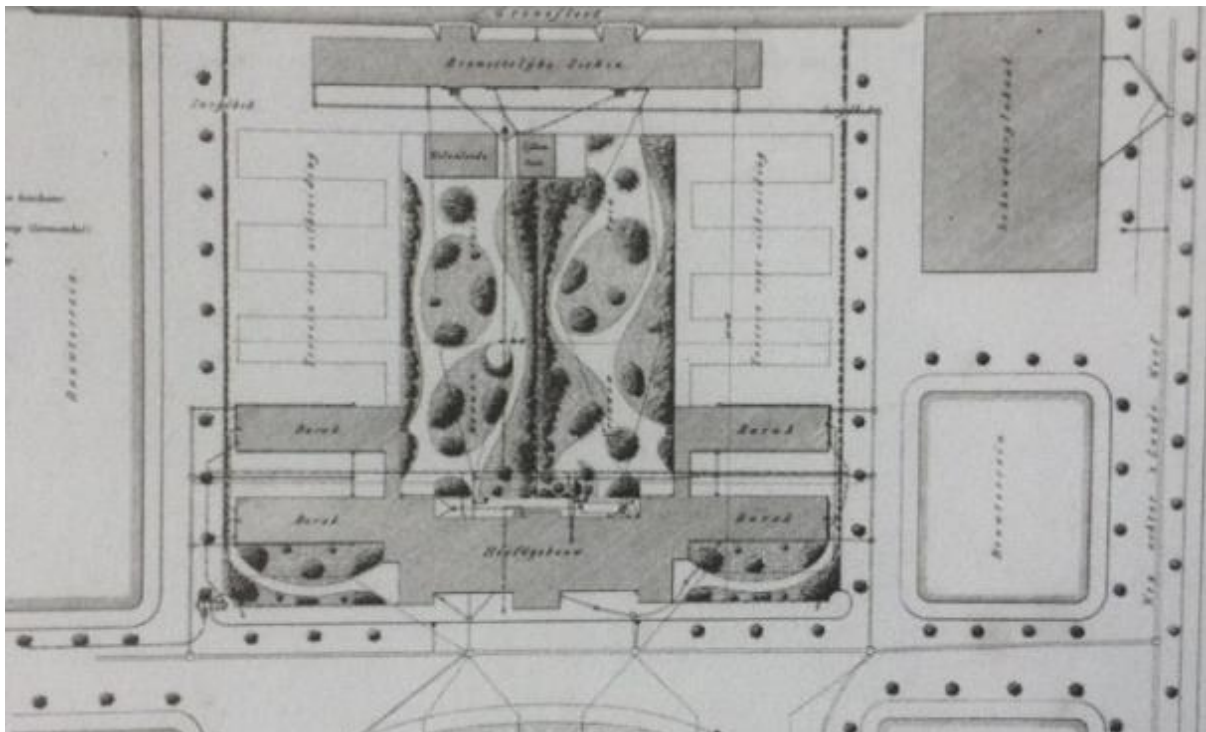
⁹² RAN, inv. nr. D12.485396.

Hoofdstuk 4: Het ontwerp in context

Om de achterliggende gedachten van het masterplan van Tuynenburg Muys beter te begrijpen en mogelijke inspiratiebronnen te achterhalen, is in dit hoofdstuk het project in context geplaatst. Het masterplan bestaat uit autonome paviljoens die in een systematisch stelsel staan, om te bekijken of dit concept een vernieuwend idee was, is allereerst de ontwikkeling van de paviljoenbouw beschreven, vervolgens wordt ingegaan op de individuele paviljoens.

4.1 Ontwikkeling paviljoenbouw in de zorg (vanaf midden negentiende eeuw)

4.1.1 Ziekenhuizen

Afbeelding 38: Ziekenhuis in Dordrecht (1878), ontworpen door J.A. van der Kloes.

De indelingen van ziekenhuizen in het midden van de negentiende eeuw in Nederland waren gebaseerd op het corridorstelsel, terwijl ziekenhuizen in Engeland en Frankrijk al in een paviljoenstelsel stonden. Het eerste ziekenhuis in Nederland dat kenmerken vertoonde van het paviljoensysteem, ontwierp architect J.A. van der Kloes in Dordrecht (1878). De gebouwen op zich bevatten een corridorstelsel, maar de uitbreiding was mogelijk in een paviljoensysteem (afb. 38).⁹³ Totdat de geneeskunde zich ontwikkelde, vertoonden nieuwe ontwerpen kenmerken van beide

⁹³ Mens en Wagenaar, *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*, 16.

systemen.⁹⁴

Door de ontwikkelingen in de geneeskunde aan het eind van de negentiende eeuw, namen de afdelingen toe. Afdelingen zoals bijvoorbeeld gynaecologie, verloskunde en oogheelkunde kregen een eigen paviljoen. Er ontwikkelde zich tussenvormen van paviljoen -en corridorstelsels. Dit uitte zich bij veel ziekenhuizen in gangen die de paviljoens met elkaar verbonden, zoals bijvoorbeeld het ziekenhuis met universitaire medische opleiding in Groningen (1903), ontworpen door J.J. van Nieukerken, elke afdeling heeft in dit ontwerp een eigen paviljoen met laboratoria, poliklinische ruimten, onderzoekskamers en onderwijs-en observatiezalen, de ondergrondse gangen verbonden de paviljoens met elkaar (afb. 39).⁹⁵

Afbeelding 39: Ziekenhuis met universitaire medische opleiding in Groningen (1903) ontworpen door J.J. van Nieukerken.

In het begin van de twintigste eeuw waren de nadelen van het paviljoenstelsel, toegepast op ziekenhuizen, bekend. Ten eerste waren de loopafstanden tussen verschillende afdelingen (te) groot. Ten tweede nam het stelsel veel ruimte op het terrein in beslag. Ten derde was uit onderzoek gebleken dat mensen niet ziek werden van vervuilde lucht, maar door een bacterie, als gevolg ontdekte een wetenschapper (Alexander Flemming) de antibiotica (1928).⁹⁶ Hierdoor

⁹⁴ Mens en Wagenaar, *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*, 19.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Meessen en Stobberingh, 'Antibiotica: toen, nu en straks'. Website, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.

was het niet meer noodzakelijk om gebouwen te verspreiden op het terrein, waardoor de ziekenhuizen een compactere opzet kregen na de oorlog; er werd toen voornamelijk overgegaan op de torenbouw.⁹⁷

4.1.2 Buitengestichten

Halverwege de negentiende eeuw kwamen er steeds meer buitengestichten met paviljoenopzet in Nederland, omdat de stad dichtbevolkt werd en dit systeem de optimale inpassing in de natuur bood, daarnaast werden door het paviljoensysteem fysieke scheidingen tussen verschillende categorieën en klassen patiënten gecreëerd waardoor ook elk paviljoen overzichtelijker was.⁹⁸ In 1884 ontwierp E.G. Wentink in Veldwijk een krankzinnige gesticht voor de Christelijke Verzorging voor Krankzinnigen dat als voorbeeldmodel diende voor veel andere gestichten tot en met

Afbeelding 40: Gesticht Veldwijk (1884) ontworpen door E.G. Wentink.

de jaren dertig (afb. 40). Door middel van het paviljoenstelsel bootsten de stichtingen in de verschillende volumes gezinnen na; de 'soort van vader of moeder voor de krankzinnige' vormde de leiding van ieder paviljoen. De stichting verdeelde de patiënten in groepen, bijvoorbeeld groepen met rustige- of onrustige patiënten. Ieder

⁹⁷ Mens en Wagenaar, *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*, 48.

⁹⁸ Mens en Wagenaar, *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*, 22.

paviljoen was voorzien van een eigen tuin, alleen de rustige patiënten liepen vrij over het terrein.⁹⁹

Door de Tweede Wereldoorlog werden er in de jaren veertig en vijftig voornamelijk gebouwen hersteld. Nieuwbouw bestond alleen uit uitbreidingen van paviljoens, zoals bijvoorbeeld het observatiepaviljoen bij Maasoord in Poortugaal (1953), ontworpen door E.J. Rothuizen en C. Dekker (afb. 41).¹⁰⁰ Het pand bestaat uit meerdere vleugels met flauw hellende daken en is voorzien van grote vensteropeningen en een luifel. Bij het plaatsen van een nieuw paviljoen, veranderde vaak de stedenbouwkundige invulling van het beschikbare terrein, zoals bijvoorbeeld bij het gebouw ontworpen voor arbeidstherapie bij Vogelenzang in Bennebroek (1958) door W. Ingwersen en C.D. van Reyendam (afb. 42).

Afbeelding 41: Observatiepaviljoen bij Maasoord in Poortugaal (1953) ontworpen door E.J. Rothuizen en C. Dekker.

Afbeelding 42: Vogelenzang in Bennebroek (1958) ontworpen door W. Ingwersen en C.D. van Reyendam.

Na de Tweede Wereldoorlog maakte de psychologie een belangrijke ontwikkeling door, waarbij het vinden van diepere oorzaken van verschillende soorten gedrag belangrijk werd. Mensen van de 'gewone' samenleving vertoonden ook wel eens ander soort gedrag, door deze bevinding verminderde de grote scheiding tussen de instellingen en de buitenwereld. Door de ontdekking van het chloorpromazine (1953) als geneesmiddel verdwenen angsten van patiënten waardoor zij rustiger werden.¹⁰¹

Vanaf de jaren zestig werden er weer volledig nieuwbouwcomplexen gerealiseerd. Als gevolg van de ontwikkelingen streefden instellingen naar een complex die zo veel mogelijk leek op de toenmalige samenleving, ook kregen de

⁹⁹ Mens en Wagenaar, *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*, 32-33.

¹⁰⁰ Mens en Wagenaar, *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*, 90.

¹⁰¹ Stevaert, '1953 De revolutie van de psychofarmaca'. Website, CANON.

paviljoens meer verschillende functies, waardoor er een rijke differentiatie van paviljoens ontstond. Door het plaatsen van paviljoens rondom een plein leek de instelling meer op een dorp, zoals bijvoorbeeld het psychiatrisch behandelcentrum op het Sint Franciscushof in Raalte (1967) (afb. 43).¹⁰²

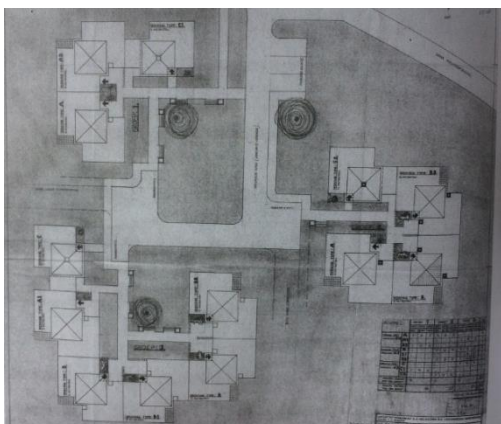

Afbeelding 43: Psychiatrisch centrum op het Sint Franciscushof in Raalte (1967).

Afbeelding 44: Sociowoningen psychiatisch ziekenhuis in Wolfheze (1961), ontworpen door E.J. Rothuizen en C. Dekker.

Voor een psychiatrisch ziekenhuis in Wolfheze (1961), ontworpen door E.J. Rothuizen en C. Dekker, werd er meer waarde gehecht aan de 'normale' uitstraling van gebouwen. Deze paviljoens bestonden uit rijtjes woningen, waardoor er wijken ontstonden binnen de therapeutische gemeenschap (afb. 44).¹⁰³ Het streven naar kleinere groepen uitte zich in de jaren zeventig tot het indelen van grote paviljoens in kleinere paviljoens of het bouwen van kleinere paviljoens, zoals bijvoorbeeld het psychiatrisch ziekenhuis Groot Lankum (1974) ontworpen door G. A. Heldoorn, Lankwert (afb. 45 en 46). Het plan bestond uit dertien woningen, met het ziekenhuis op een kleine afstand, waardoor de patiënten zo zelfstandig mogelijk leefden,

Afbeelding 45: Psychiatrisch ziekenhuis Groot Lankum (1974), ontworpen door G.A. Heldoorn, Lankwert.

Afbeelding 46: Psychiatrisch ziekenhuis Groot Lankum (1974), ontworpen door G.A. Heldoorn, Lankwert.

¹⁰² Mens en Wagenaar, *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*, 130.

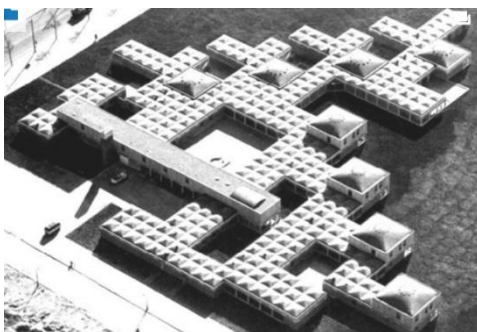
¹⁰³ Mens en Wagenaar, *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*, 131.

hierdoor verminderde de grens van normaal en abnormaal. De bebouwing vormde als het ware een nieuw dorp.¹⁰⁴

Vanaf het begin van de jaren tachtig streefde de ziekenhuizen ernaar om patiënten zo veel mogelijk thuis te behandelen, desnoods in beschermde woonvormen, hierdoor stopte de bouw van psychiatrische ziekenhuizen in paviljoenvorm.¹⁰⁵

4.2 Vergelijking met gebouwen van dezelfde periode

Voorgaand werd de ontwikkeling van de paviljoenbouw beschreven, hierin kwamen geen autonome paviljoens in een systematisch stelsel voor. Het plaatsen van paviljoens in een systematisch stelsel is wel zichtbaar in het Kindertehuis in Amsterdam (1960), ontworpen door Aldo van Eyck, voor kinderen tot twintig jaar. Het Kindertehuis staat in een vierkante stedenbouwkundig opzet en bestaat uit paviljoens van één of twee bouwlagen hoog, verbonden door middel van buitenruimtes afgedekt met koepeldaken (afb. 47 en 48). Door kleine veranderingen in schaal of een verdiepte vloer verschillen de interieurruimtes van elkaar waardoor er geen standaardisatie plaatsvindt.¹⁰⁶ Het Kindertehuis vormde het startpunt van het structuralisme in Nederland, kenmerkend is de schakeling van structuureenheden in verschillende uitvoeringen.¹⁰⁷ In tegenstelling tot het ontwerp van Tuynenburg Muys zijn de eenheden aan elkaar geschakeld waardoor deze niet zelfstandig functioneren. Overeenkomstig met het structuralisme en het plan van Tuynenburg Muys is dat er geen hiërarchie plaatsvindt binnen het ontwerp, dit in tegenstelling

Afbeelding 47: Kindertehuis, Amsterdam (1960) bovenaanzicht, ontworpen door Aldo van Eyck.

Afbeelding 48: Kindertehuis, Amsterdam (1960), zij aanzicht, ontworpen door Aldo van Eyck.

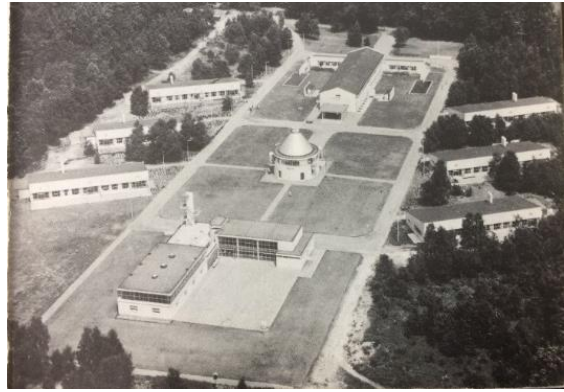
¹⁰⁴ Mens en Wagenaar, *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*, 173.

¹⁰⁵ Mens en Wagenaar, *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*, 20.

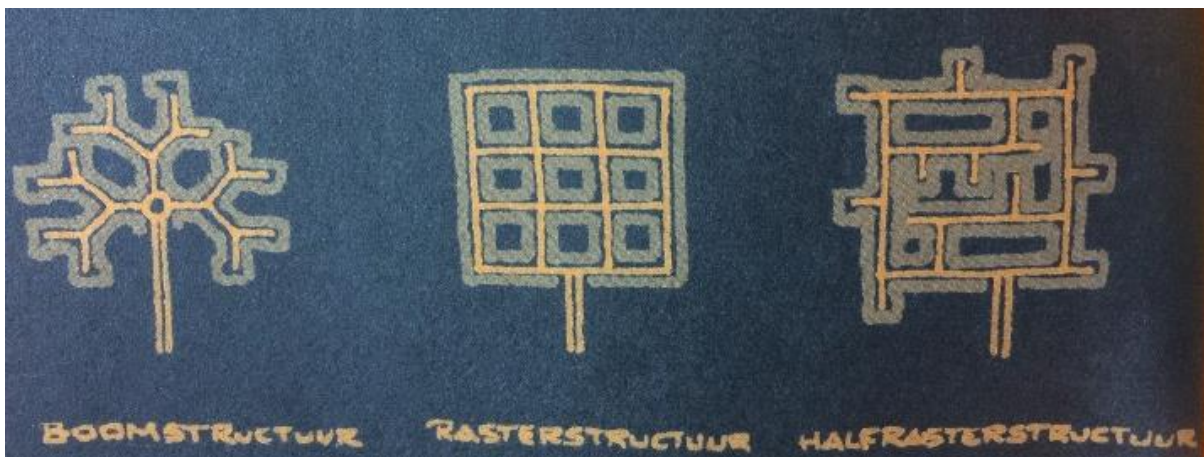
¹⁰⁶ L. Szénássy, *Architectuur in Nederland 1960 / 1970*. 54-55., 'Burgerweeshuis'. Website, Architectuurcentrum Amsterdam.

¹⁰⁷ Heuvel, *Structuralisme in de Nederlandse architectuur*, 20.

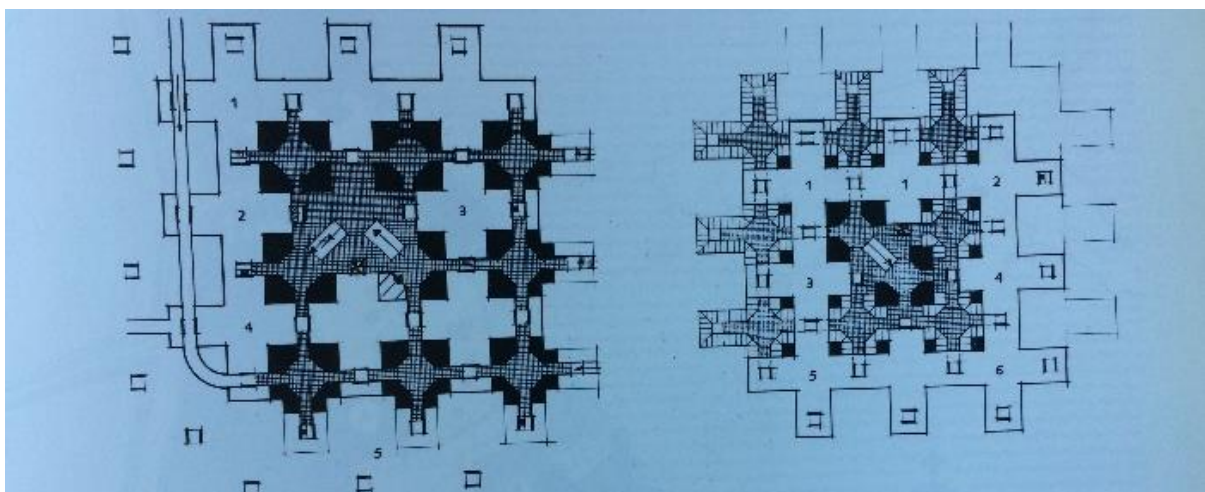
met het Bio herstellingsoord in Arnhem, ontworpen door J.J.P. Oud (1890-1963) voor invalide kinderen (afb. 49). Op dit terrein staat in het midden een rond gebouw met trechervormig dak met hierin een ketelhuis en opzichterswoning.¹⁰⁸ De opzichterswoning functioneerde als een panopticum, waardoor deze hoger in de hiërarchie staat. Het wegensstelsel tussen de paviljoens bepaalt de private ruimtes per paviljoen en is in een karakteristiek stelsel geplaatst. Vanaf 1968 experimenteerde ontwerpers veel met wijkontsluitingstructuren met laagbouw zoals bijvoorbeeld bij de wijken in Zoetermeer (afb. 50).¹⁰⁹ Het ontsluitingsstelsel van Tuynenburg Muys zou onderdeel

Afbeelding 49: Bio herstellingsoord in Arnhem (1952-1960), ontworpen door J.J.P. Oud.

Afbeelding 50: Wijkontsluitingstructuren Zoetermeer.

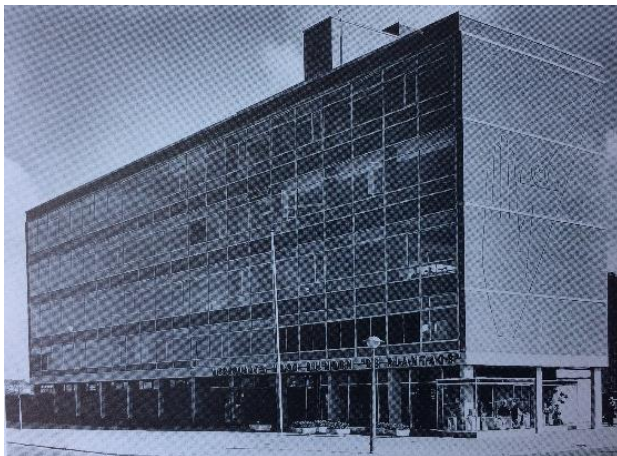
Afbeelding 51: Stadhuis Amsterdam ontworpen door Jan Verhoeven.

¹⁰⁸ L. Szénássy, *Architectuur in Nederland 1960 / 1970*, 16-17.

¹⁰⁹ Vletter. *De kritiese jaren zeventig*, 30 en 36.

kunnen zijn van zo'n type structuur, maar dan met minder bebouwing en meer groen. Niet alleen in wijken werden deze structuren toegepast, maar ook bij grote nieuwbouwcomplexen intern (afb. 51).

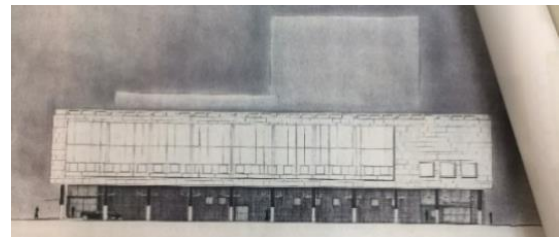
Kenmerkend voor de constructie zijn de kolommen die zich in het exterieur en interieur bevinden om het verschil in volume op te vangen en veel glas in de gevel te plaatsen, dit concept paste architecten vaak toe in de jaren vijftig en zestig bij huisvestingen en kantoorpanden. Door het toepassen van de kolommenconstructie op de begane grond werd het mogelijk om beschut langs de glazen puien van het gebouw op te lopen zoals bijvoorbeeld bij de werkinrichting voor blinden ontworpen door C. van der Bom & W. Ingwersen in Amsterdam (zie afb. 52).¹¹⁰ Dit concept gebruikte Tuynenburg Muys ook bij zijn afstudeerproject, deze bestond uit het ontwerpen van een Theater in Utrecht in 1950 (afb. 53 en 54).¹¹¹ Het verschil met dit project zit hem voornamelijk in de vorm van het volume.

Afbeelding 52: Werkinrichting voor blinden ontworpen door C. Van der Bom & W. Ingwersen Amsterdam.

Afbeelding 53: Langsgevel Theater.

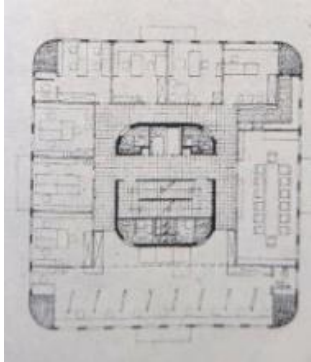
Afbeelding 54: Kopgevel Theater.

De tienhoekige paviljoens bestaan uit twee bouwlagen, waarvan de onderste bouwlaag een kleiner grondoppervlakte heeft dan de bovenste bouwlaag, door middel van centraalbouw is het mogelijk om het private en het gemeenschappelijke leven te scheiden. Een woontoren (ontworpen rond 1964) maakt ook gebruik van centraalbouw, waarbij ook de onderste bouwlaag een kleiner grondoppervlakte heeft dan de bovenste bouwlagen. De centraalbouw is realiseerbaar door middel van een constructie in de kern, waar zich de verticale verplaatsing bevindt (afb. 55, 56, 57 en

¹¹⁰ Ibelings, Hans. *De moderne jaren vijftig en zestig*, 112.

¹¹¹ NAI, STUI, inv. nr. 1 10617656.

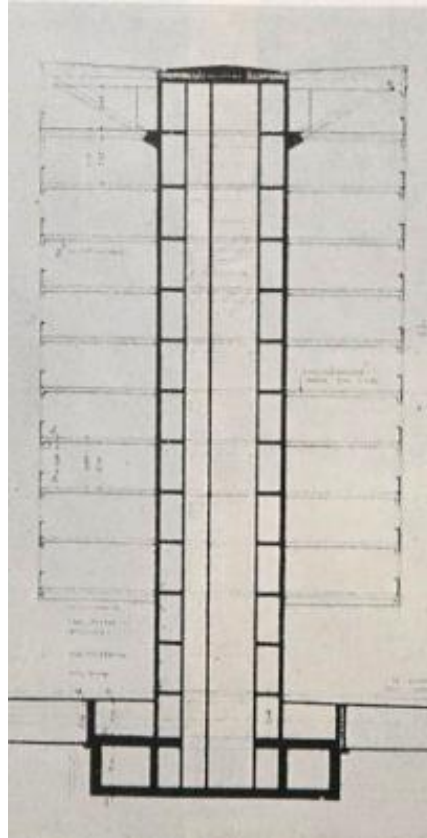
58).¹¹² De centraalbouw geeft een grote vrijheid en flexibiliteit aan de indeling net zoals bij de paviljoens. De woontoren is compacter dan de paviljoens en alleenstaand, doordat de paviljoens uit twee bouwlagen bestaan is het niet noodzakelijk om in de kern de verticale verplaatsing te plaatsen, waardoor zich in de

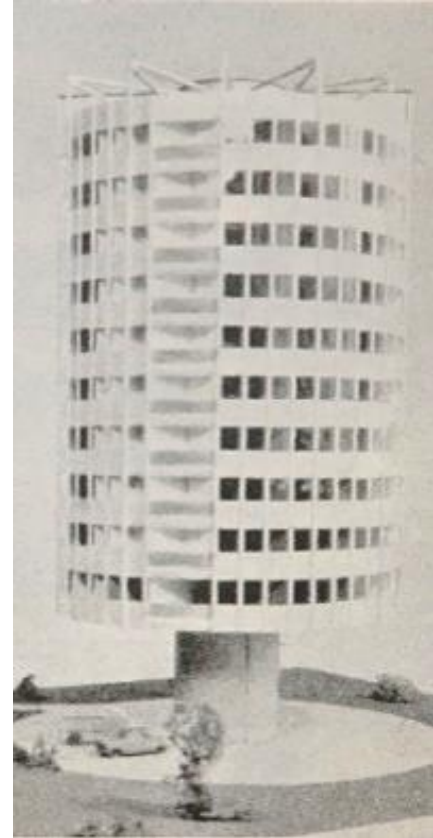
Afbeelding 57: Plattegrond.

Afbeelding 58: Plattegrond.

Afbeelding 55: Doorsnede.

Afbeelding 56: Maquette.

kern andere functies bevinden. De reis die Tuynenburg Muys maakte (zoals beschreven in hoofdstuk 2.1) blijkt niet relevant voor het ontwerp van de paviljoens.

Tijdens het ontwerpen van het masterplan voor het Kinderdorp, ontwierp Tuynenburg Muys een kliniek voor hart -en vaatchirurgie in Utrecht welke bestaat uit een rechthoekig en een veelhoekig volume (afb. 59 en 60).¹¹³ Het veelhoekige volume heeft een kleiner volume op de eerste bouwlaag met daarboven een groter volume en wordt ondersteund door twee reeksen van acht kolommen in een cirkel geplaatst. Het idee hierachter was om een centrale bewakingspost te creëren met de kamers hieromheen (afb. 61, 62 en 63).¹¹⁴ Bij de groepshuizen was geen centrale

¹¹² Dijkstra, "Woontorens." 19.

¹¹³ "Kliniek voor hart- en vaatchirurgie te Utrecht," 262-263.

¹¹⁴ Ibid.

bewakingspost nodig, waardoor in het midden plaats is voor andere functies. Nog een verschil is dat het onderste volume van het ziekenhuis kleiner is, om zo de auto's eronder door te laten rijden, hierdoor zijn alle kolommen die het volume hierboven opvangen in het exterieur aanwezig (afb. 64).

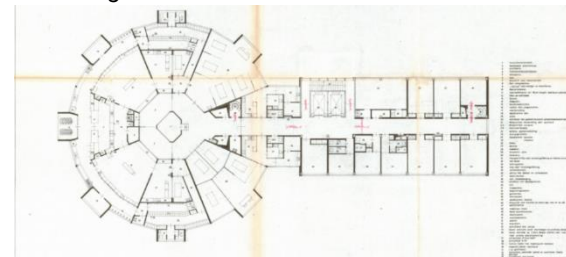
Afbeelding 59: Kliniek voor hart -en vaatchirurgie in Utrecht met rechts het rechthoekige gedeelte en links het veelhoekige gedeelte.

Afbeelding 60: Kliniek voor hart -en vaatchirurgie in Utrecht vanaf parkeerterrein met rechts het rechthoekige gedeelte en links het veelhoekige gedeelte.

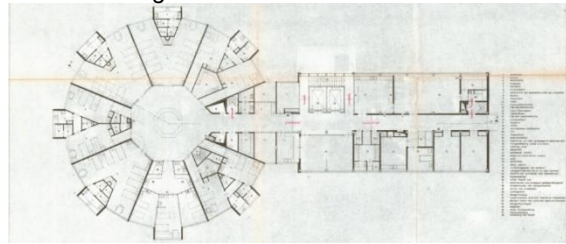
Afbeelding 61: Begane grond kliniek voor hart -en vaatchirurgie in Utrecht 1966.

Afbeelding 62: Eerste verdieping kliniek voor hart -en vaatchirurgie in Utrecht 1966.

Afbeelding 64: Begane grond ingangsrondte met kolommen tegen de buitengevel aan.

Afbeelding 63: Tweede verdieping kliniek voor hart -en vaatchirurgie in Utrecht 1966.

Zeker niet alle gebouwen die Tuyenburg Muys ontwierp hebben deze volumeopbouw en indelingskenmerken, zoals bijvoorbeeld het administratiegebouw ontworpen voor het Kinderdorp Neerbosch en behoorde tot het masterplan (afb. 65). Dit pand heeft een L-vormig volume met twee bouwlagen en is, niet voorzien van uitkragingen, een erg eenvoudig volume ten opzichte van de tienhoekige groepshuizen. De tienhoekige vorm, die bij de hart- en vaatkliniek vanuit de functie is ontworpen, kan ook als experiment worden gezien bij de toepassing op de woningbouw. Als reactie op de eentonige woonvormen van de wederopbouw, experimenteerde ontwerpers veel in het begin van de jaren zeventig.¹¹⁵ Ontwerpers streefden voornamelijk naar veelvormigheid in woning- en wijkontwerpen om meer

¹¹⁵ Barzilay, Marcel, *Predicaat experimentele woningbouw 1968 – 1980*, 19.

variatie te krijgen in de woonvormen en de kwaliteit van het wonen te verbeteren.¹¹⁶ Een voorbeeld zijn de kubuswoningen ontworpen door Piet Blom opening in 1977, hier is er voornamelijk ingegaan op woningen als stedelijk dak, daarom zijn deze woningen bovenop een klein volume geplaatst (afb. 66).¹¹⁷ Een grote overeenkomst

Afbeelding 65: Zij- en achtergevel administratiegebouw. Afbeelding 66: Kubuswoningen Helmond.

is dat er geëxperimenteerd is met het volume bovenop een ander volume plaatsen, daarentegen is het ontworpen voor één woonhuis waardoor er geëxperimenteerd is met een kleiner volume en oppervlakte. Ook zijn deze woningen aan elkaar geschakeld terwijl de groepshuizen los van elkaar staan. Het gebruik van verschillende materialen voor zowel de constructie als de afwerking bij de paviljoens, kan ook gezien worden als onderdeel van de experimentele woningbouw, zoals bij de kubuswoningen ook zichtbaar is. Informatie en mogelijke inspiratiebronnen van het kleurgebruik van de paviljoens blijft onbekend.

¹¹⁶ Barzilay, Marcel, *Predicaat experimentele woningbouw 1968 – 1980*, 10., Barzilay, *Verkenning Post 65*.

¹¹⁷ Barzilay, Marcel, *Predicaat experimentele woningbouw 1968 – 1980*, 24.

Hoofdstuk 5: Het gebruik: van het ontwerp tot nu

Om inzicht te krijgen op het gebruik van het ontwerp en de invloeden op het terrein, is allereerst de algemene ontwikkeling van het Kinderdorp in dit hoofdstuk opgenomen. Vervolgens zijn de ontwikkelingen van de paviljoens zelf onderzocht en door hierna het terrein te analyseren zijn de invloeden van het ontwerp onderzocht.

5.1 Algemene ontwikkeling Kinderdorp Neerbosch

In 1989 werd de Wet op de Jeugdhulpverlening aangenomen, deze wet hield voornamelijk in dat de hulpverlening meer in het gezin kwam, hierdoor voegde tussen 1992 en 1999 achttien jeugdinstaties samen onder de naam Entrea Lindenhout.¹¹⁸ Dit leidde tot problemen, daarnaast wilde de organisatie zich graag dichter bij de stad vestigen, hierdoor vestigde in 1996 het hoofdkantoor zich in Arnhem.¹¹⁹ Uiteindelijk sloot de zorginstelling in Neerbosch. De organisatie zet zich nog steeds in voor Jeugd & Opvoedhulp. Momenteel zijn de medewerkers van Stichting Lindenhout werkzaam door heel Gelderland en is er ook een kantoor gevestigd in Nijmegen, maar de stichting is niet meer aanwezig op het Kinderdorp zelf.¹²⁰ Sinds 2001 is het terrein in handen van ontwikkelaar Neerbosch CV.¹²¹ Op het terrein zijn veel gebouwen in gebruik voor het huisvesten van instellingen met maatschappelijke doeleinden, waardoor de functie van het gebied door de tijd heen grotendeels hetzelfde is gebleven.

5.2 Ontwikkeling paviljoens

5.2.1 Tienhoekige paviljoens

In de schetsontwerpen van J.J. Tuynenburg Muys is zichtbaar dat hij zich ook bezig hield met de indeling van de interieurs (zoals beschreven in hoofdstuk 3), waarbij hij zich focuste op de gemeenschappelijke ruimtes, voornamelijk de woonkamers. De indeling van de individuele kamers bepaalde de kinderen zelf (afb. 67 en 68).¹²²

Afbeelding 67: Meidenkamer in paviljoen.

Afbeelding 68: Jongenskamer in paviljoen.

¹¹⁸ Zilver schoon, "Kinderen in de knel," 58.

'Geschiedenis van de kinderbescherming'. Website, RvdK.

¹¹⁹ Rullmann, Henk e.a. *Kinderen van Neerbosch*, 29.

¹²⁰ 'Van 't Lindenhoutmuseum'. Website, Entrea lindenhout.

¹²¹ 'Muziektent'. Website VL.

¹²² VL, zn.

Na de oplevering van de groepshuizen kwam Tuynenburg Muys langs om te bekijken hoe de stichting de paviljoens gebruikten. Tuynenburg Muys wilde dat de stichting de paviljoens gebruikte op de manier hoe hij ze had ontworpen, hij legde tijdens de bezichtiging de kussens in een andere positie neer, als de kinderen in een andere positie bijvoorbeeld huiswerk maakten ten opzichte van het raam, verzocht hij om dit in de positie te doen die hij bedacht had.¹²³

De begeleiders gingen soepeler om met de ontworpen indelingen van Tuynenburg Muys, zij lieten bijvoorbeeld de kinderen hun huiswerk maken in de positie die zij wilden of gebruikten de ruimtes op een manier die zij makkelijker vonden (afb. 69). Het hele focuspunt van het ontwerp uitte zich minder goed in de

Afbeelding 69: Eettafel in woonkamer.

Afbeelding 70: Openhaard groepshuis niet in gebruik, tijdens Sinterklaasviering (1988).

praktijk, de openhaard was erg onhandig te gebruiken met kinderen omdat de kinderen met het vuur speelden wat erg gevaarlijk was, daarnaast veroorzaakte het veel rommel. In 1979 plaatste Bouwbedrijf en timmerfabriek Leenders bv. centrale verwarming in de groepshuizen, waardoor ze de openhaarden ook niet meer gebruikte (afb. 70). Om deze reden haalde in de loop van de jaren de stichting de openhaarden uit de paviljoens (afb. 71 en 72).¹²⁴

Afbeelding 71: Middel-punt paviljoen, zonder openhaard. Scherpenkampweg 49.

Afbeelding 72: Middel-punt paviljoen zonder openhaard. Scherpenkampweg 76.

¹²³ Heide, Piet vd, gesprek. 1 maart 2020.

¹²⁴ Ibid.

De overige gedeeltes van de paviljoens functioneerden goed, volgens de voormalig medewerker. Door de jaren heen verminderde de aantal kinderen per paviljoen, dit kwam door de ontwikkeling van de jeugdzorg (zoals beschreven in hoofdstuk 5.1).¹²⁵ Voor het jaar 2000 veranderde het exterieur van de paviljoens van zwart, grijs, wit naar primaire kleuren, vervolgens veranderde in de laatste jaren nog vier paviljoens naar secundaire kleuren (afb. 73, 74, 75, 76, 77 en 78). De noordelijke serie van vijf paviljoens en één paviljoen van de zuidelijke serie hebben nog de primaire kleursamenstelling. Sinds 2006 is een aanbouw aanwezig op de begane grond van Scherpenkampweg 49.

Afbeelding 73: Kleursamenstelling Scherpenkampweg 31, 68, 70, 72, 74 en 76.

Afbeelding 75: Scherpenkampweg 53.

Afbeelding 76: Scherpenkampweg 29.

Afbeelding 74: Adresgegevens aangegeven in situatie tekening.

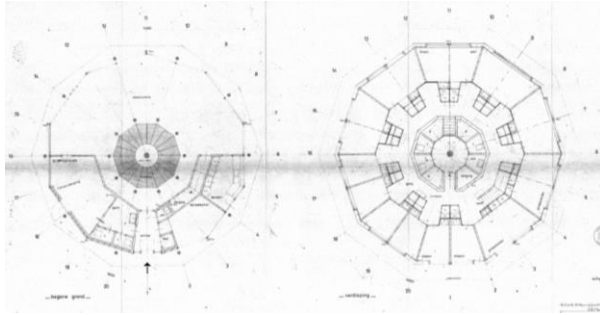
Afbeelding 77: Scherpenkampweg 51.

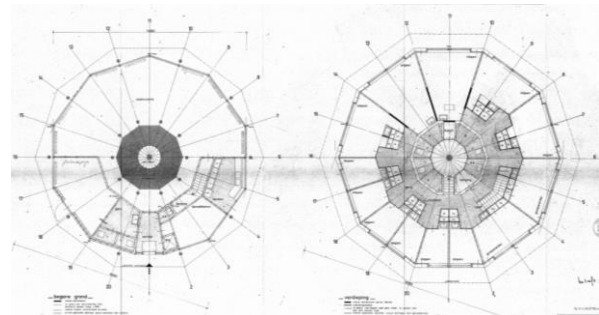
Afbeelding 78: Scherpenkampweg 49.

¹²⁵ Heide, Piet vd, gesprek. 1 maart 2020.

In 1979 verbouwde Bouwbedrijf en Timmerfabriek Leenders bv. alle interieurs van de groepshuizen, waardoor veel tussenwanden niet meer aanwezig zijn (afb. 79). Bij Scherpenkampweg 49 en 51 breidde het bouwbedrijf op de eerste verdieping twee kamers uit tot de kern van het paviljoen met als gevolg dat de sanitaire voorzieningen enkel toegankelijk waren via één trap (afb. 80).

Afbeelding 79: Plattegrond verbouwing 1979 Scherpenkampweg 29, 31, 53, 68, 70, 72, 74 en 76.

Afbeelding 80: Plattegrond verbouwing 1979 Scherpenkampweg 49 en 51.

In 1981 brak er brand uit op Scherpenkampweg 29 die de eerste verdieping verwoestte.¹²⁶ Bouwmaatschappij Leenders herbouwde het paviljoen ingrijpend, om geen grote verschillen in het exterieur te maken ten opzichte van de andere paviljoens, vernieuwde zij de gevelkozijnen naar de oorspronkelijke toestand. Daarentegen werd het interieur vanuit een praktische gedachte veranderd. De kamers waren groter, doordat de kleerkasten bij de kamers betrokken zijn, ook kwamen er van dertien kamers maar twaalf terug. De wanden van de kamers verving het bouwbedrijf door gele steen terwijl de kern uit rode baksteen bestaat.¹²⁷

Interieurverbouwingen van Scherpenkampweg 31 en 53 zijn de auteur onbekend.

Afbeelding 81: Brand op Scherpenkampweg 29 (1981).

Afbeelding 82: Brand (1981).

Afbeelding 83: Gevolg brand eerste verdieping.

¹²⁶ "Kinderdorp Neerbosch en CVD door brand getroffen.", VL, 16.2.72, inv. nr. 07736.

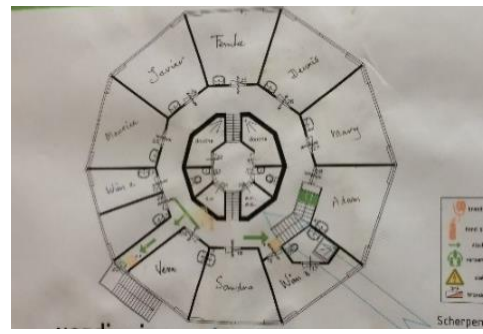
¹²⁷ VL, 17.1, zn.

Beschrijvingen van verdere ontwikkelen van Scherpenkampweg 49, 51, 68 en 76 zijn afgeleid uit het bezoek aan de paviljoens (bijlage IV).

Op de eerste verdieping van Scherpenkampweg 49 zijn de kamers vergroot doordat gedeeltes van de gang zijn betrokken bij de kamers, ook zijn de sanitaire voorzieningen weer toegankelijk via twee trappen en is de eerste verdieping voorzien van een nooduitgang (afb. 84 en 85) (bijlage IV.I afb. 128 en 129).

Afbeelding 84: Plattegrond begane grond Scherpenkampweg 49.

Afbeelding 85: Plattegrond eerste verdieping Scherpenkampweg 49.

Op dit moment functioneert de spreekkamer ruimte ook als keuken op de begane grond van Scherpenkampweg 51. Op de eerste verdieping staan de wanden van de kamers precies in het midden onder een lichtkoepel, daarnaast zijn een aantal kamers ingedeeld op de manier dat zij precies in de hoek van een paviljoen vatten (bijlage IV.II afb. 132, 134 en 136).

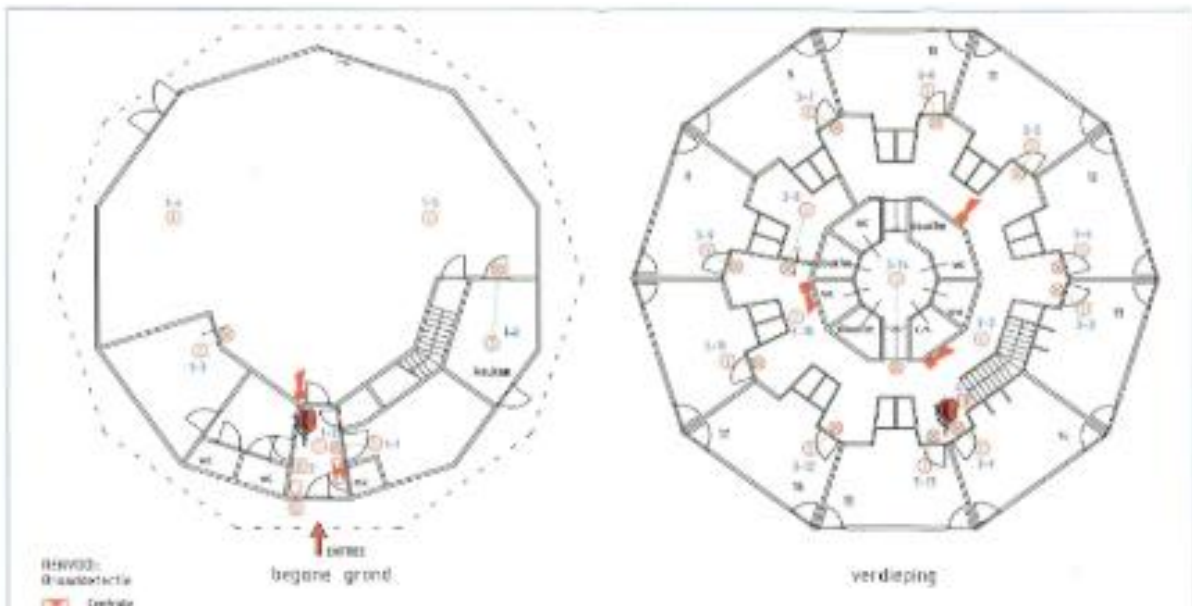
Rondom de kern op de begane grond van Scherpenkampweg 68 bevinden zich wanden tussen de kolommen, deze sluiten alle ruimtes af. De ruimte waar ooit de schouw stond, functioneert nu als een soort hal die de ruimtes eromheen met elkaar verbindt. Door middel van kasten zijn de gemeenschappelijke ruimtes ingedeeld in kleinere ruimtes. Op de eerste verdieping zijn gedeeltes van de voormalige gang betrokken bij de kamers, ook is er een open ruimte aanwezig, in plaats van kamers, deze is verbonden met de nooduitgang. Het pand functioneert nog voor het opvangen van kinderen, ieder kind krijgt een eigen kamer gedurende het verblijf (bijlage IV.III afb. 137 – 139 en 143).

Scherpenkampweg 70 heeft een wand midden in de woonkamer en er zijn op de eerste verdieping twee kamers minder aanwezig door het plaatsen van een nooduitgang (afb. 86).

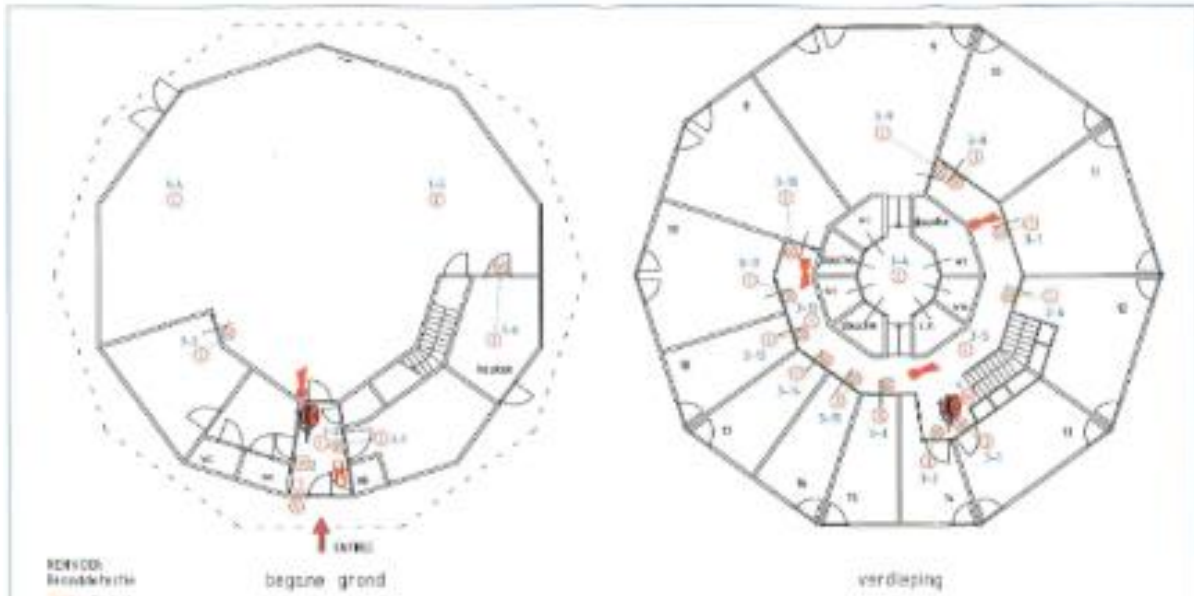
Afbeelding 86: Tekening indeling 2006, Scherpenkampweg 70.

Scherpenkampweg 72 is onveranderd (afb.87).

Afbeelding 87: Tekening indeling 2006, Scherpenkampweg 72.

Bij Scherpenkampweg 74 heeft op de eerste verdieping een smallere gang doordat de kastruimtes zijn verwijderd en twee ruimtes zijn tegen de kern aan geplaatst, waardoor de sanitaire voorzieningen alleen toegankelijk zijn door middel van één trap (afb. 88).

Afbeelding 88: Tekening indeling 2006, Scherpenkampweg 74.

Scherpenkampweg 76 heeft een wand in de woonkamer, de overige ruimtes zijn onveranderd. In dit paviljoen is zelfs de indeling met kasten op de gang en de kamer indelingen met wasbak nog aanwezig. Ook dit paviljoen is nog in gebruik voor het opvangen van kinderen (bijlage IV.IV).

5.2.2 Vierkante paviljoens

De kleursamenstelling van de paviljoens veranderde door de jaren heen in het begin van 2006 hadden alle paviljoens de kleursamenstelling grijs, wit en blauw (afb. 89). In 2006 kreeg Scherpenkampweg 75 donkerblauwe gekleurde hoeken en in 2012 is één paviljoen gesloopt (afb. 90).¹²⁸

Afbeelding 89: Vierkant paviljoens 2006.

Afbeelding 90: Scherpenkampweg 75.

¹²⁸ Luchtfoto, 2012 (Atlaz).

Vervolgens zijn de exterieurs aangepast bij Scherpenkampweg 73 en 77 in een donkere grijze eerste bouwlaag en een grijze tweede bouwlaag (afb. 91 en 92).

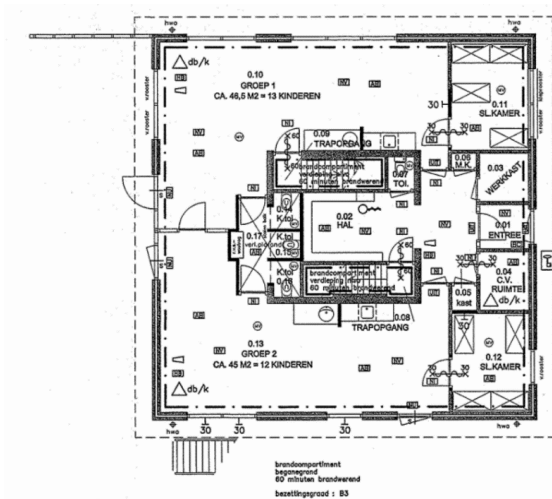
Afbeelding 91: Scherpenkampweg 77.

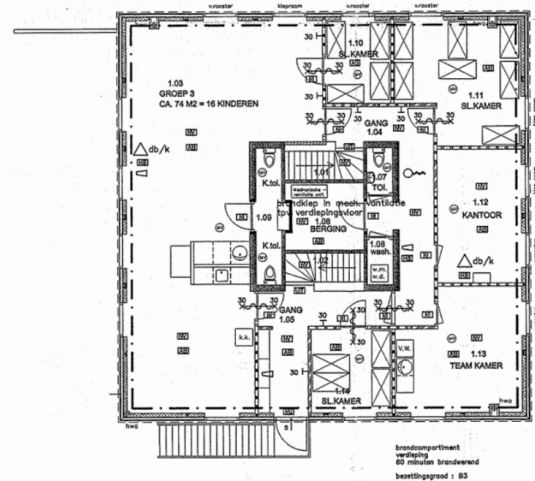
Afbeelding 92: Scherpenkampweg 73.

Interieur

In 2006 is Scherpenkampweg 75 verbouwd tot kinderdagverblijf, waardoor de verkeersruimte die rondom de kern van het paviljoens gesitueerd was, grotendeels verdween. Hetzelfde betreft de kamers op de eerste verdieping (afb. 93 en 94).

Afbeelding 93: Verbouwing 2006 begane grond nieuwe situatie.

Afbeelding 94: Verbouwing 2006 verdieping nieuwe situatie.

5.2.3 Stedenbouwkundig ontwerp

Doordat er nog tien tienhoekige -en drie vierkante paviljoens aanwezig zijn op het terrein, de exterieurs voornamelijk een andere kleursamenstelling hebben en de orthogonale wegenstructuur die vijfenveertig graden gedraaid is nog in gebruik is, is het stedenbouwkundige plan van Tuynenburg Muys nog duidelijk te herkennen op het terrein (afb. 95). Wel zijn de hagen hoger dan Tuynenburg Muys ontwerp in zijn plan, hierdoor zijn een aantal ruimtes meer gesloten, waardoor het open karakter met het dorpse idee minder zichtbaar is.

Afbeelding 95: Overzicht Kinderdorp Neerbosch (2018).

5.3 De invloed van het ontwerp op het terrein

In 2010 ontwierp Jeroen J.J.M van JRooij architect bna een serie van vijf paviljoens aan de noordkant van het terrein, deze staan als kleine volumes in een open grasveld. De padenstructuur bestaat uit een orthogonaal stelsel dat 45 graden gedraaid is (afb. 96). Aan één van de zijdes van de paden zijn hagen gesitueerd, de andere zijde is open. De paviljoens hebben een vierkant grondvlak opgetrokken over

Afbeelding 96: Overzicht vijf groepshuizen (2018) luchtfoto.

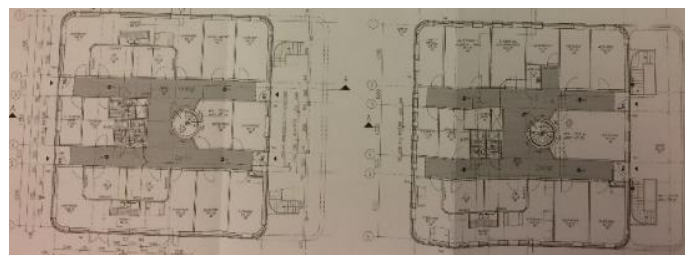

Afbeelding 97: Padenstructuur richting paviljoen.

twee bouwlagen, afgewerkt met verticale houten gevelelementen. Op de eerste verdieping zijn terrassen aanwezig, allemaal verschillend ingedeeld, waardoor de paviljoens uitkragingen hebben (afb. 97 en 98). De gevels hebben verticale vensteropeningen, bestaande uit een kiepraam met een vast bovenlicht of enkel vaste ramen, deze zijn aanwezig in twee verschillende formaten die variëren in de breedte. De indeling van de paviljoens bestaan uit een verkeersruimte in het midden met daaromheen de overige ruimtes gesitueerd (afb. 99).

Afbeelding 98: Drie paviljoens, met haag langs pad en uitkraging door dakterras.

Afbeelding 99: Plattegronden en gevelaanzichten paviljoen (Scherpenkampweg 60A).

Het Van JRooij architect BNA nam voornamelijk het stedenbouwkundige plan van Tuynenburg Muys mee in het ontwerp, betreffende de indeling van de volumes in het orthogonale stelsel dat vijfenveertig graden gedraaid is met de bijhorende groenstructuur, daarnaast hebben de volumes dezelfde hoeveelheid bouwlagen en zijn ze voorzien van uitkragingen. De vorm, indeling en materialisatie verschillen ten opzichte van de tienhoekige paviljoens, op deze manier zijn de paviljoen reeksen te onderscheiden. Verdere invloeden op het terrein zijn er niet.

Conclusie

In dit onderzoek is gestreefd om antwoord te geven op de vraag: 'Hoe zijn de nieuwe inzichten, over de professionalisering van de jeugdzorg, van invloed geweest op de groepshuizen van het masterplan van architect J.J. Tuynenburg Muys?'

Uit de historische-en discourse analyse blijkt dat de stedenbouwkundige opzet, bestaande uit kleine volumes verspreid over het terrein, voort komt uit het rapport van het Bouwcentrum. Naar aanleiding van de professionalisering van de jeugdzorg voerde het Bouwcentrum in 1951 dit rapport uit, zij concludeerde dat de stichting destijds nog via 'het systeem de massale opvoeding' werkte, terwijl bij de gewenste eindtoestand de focus lag op de geestelijke ontwikkeling van de kinderen. De gewenste eindtoestand kon het best gerealiseerd worden door decentralisatie, differentiatie en verticale groepsindeling. Dit resulteerde in een reorganisatie van het terrein, waardoor de oude bebouwing plaats maakte voor kleine volumes die op gepaste afstand van elkaar stonden; in de jaren vijftig zag het Bouwcentrum dit als onmogelijk. De volgende directeur (Johannes Visser) zorgde ervoor dat er een reorganisatie kwam, omdat hij het terrein een duidelijke plaats wilde geven binnen de Kinderbescherming. Het Ministerie van Justitie gaf bouwsubsidie voor het project en bepaalde dat aannemersbedrijf N.V. Tiemstra het project uitvoerde. Door de bouwsubsidie werd de Rijksgebouwendienst betrokken in het proces en zij raadde de Van 't Lindenhoutstichting aan om J.J. Tuynenburg Muys een reorganisatieplan te laten maken, ondanks dat de Van 't Lindenhoutstichting al gedachtewisselingen hadden over het nemen van een andere architect, hadden zij hier geen invloed op. De Van 't Lindenhoutstichting hechtte waarde aan het dorpse karakter. Door bezuinigingsmaatregelen van de overheid en verhoogde kosten van het bouwproject is het plan niet volledig uitgevoerd. Hieruit blijkt dat de professionalisering van de jeugdzorg hier verder geen invloed op had.

Uit literatuuronderzoek blijkt, door de autonome paviljoens in context te plaatsen, dat het stedenbouwkundige concept vanaf 1884 al toegepast werd bij krankzinnige gestichten in Nederland, waarbij gezinnen per volume werden nagebootst en op bepaalde afstand van elkaar stonden gesitueerd. Het systematische stelsel was destijds nog niet aanwezig, dit wordt afgeleid van het structuralisme door het experimenteren van nieuwe stelsels zonder hiërarchie. Om ieder kind een private ruimte te geven in het groepshuis heeft Tuynenburg Muys de oplossing gevonden om door middel van centraalbouw de private en

gemeenschappelijke levens te scheiden en genoeg kamers te creëren op de eerste verdieping. Uit literatuuronderzoek blijkt dat de centraalbouw al in 1960 werd gebruikt bij woontorens, de toepassing van dit concept op groepshuizen blijkt nieuw te zijn en kan daarom een voorloper op de experimentele woningbouw zijn.

Uit de vorm -en bouwhistorische analyse en een gesprek blijkt dat de focus van het ontwerp (de openhaard) niet goed functioneerde; kinderen speelden met vuur en dit was gevaarlijk en veroorzaakten tevens veel rotzooi, waardoor de openhaarden zijn verwijderd uit alle paviljoens. Terwijl de opdeling van gemeenschappelijke-en privé ruimten nog gehandhaafd zijn in de paviljoens.

Kortom, dit onderzoek toont aan dat de ontwikkeling van de jeugdzorg grote invloed had op de architectuur van het reorganisatieplan, er waren veel eisen gesteld aan het masterplan, waarbij de architect door middel van zijn eigen visie en inspiratiebronnen een oplossing voor ontwerp en materiaalgebruik bedacht om te voldoen aan de eisen van de opdrachtgever.

Dit onderzoek was enkel gericht op het reorganisatieplan van Tuynenburg Muys van het Kinderdorp, waarbij literatuuronderzoek is gebruikt als vergelijkingsmateriaal. Voor een vervolgonderzoek zou het interessant zijn om ook de architectuurtijdschriften van die tijd te bekijken en naar mogelijke andere reorganisatieplannen of nieuwbouwplannen op internationaal niveau met betrekking tot de jeugdzorg te onderzoeken om de invloed van de ontwikkeling van de jeugdzorg op de architectuur te achterhalen.

Het archief van het Bouwcentrum is niet meegenomen in het onderzoek, door de uitbraak van het coronavirus. Een vervolgonderzoek kan zich richten op de invloeden van het Bouwcentrum op niet alleen het reorganisatie plan van Tuynenburg Muys, maar ook op de adviezen die het Bouwcentrum aan andere organisaties gaf.

Bronnen

Bibliografie

- Barzilay, Marcel e.a. *Predicaat experimentele woningbouw 1968 – 1980: Verkenning Post 65*. Den Haag: Rijksdienst Cultureel erfgoed, 2018.
- Dijkstra, IJ. S. e.a. “Woontorens.” *Forum voor architectuur en daarmee verbonden kunsten*. 18(1964)4: 19.
- “Gezondheidszorg.” *BOUW: centraal weekblad voor het bouwwezen* 27(1972)31/32: 1024.
- Heuvel, Wim J. van. *Structuralisme in de Nederlandse architectuur*. Amsterdam: Uitgeverij 010, 1992.
- Honig, Patricia. “Inventaris van het archief T. Stuivinga (1880-1959) J. Stuivinga (1881-1962) J.J. Tuynenburg Muys (geboren op 1916) archief 1898-1969.” *Nederlands Architectuurinstituut 1992*: 1 – 98.
<https://docplayer.nl/14255177-Inventaris-van-het-archief-t-stuivinga-1880-1959-j-stuivinga-1881-1962-j-j-tuynenburg-muys-geboren-1916-archief-1898-1969.html> (Geraadpleegd op 23 april 2020).
- Ibelings, Hans. *De moderne jaren vijftig en zestig: de verspreiding van een eigentijdse architectuur over Nederland*. Rotterdam: Nai uitgevers, 1996.
- “Kliniek voor hart -en vaatchirurgie te Utrecht architect ir. J.J. Tuynenburg Muys.” *BOUW: centraal weekblad voor het bouwwezen*. 27(1972)8: 262 – 263.
- Kuys, J.A.E. e.a. *Biografisch woordenboek Gelderland: bekende en onbekende mannen en vrouwen uit de Gelderse geschiedenis*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2000.
https://books.google.nl/books?id=qNybkGIRVBcC&pg=PA63&lpg=PA63&dq=johannes+van+t+lindenhout+biografisch+woordenboek&source=bl&ots=QjS7x9KDS&sig=ACfU3U3gjKmaCA1lw8CuR_PkltY3kGtgaw&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwiOo4XzgMzpAhWPy6QKHU7nDn0Q6AEwAXoECAgQAQ#v=onepage&q=johannes%20van%20t%20lindenhout%20biografisch%20woordenboek&f=false (geraadpleegd 3 mei 2020).
- L.Szénássy, István L. *Architectuur in Nederland 1960 / 1970*. Amsterdam: Scheltema & Holkema, 1969.

- Mens, Noor en Cor Wagenaar. *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*. Rotterdam: Nai010 Uitgevers, 2010.
- Rullmann, Henk e.a. *Kinderen van Neerbosch: de kleine geschiedenis van een kinderdorp*. Onbekend, 2013.
- Tuyenburg Muys, J.J. "Architectuur of raffinement." *Katholiek Bouwblad* 15(1947-1948)14: 162 – 164.
- Vletter, Martien de. *De kritiese jaren zeventig: Architectuur en stedenbouw in Nederland 1968 – 1982*. Rotterdam: Nai Uitgevers, 2004.
- Zilverschoon, Jacoline. "Kinderen in de knel." *Geschiedenis magazine* (2018)4: 56-59. https://www.academia.edu/36781891/Kinderen_in_de_Knel (geraadpleegd op 16 april 2020).

Archivalia

- Archief Architectenbureau Pothoven, Amsterdam, onbekend, inventarisnummer onbekend, situatie tekening, 1950.
- Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam, Het Nieuwe Instituut, nummer toegang STUI, inventarisnummer 1 10617656, stukken betreffende de opdracht voor het ingenieursexamen: ontwerp voor een theater, 1950.
- Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam, Het Nieuwe Instituut, nummer toegang STUI, inventarisnummer 117.351, masterplan Kinderdorp Neerbosch, 3 april 1963.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473939, aanvraag bouwvergunning eerste vijf groepshuizen, 24 januari 1969.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473839, aanvraag bouwvergunning tweede vijf groepshuizen, 22 juli 1969.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473942, doorsnede, 2 augustus 1968.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473957, plattegronden, 2 september 1968.

- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473956, plattegronden, 2 september 1968.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473955, plattegrond groepshuis, 17 juli 1964.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473954, zuidgevel groepshuis, 22 april 1963.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473953, noordgevel groepshuis, 22 april 1963.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473952, structuurplan, 27 mei 1963.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473943, structuurplan, 2 september 1968.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.485396, aanvraag om bouwvergunning, 3 november 1972.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.485400, groepshuizen totaal 4 stuks, 10 november 1972.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.485401, groepshuizen totaal 4 stuks, juni 1972.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.485402, schetsontwerp groepshuizen, 25 mei 1972.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.479913, verbouwing groepshuis plattegrond, 2006.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.518786, verbouwing groepshuis acht stuks plattegrond, 1979.
- Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.518787, verbouwing groepshuis twee stuks plattegrond, 1979.
- Regionaal Archief Utrecht, online Bouwarchief, toegangsnummer 6637, 6883, 1180 en 2619, inventarisatienummer NL-UtHUA_A344930, tekeningen Tuynenburg Muys, 1966.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang zonder nummer, inventarisnummer zonder nummer, bestek en voorwaarden voor het bouwen van vier groepshuizen, april 1971.

- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang zonder nummer, inventarisnummer zonder nummer, brief aan het Bestuur van de Vereniging Van 't Lindenhoutstichtingen van Tuynenburg Muys betreffende de aanbesteding van vijf groepshuizen, 22 november 1968.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang zonder nummer, inventarisnummer zonder nummer, brief aan het Ministerie van Justitie Directie Kinderbescherming betreft kostenstijgingen, 8 december 1970.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang zonder nummer, inventarisnummer zonder nummer, brief aan het Ministerie van Justitie Directie Kinderbescherming van Johannes Visser betreft aanvraag hogere bouwsubsidie, 8 dec. 1970.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang zonder nummer, inventarisnummer zonder nummer, krantenartikel "Kinderdorp Neerbosch en CVD door brand getroffen: Niemand raakte gewond." *Nijmeegs DAGBLAD*, 16 april 1981.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 14.3, inventarisnummer 14.3.10, brief aan Het Bestuur van de Weesinrichting Neerbosch van De Minister van Justitie, Namens de Minister: Het Hoofd van de 7^e Afdeling betreft reorganisatie en verdere ontwikkeling van de Weesinrichting Neerbosch, 28 maart 1952.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang zonder nummer, inventarisnummer zonder nummer, brief aan Tuynenburg Muys betreffende aanvraag reorganisatieplan maken van Johannes Visser, 26 april 1963.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang zonder nummer, inventarisnummer zonder nummer, brief t.b.v. bouwsubsidie aan het Bestuur van de Van 't Lindenhoutstichtingen van het Ministerie van Justitie, 16 december 1968.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 17.1, inventarisnummer zonder nummer, artikel herbouw groepshuizen 1981.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 12.5.1, inventarisnummer zonder nummer, jaarverslag, 1963.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 12.5.1, inventarisnummer zonder nummer, jaarverslag, 1964.

- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 12.5.1, inventarisnummer zonder nummer, jaarverslag, 1967.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 12.5.1, inventarisnummer zonder nummer, jaarverslag, 1970.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 38.3, inventarisnummer B 1957 - 1967, notulen bestuur, 8 jan. 1959.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 38.3, inventarisnummer B 1957 - 1967, notulen bestuur, 5 feb. 1959.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 38.4, inventarisnummer B 1967 - 1980, notulen bestuur, 7 augustus 1971.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 38.4, inventarisnummer B 1967 - 1980, notulen bestuur, 27 oktober 1971.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 38.4, inventarisnummer B 1967 - 1980, notulen bestuur, 12 januari 1972.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 38.4, inventarisnummer B 1967 - 1980, notulen bestuur, 23 augustus 1972.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 14.3, inventarisnummer 14.3.10, rapport Bouwcentrum, 15 november 1951.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang zonder nummer, inventarisnummer zonder nummer, financieel overzicht tien groepshuizen, begroting 11 maart 1970.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang zonder nummer, inventarisnummer zonder nummer, financieel overzicht eerste vijf groepshuizen, 1 december 1969.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang zonder nummer, inventarisnummer zonder nummer, eindafrekening tweede serie groepshuizen, 20 maart 1971.
- Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang zonder nummer, inventarisnummer zonder nummer, brief aan het Ministerie van Justitie van Johannes Visser over de verhoogde tarieven van het Architectenbureau Tuynenburg Muys 14 september 1971.

Websites

- 'Burgerweeshuis'. Architectuurcentrum Amsterdam.
<https://www.arcam.nl/burgerweeshuis/> (geraadpleegd 10 mei 2020).
- 'Geschiedenis van de kinderbescherming'. Raad voor de Kinderbescherming, Ministerie van Justitie en Veiligheid, <https://www.kinderbescherming.nl/over-ons/organisatie/geschiedenis-van-de-kinderbescherming> (geraadpleegd 28 april 2020).
- 'Het Bouwcentrum'. Bouwcentrum Rotterdam de geschiedenis en meer.
https://bouwcentrumrotterdam.nl/?page_id=1478 (geraadpleegd 23 mei 2020).
- 'Het btw-tarief: een historisch overzicht.' De zaak.
<https://www.dezaak.nl/751/het-btw-tarief-historisch-overzicht.htm>
(geraadpleegd 26 april 2020).
- 'Historie'. Van 't Lindenhoutmuseum,
<https://vantlindhoutmuseum.nl/historie/> (geraadpleegd 16 april 2020).
- 'Johannes van 't Lindenhout: schandaal'. CBS Het licht van de statistiek.
<https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/overzicht-publicaties/het-licht-van-de-statistiek/1892-1940/machtige-mannen-met-een-missie/johannes-van-t-lindhout-schandaal> (geraadpleegd 16 mei 2020).
- Lans, Jos van der. '1893 De Kwestie-Neerbosch. Eerste mediahype in de jeugdzorg'. CANON zorg voor de jeugd Nederland.
https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=7&canon_id=517
(geraadpleegd 16 mei 2020).
- Lieshout, Marice van. '1945 Beroepsopleidingen. Gestage professionalisering van jeugdzorgmedewerkers'. CANON zorg voor de jeugd Nederland.
https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=20&canon_id=310
(geraadpleegd 23 mei 2020).
- Lieshout, Marice van. '1896 Pro Juventute. Basis van gezinsvoogdij, jeugdbescherming en jeugdreclassering'. CANON zorg voor de jeugd Nederland.
https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=8&canon_id=261
(geraadpleegd 23 mei 2020).

- 'Museumuitgaven'. Van 't Lindenhoutmuseum,
<https://vantlindhoutmuseum.nl/museumuitgaven/> (geraadpleegd 16 april 2020).
- 'Muziektent'. Van 't Lindenhoutmuseum,
<https://vantlindhoutmuseum.nl/muziektent/> (geraadpleegd 16 april 2020).
- 'Nederland: Zorg voor de jeugd'. CANON zorg voor de jeugd Nederland.
https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/index.php (geraadpleegd 16 april 2020).
- Regteren, R. van. 'Johannes Visser 1921 – 1999, Bestuurder in de jeugdzorg'. Biografisch Woordenboek Gelderland.
www.biografischwoordenboekgelderland.nl/bio/3_Johannes_Visser (geraadpleegd 14 maart 2020).
- Steyaert, Jan. '1953 De revolutie van de psychofarmaca. Rust in de psychiatrische ziekenhuizen'. CANON zorg voor de jeugd Nederland.
https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_ggz/details.php?cps=8 (geraadpleegd 28 april 2020).
- 'Tuynenburg Muys, Johannes J.'. Het Nieuwe Instituut.
<https://zoeken.hetnieuweinstituut.nl/en/persons/detail/22b6b230-6304-5686-b5dd-1918a730f212> (geraadpleegd 3 maart 2020).
- Meessen en Stobberingh, 'Antibiotica: toen, nu en straks'. Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. <https://www.rivm.nl/antibiotica-toen-nu-en-straks> (geraadpleegd 26 maart 2020).
- 'Van 't Lindenhoutmuseum, Van Weeshuis naar kinderdorp te beleven in een museum'. Entrea lindhout. <https://www.entrealindhout.nl/over-ons/van-t-lindhoutmuseum> (geraadpleegd 1 april 2020).
- 'Wat is onze geschiedenis?'. Ottho Gerhard Heldring,
<https://www.ogheldring.nl/over-ons/> (geraadpleegd 26 april 2020).

Overige bronnen:

- Gesprek met Piet v.d. Heide (oud medewerker Kinderdorp), 1 maart 2020.
- Borggreve, Erwin. *H.A. Pothoven (1883-1970). Een onderzoek naar zijn villa's en landhuizen*. Universiteit Amsterdam: 2012. <https://docplayer.nl/17785499-H-a-pothoven-1883-1970.html> (geraadpleegd op 10 april 2020).

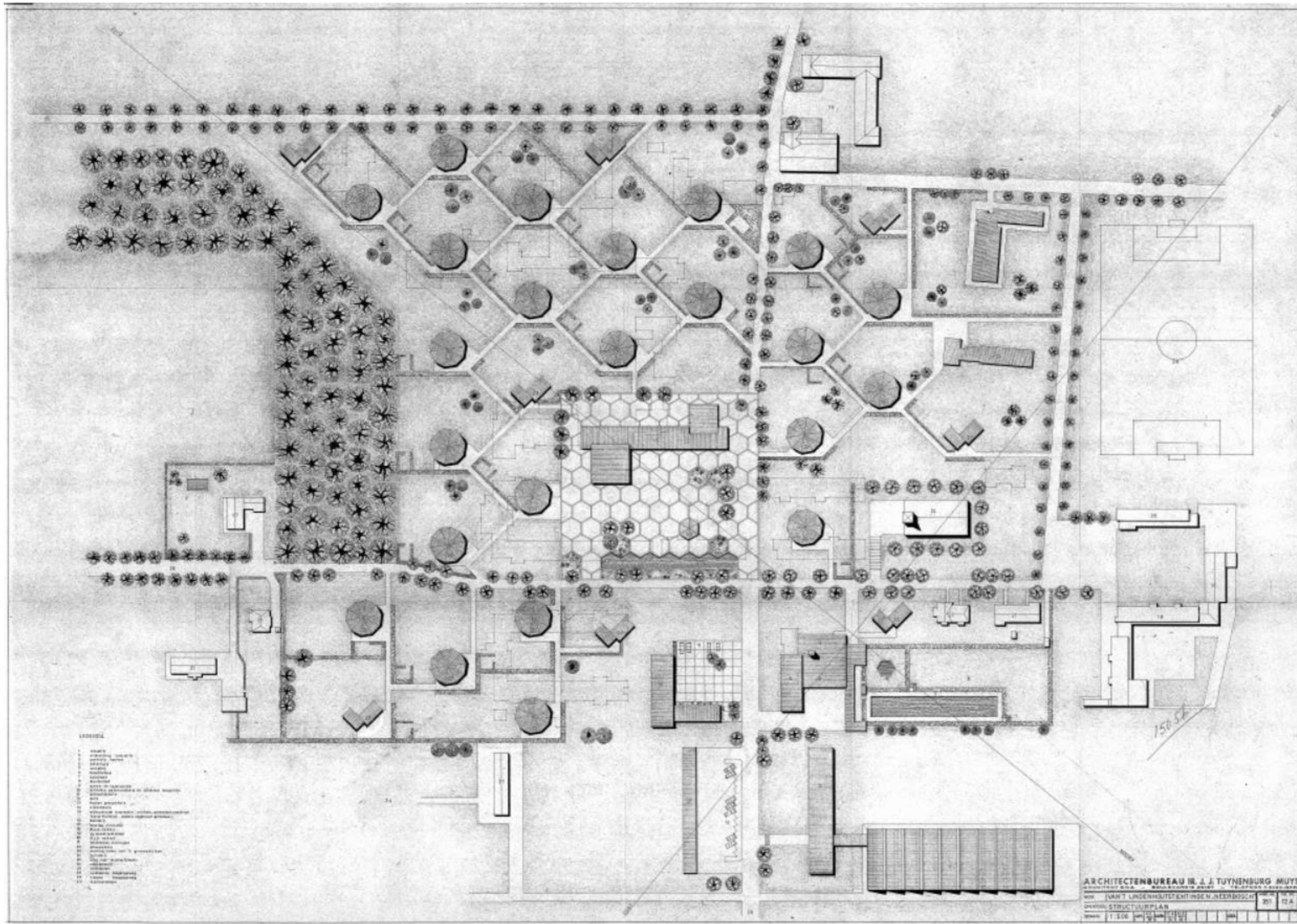
Afbeeldingenlijst

- Afbeelding 1: Nijmegen, J.J. Tuynenburg Muys, 1969 (foto: <http://www.kinderdorpneerbosch.nl/rondom-2abum.html>, geraadpleegd op 13 mei 2020).
- Afbeelding 2: Luchtfoto van de weesinrichting Neerbosch. exacte datering onbekend, omdat de oude boerderij aanwezig is, zal de foto gemaakt zijn voor 1944. (foto: https://studiezaal.nijmegen.nl/detail.php?nav_id=0-1&index=5&imgid=14052623&id=305298 25 april 2020).
- Afbeelding 3 : *Eén van de slaapzalen van de Weesinrichting* 1915 (foto: https://studiezaal.nijmegen.nl/detail.php?nav_id=1-1&index=92&imgid=13665350&id=6274 geraadpleegd op 12 maart 2020).
- Afbeelding 4: *De eetzaal voor jongens* 1920 (foto: https://studiezaal.nijmegen.nl/detail.php?nav_id=1-1&index=134&imgid=13975993&id=244274 geraadpleegd op 12 maart 2020).
- Afbeelding 5, 6, 8, 9, 65, 71 – 78, 90 – 92, 97 en 98 : Nijmegen, (foto: auteur).
- Afbeelding 7: Archief Architectenbureau Pothoven, Amsterdam, onbekend, inventarisnummer onbekend, situatie tekening, 1950.
- Afbeelding 10: Tuynenburg Muys, J.J. “Architectuur of raffinement.” *Katholiek Bouwblad* 15(1947-1948)14: 163.
- Afbeelding 11: https://en.wikipedia.org/wiki/Aarhus_University#/media/File:Aarhus_Universiteits_hovedbygning_set_fra_parken.jpg
- Afbeelding 12: [https://en.wikipedia.org/wiki/Aarhus_University#/media/File:Aula_\(Aarhus_Universitet\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Aarhus_University#/media/File:Aula_(Aarhus_Universitet).jpg)
- Afbeelding 13: Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam, Het Nieuwe Instituut, nummer toegang STUI, inventarisnummer 117.351, masterplan Kinderdorp Neerbosch, 3 april 1963.
- Afbeelding 14: Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473952, structuurplan, 27 mei 1963.
- Afbeelding 15: Maquette (foto: beeldbank Nijmegen https://studiezaal.nijmegen.nl/detail.php?nav_id=0-1&index=6&imgid=13791438&id=103902 geraadpleegd 28 april 2020).

- Afbeelding 16: Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473954, schetsontwerp zuidgevel, 22 april 1963.
- Afbeelding 17: Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473953, schetsontwerp noordgevel, 22 april 1963.
- Afbeelding 18: Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 16.1.6, inventarisnummer 10595, bouwfoto's, datering onbekend.
- Afbeelding 19: Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 16.1.6, inventarisnummer 10605, bouwfoto's, datering onbekend.
- Afbeelding 20, 21 en 22: Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, onbekend, inventarisnummer D12.473955, schetsontwerp plattegronden en doorsnede, 17 september 1964.
- Afbeelding 23: Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473957, definitieve gevels, 2 september 1968.
Afbeelding 24 en 25: Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473956, definitieve plattegronden, 2 september 1968.
- Afbeelding 26: Putten, Joop van. <http://www.kinderdorpneerbosch.nl/sint-70abum.html>, geraadpleegd 2 juni 2020.
- Afbeelding 27: Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 16.2.72, inventarisnummer 07731, foto paviljoen, 19 mei 1986.
- Afbeelding 28: Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 16.2.72, inventarisnummer 07738, foto paviljoen, 19 mei 1986.
- Afbeelding 29: Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, onbekend, inventarisnummer D12.518789, schetsontwerp, 1979.
- Afbeelding 30, 33 - 35: Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.485402, schetsontwerp groepshuizen, 25 mei 1972.
- Afbeelding 31: Putten, Joop van. <http://www.kinderdorpneerbosch.nl/rondom-2abum.html>, geraadpleegd 2 juni 2020.
- Afbeelding 32: Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.485401, technisch ontwerp, 1979.
- Afbeelding 36: Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 16.2.72, inventarisnummer 07737, foto paviljoen, onbekend.

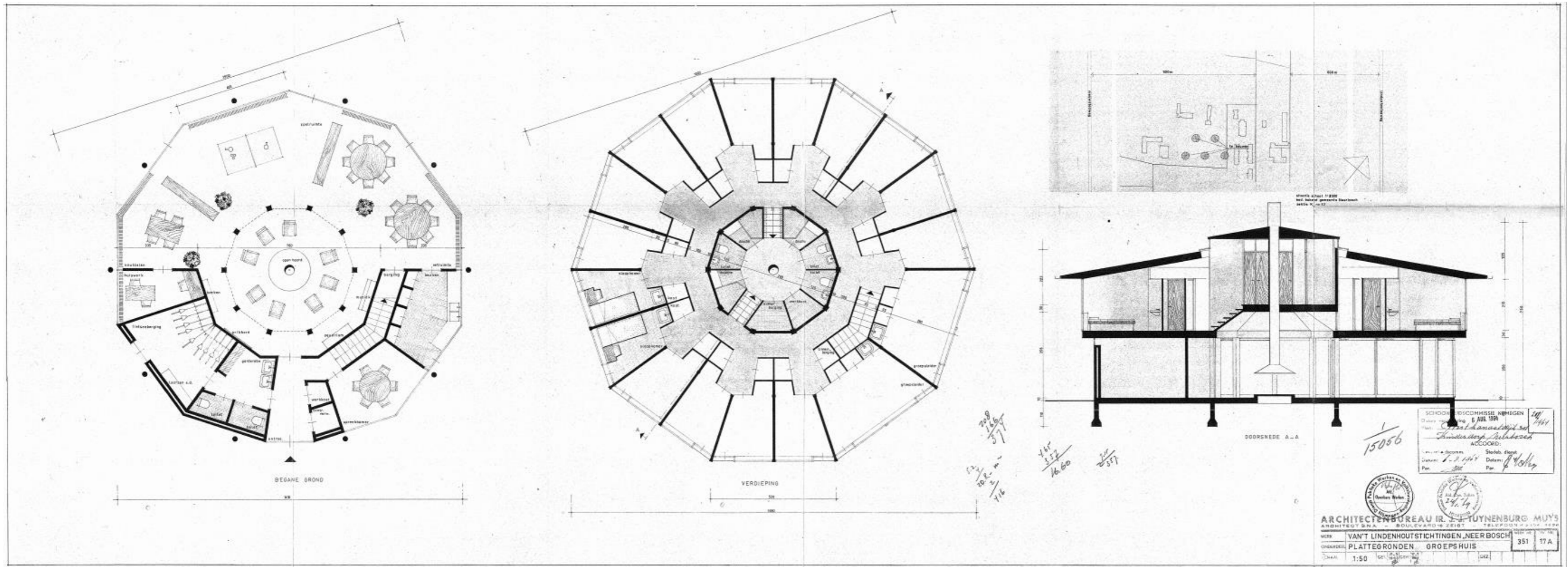
- Afbeelding 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46: Mens, Noor en Cor Wagenaar. *Architectuur voor de gezondheidszorg in Nederland*. Rotterdam: Nai010 Uitgevers, 2010.
- Afbeelding 47, 48 en 49: L.Szénássy, István L. *Architectuur in Nederland 1960 / 1970*. Amsterdam: Scheltema & Holkema, 1969.
- Afbeelding 50: Vletter, Martien de. *De kritiese jaren zeventig: Architectuur en stedenbouw in Nederland 1968 – 1982*. Rotterdam: Nai Uitgevers, 2004.
- Afbeelding 51: Heuvel, Wim J. van. *Structuralisme in de Nederlandse architectuur*.
- Afbeelding 52: Ibelings, Hans. *De moderne jaren vijftig en zestig: de verspreiding van een eigentijdse architectuur over Nederland*. Rotterdam: Nai uitgevers, 1996.
- Afbeelding 53 en 54: Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam, Het Nieuwe Instituut, nummer toegang STUI, inventarisnummer 1 10617656, stukken betreffende de opdracht voor het ingenieursexamen: ontwerp voor een theater, 1950.
- Afbeelding 55, 56, 57 en 58: Dijkstra, IJ. S. e.a. "Woontorens." *Forum voor architectuur en daarmee verbonden kunsten*. 18(1964)4: 19.
- Afbeelding 59: "Kliniek voor hart -en vaatchirurgie te Utrecht architect ir. J.J. Tuynenburg Muys." *BOUW: centraal weekblad voor het bouwwezen*. 27(1972)8: 262.
- Afbeelding 60: Utrecht, *kliniek hart-en vaatchirurgie*, (foto: https://hetutrechtsarchief.nl/beeldmateriaal/detail/1825892a-1aca-546a-a8cc-7f2107a73b33/media/d7c7f0de-b6b3-dbd6-27cc-efbd11b7d7b8?mode=detail&view=gallery&q=ziekenhuis&rows=1&page=1317&fq%5B%5D=search_s_soort_beeldmateriaal:%22Fotografische%20documenten%22&filterAction geraadpleegd 3 juni 2020).
- Afbeelding 61 - 63: Regionaal Archief Utrecht, online Bouwarchief, toegangsnummer 6637, 6883, 1180 en 2619, inventarisatienummer NL-UtHUA_A344930, tekeningen Tuynenburg Muys, 1966.
- Afbeelding 64: "Kliniek voor hart -en vaatchirurgie te Utrecht architect ir. J.J. Tuynenburg Muys." *BOUW: centraal weekblad voor het bouwwezen*. 27(1972)8: 263.

- Afbeelding 66: Brabantcultureel
<https://www.brabantcultureel.nl/2018/01/23/kubuswoningen-in-helmond-hebben-wel-iets-weg-van-een-veredelde-tent/> , geraadpleegd 3 juni 2020.
- Afbeelding 67 – 69: Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang zonder nummer, inventarisnummer onbekend, foto's Theo van Zwam, 1988.
- Afbeelding 70: Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 16.1.6, inventarisnummer 10661, foto sinterklaas document, 1975.
- Afbeelding 79: Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.518787, verbouwingsplattegronden, 1979.
- Afbeelding 80: Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.518789, verbouwingsplattegronden, 1979.
- Afbeelding 81: Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 16.2.72, inventarisnummer 07736, foto paviljoen, 15 april 1981.
- Afbeelding 82: Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 16.2.72, inventarisnummer 07727, foto paviljoen, 15 april 1981.
- Afbeelding 83: Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 16.2.72, inventarisnummer 07726, foto paviljoen, 15 april 1981.
- Afbeelding 84 en 85: Scherpenkampweg 49, vluchtwegplattegrond (foto: auteur).
- Afbeelding 86, 87 en 88: beveiligingsinstallatie, 10 augustus 2006 (tekeningen verkregen van Leo Kannerhuis).
- Afbeelding 89: Groot, Jan de
<http://www.kinderdorpneerbosch.nl/2006basis.html> geraadpleegd op 3 juni 2020.
- Afbeelding 93 en 94: Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, onbekend, inventarisnummer D12.479913, verbouwing groepshuis plattegrond, 2006.
- Afbeelding 95: Nijmegen, Luchtfoto 2019, (foto: Atlaz 17 maart 2020).
- Afbeelding 96: Nijmegen, luchtfoto, 2018 (foto: Atlaz Gemeente Nijmegen Geo-oblique).
- Afbeelding 99: Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 14.1, inventarisnummer zonder nummer, tekening paviljoens, 2010.

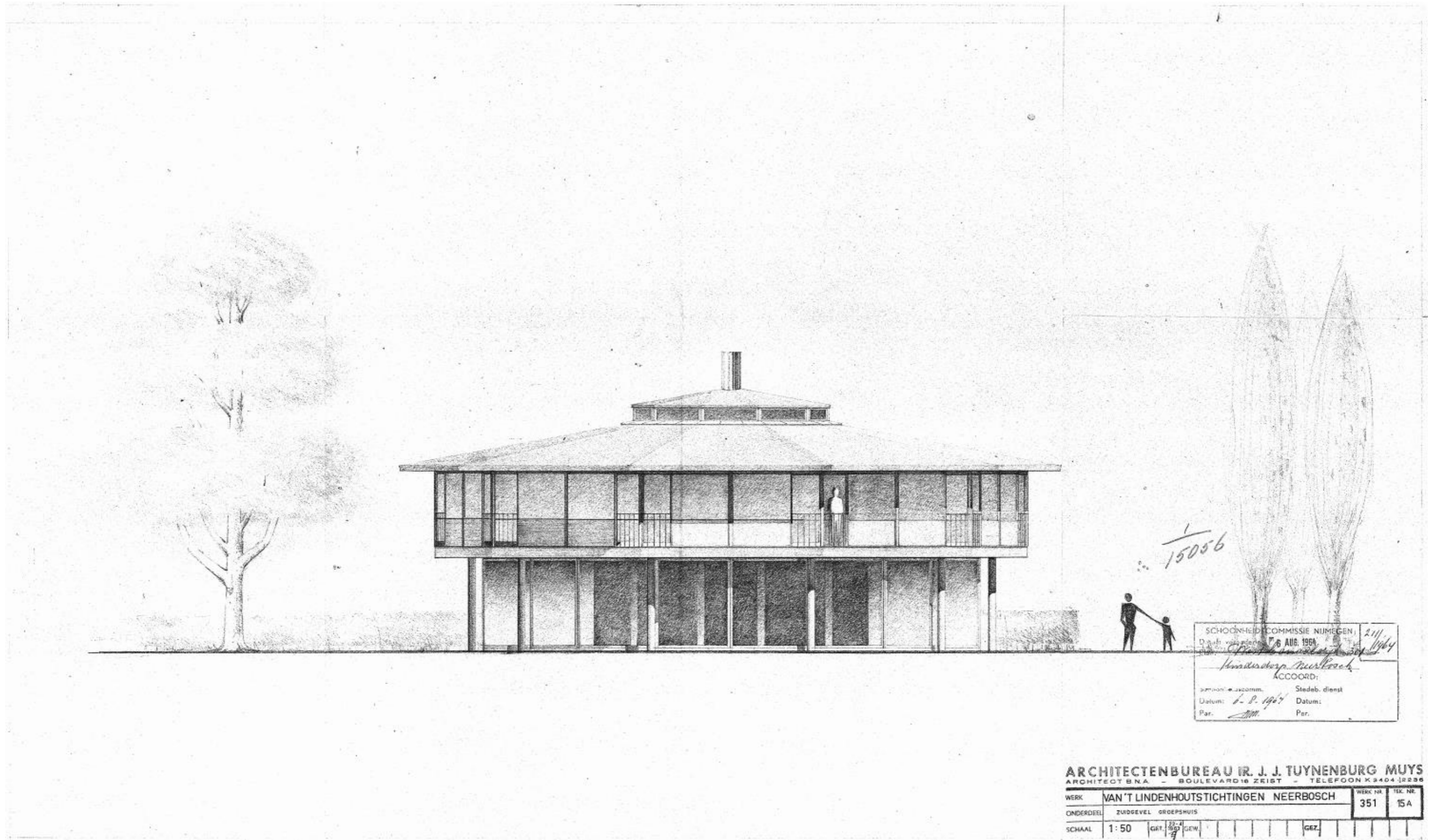
Afbeelding 100: Structuurplan.

Bijlage I: Tekeningenmap tienhoekige paviljoens: II: Schetsontwerp plattegronden en doorsnede (Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473955, schetsontwerp plattegronden en doorsnede, 17 september 1964).

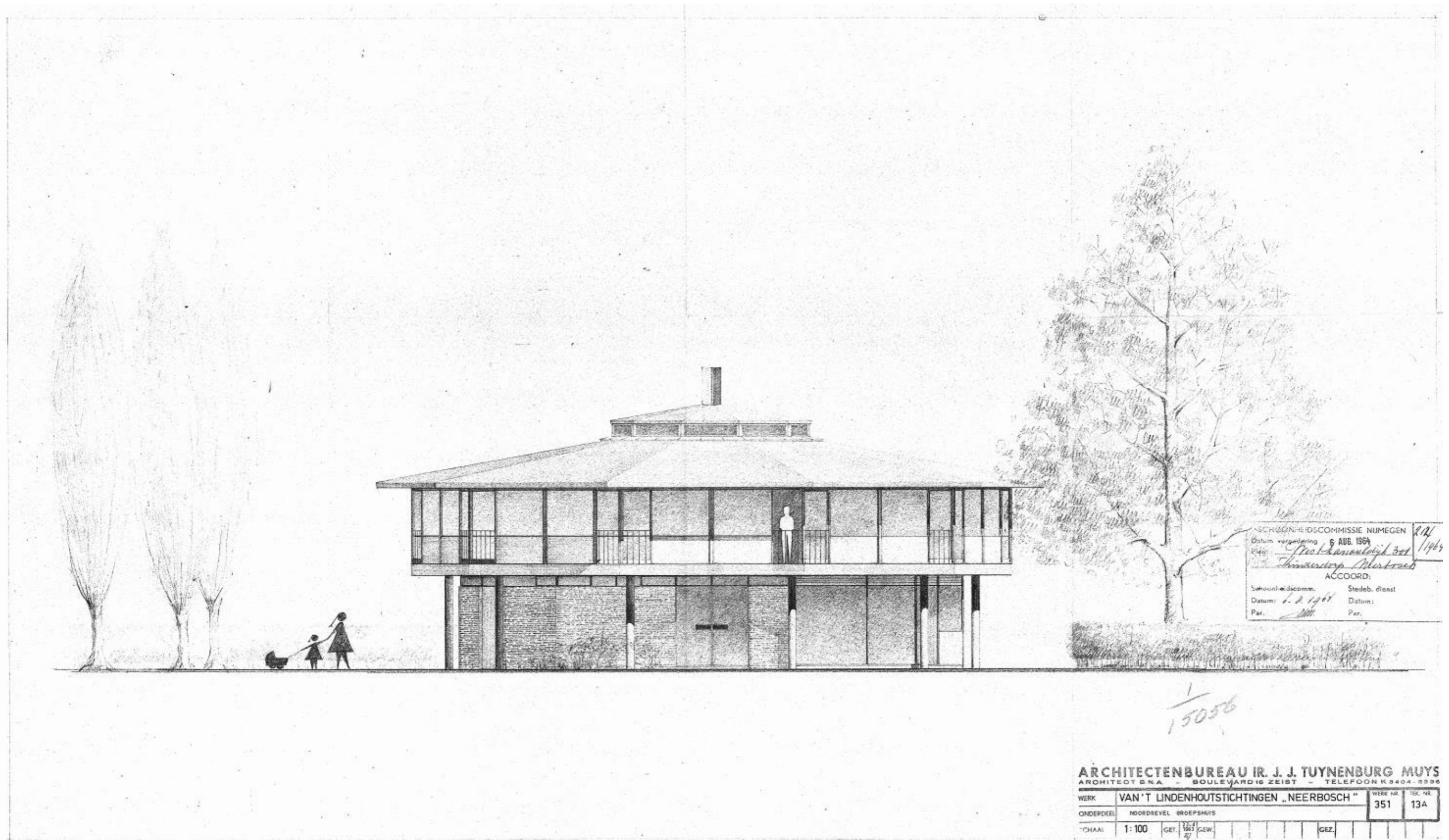
Afbeelding 101: Schetsontwerp plattegronden en doorsnede.

Bijlage I: Tekeningenmap tienhoekige paviljoens: IV: Schetsontwerp zuidgevel (Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473954, schetsontwerp zuidgevel, 22 april 1963).

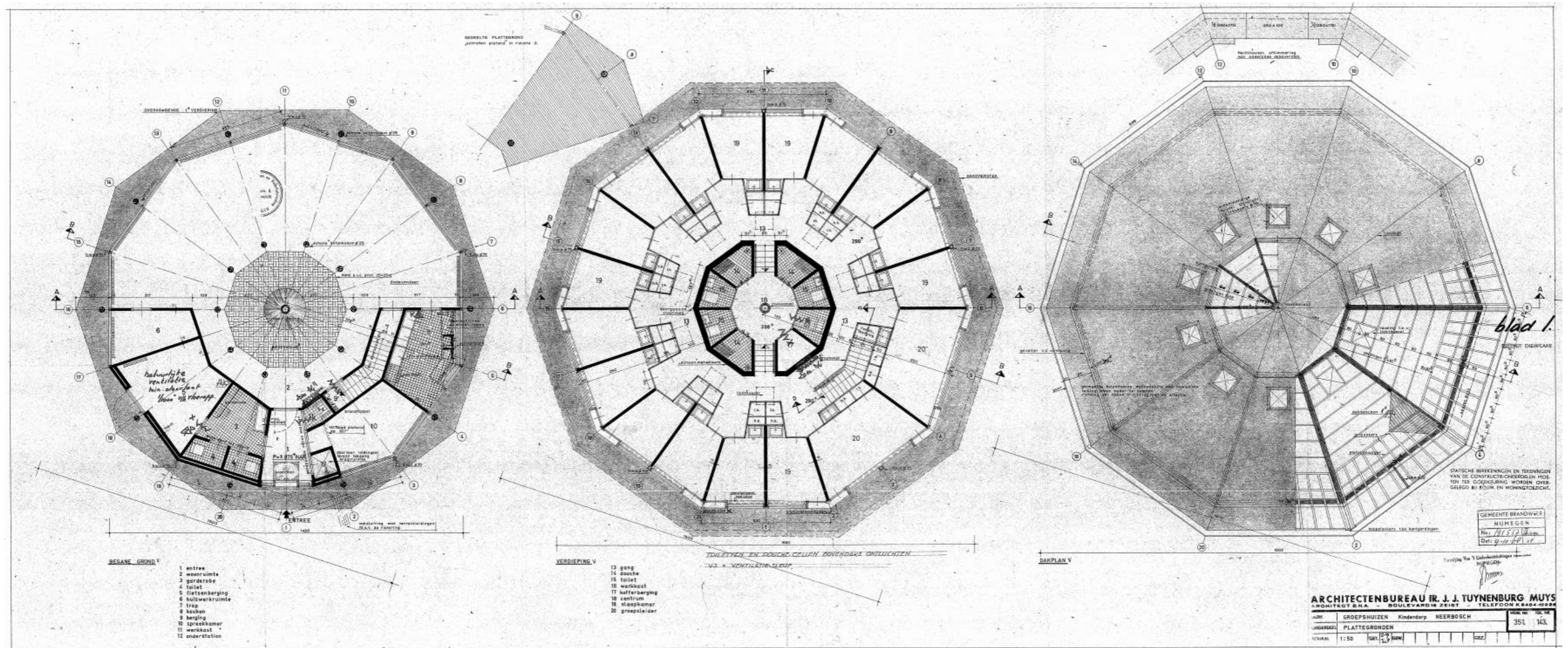
Afbeelding 102: Schetsontwerp zuidgevel.

Bijlage I: Tekeningenmap tienhoekige paviljoens: V: Schetsontwerp zuidgevel (Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473953, schetsontwerp noordgevel, 22 april 1963).

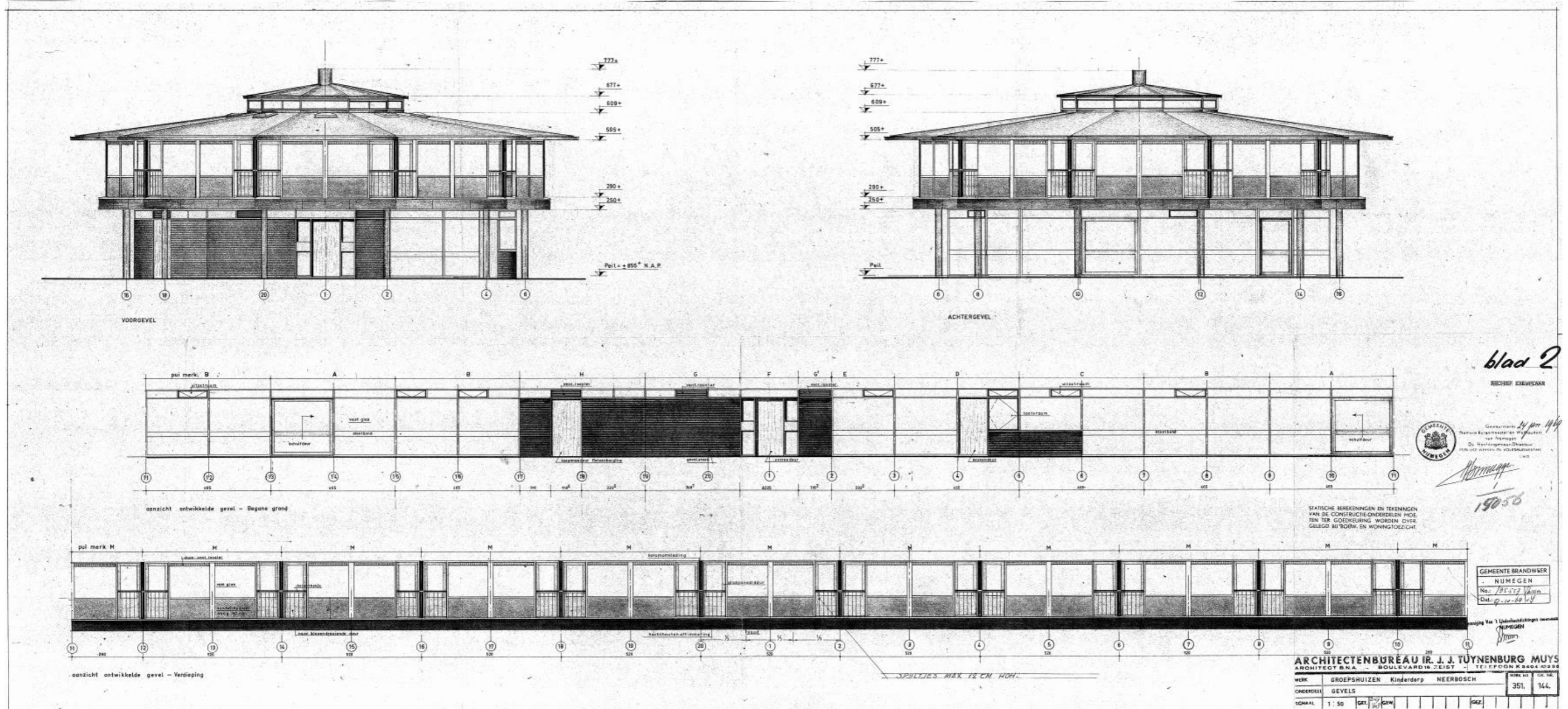
Afbeelding 103: Schetsontwerp zuidgevel.

Bijlage I: Tekeningenmap tienhoekige paviljoens: VI: Definitieve plattegronden (Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473956, definitieve plattegronden, 2 september 1968).

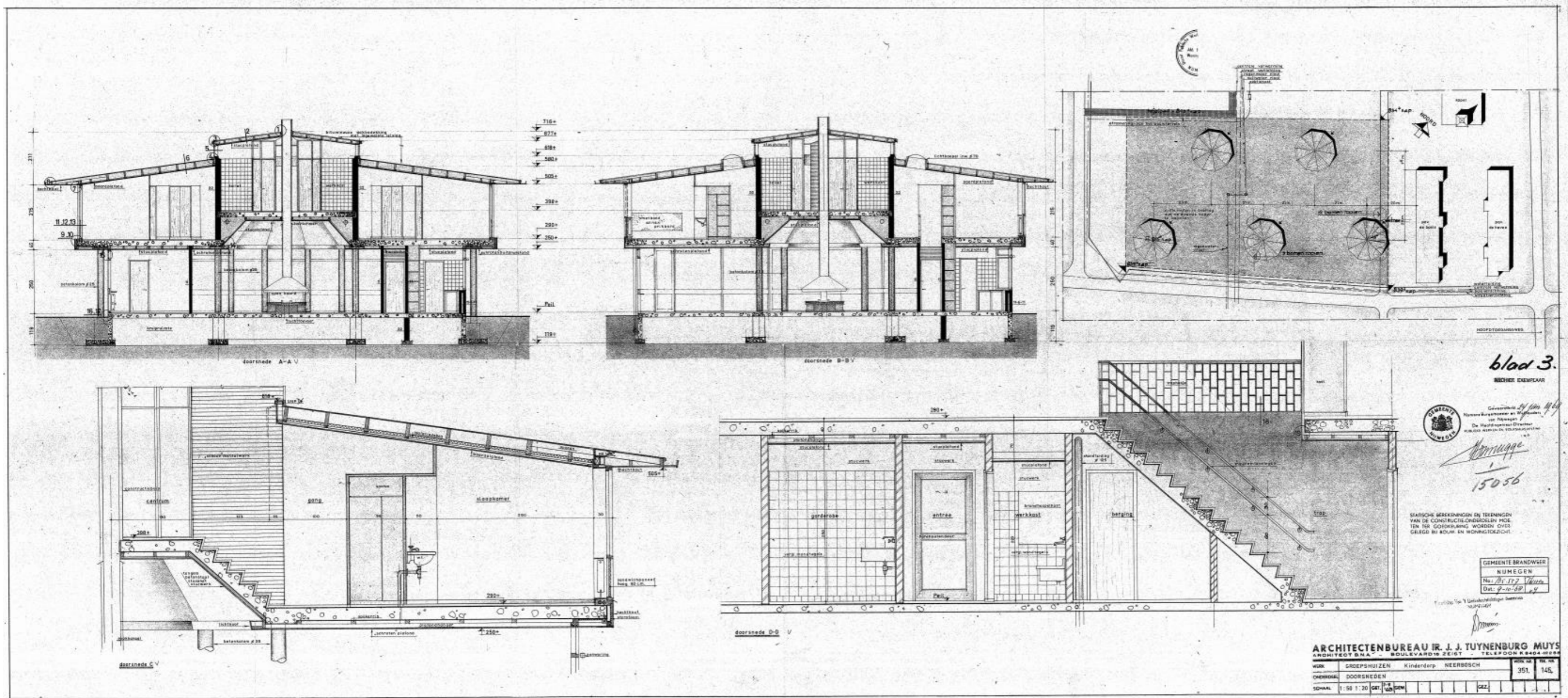
Afbeelding 104: Definitieve plattegronden.

Bijlage I: Tekeningenmap tienhoekige paviljoens: VII: Definitieve gevels (Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473957, definitieve gevels, 2 september 1968).

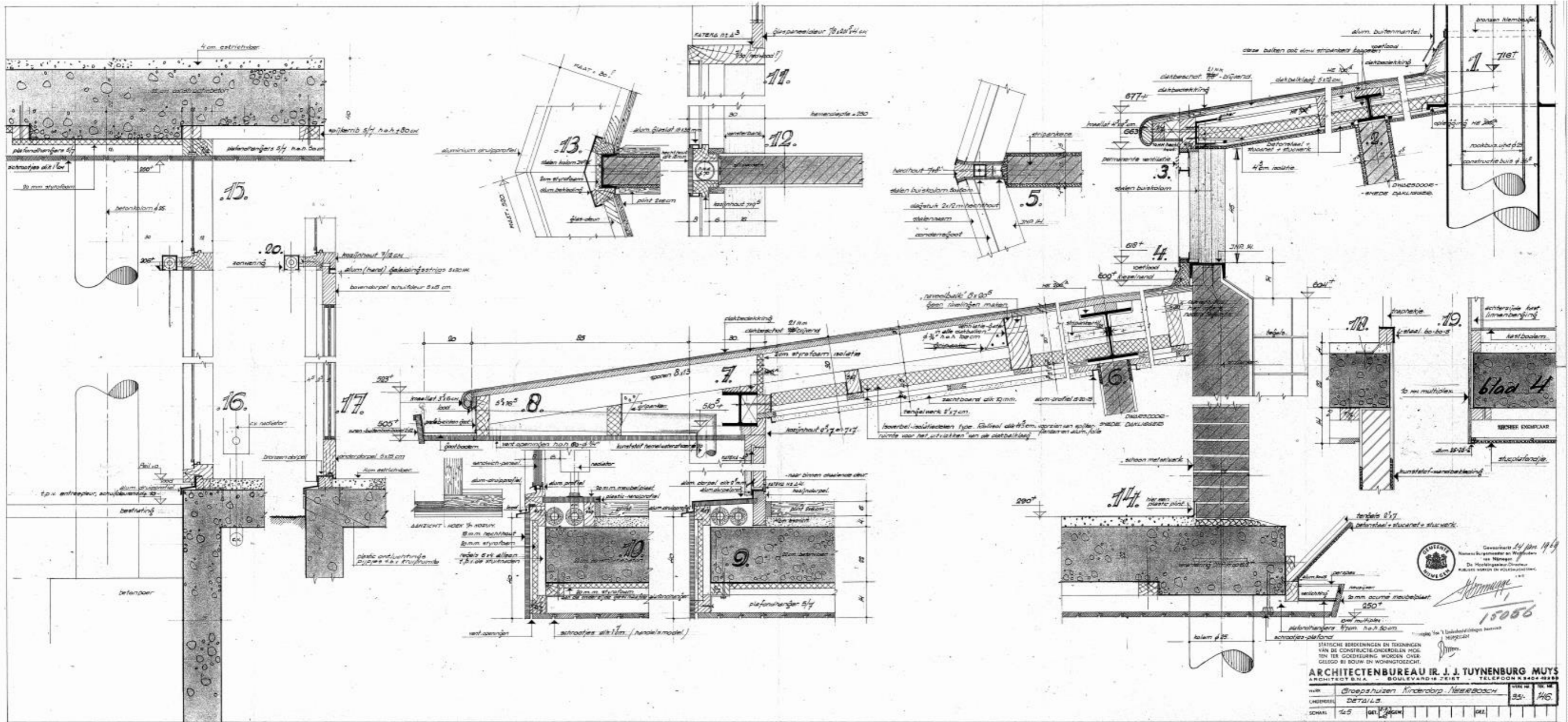

Afbeelding 105: Definitieve gevels.

Bijlage I: Tekeningenmap tienhoekige paviljoens: VIII: Technische doorsnedes (Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473942, technische doorsnedes, 2 augustus 1968).

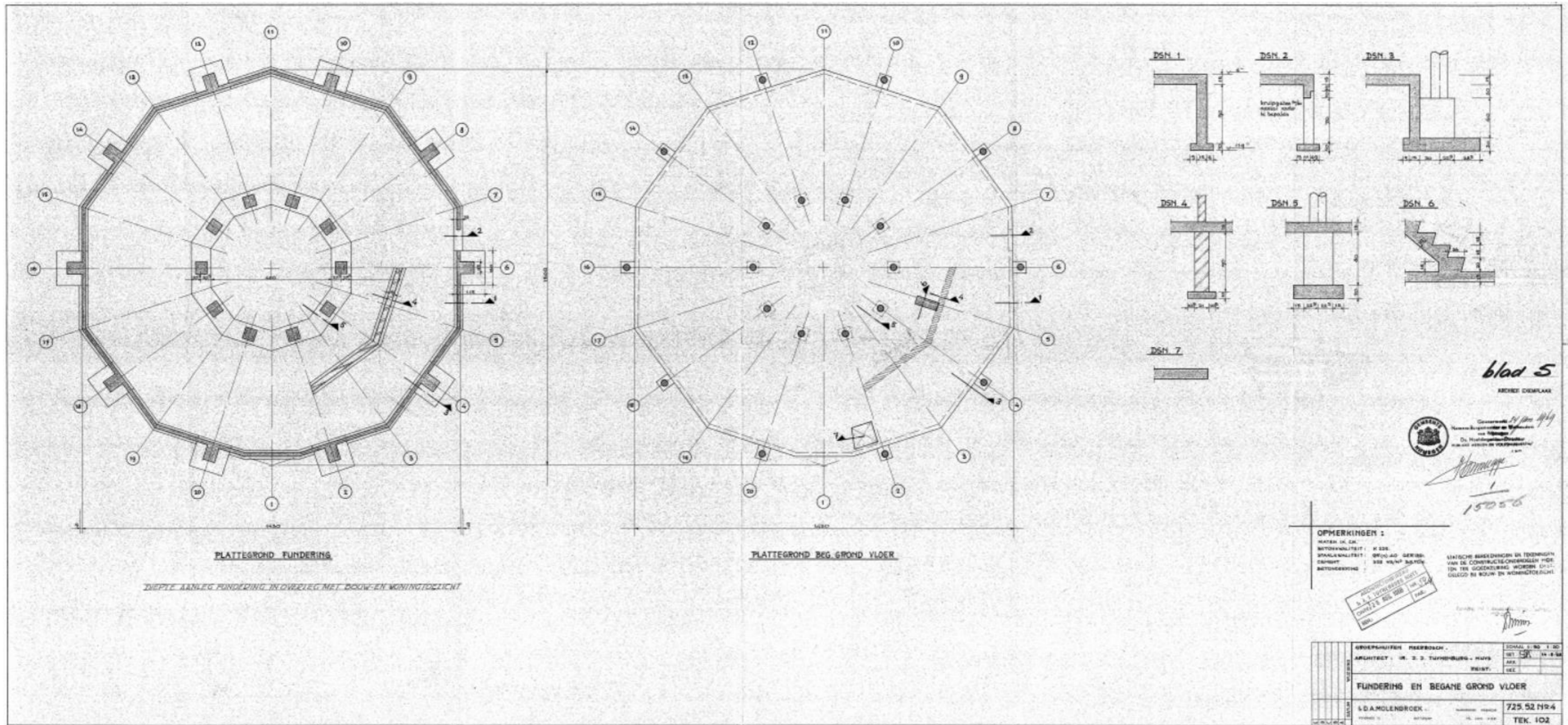

Afbeelding 106: Technische doorsnede.

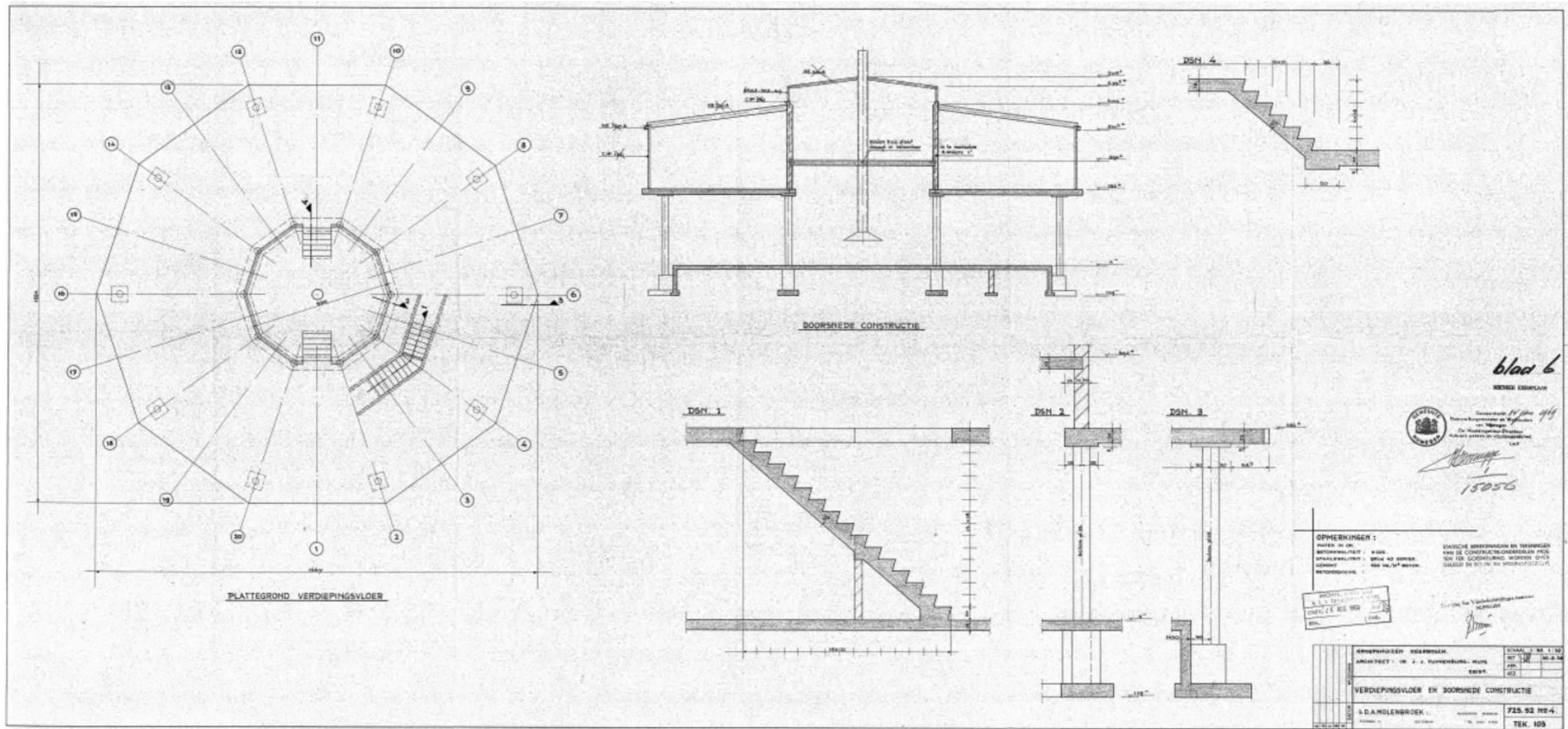
Afbeelding 107: Technische details.

Bijlage I: Tekeningenmap tienhoekige paviljoens: X: Constructie plattegronden (Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473944, constructie plattegronden, 14 augustus 1968).

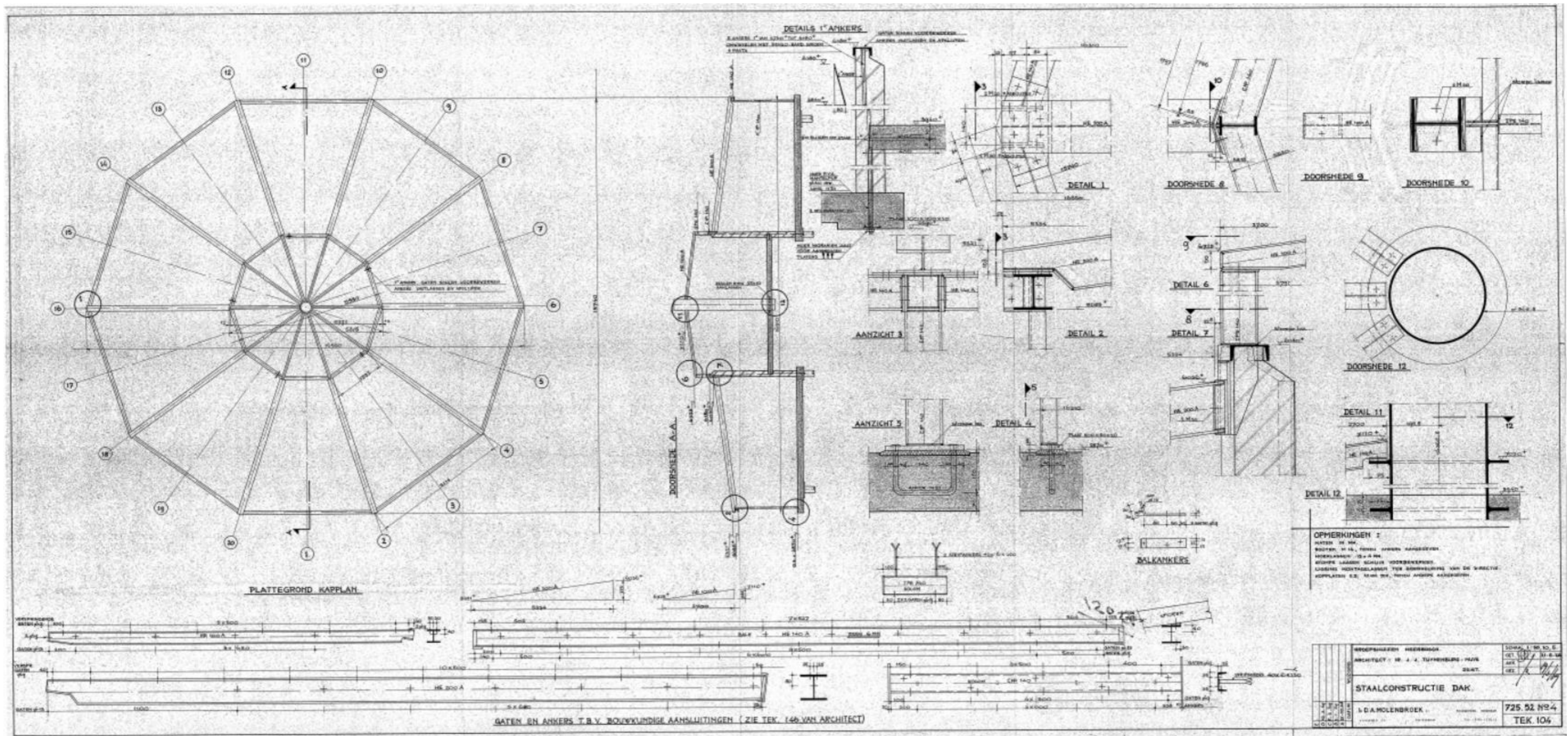

Afbeelding 108: Constructie plattegronden.

Bijlage I: Tekeningenmap tienhoekige paviljoens: XI: Constructie plattegrond en doorsnede (Regionaal Archief Nijmegen, Digitaal Gebouwen Dossier, inventarisnummer D12.473945, constructie plattegrond en doorsnede, 20 augustus 1968).

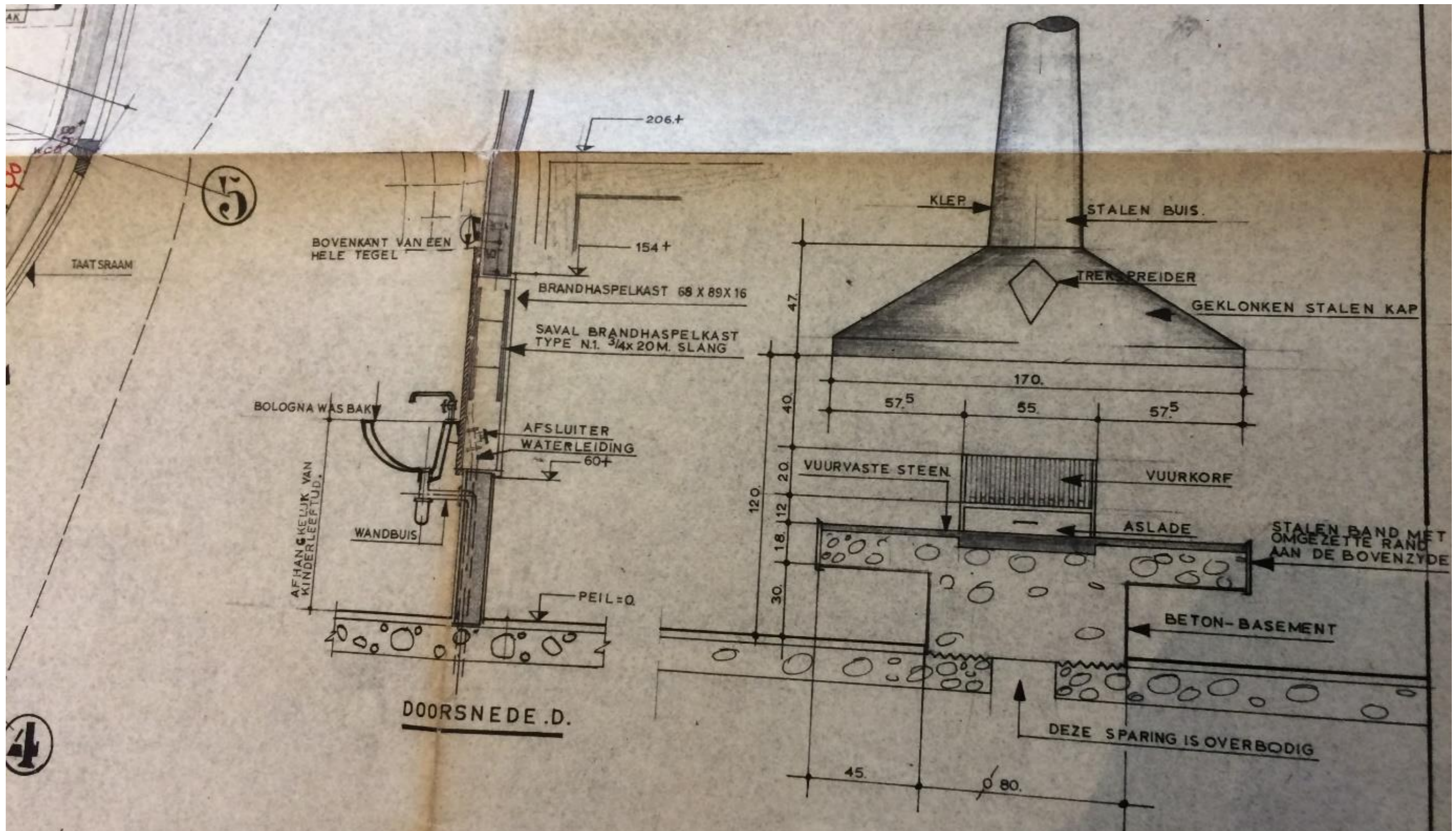

Afbeelding 109: Constructie plattegrond en doorsnede.

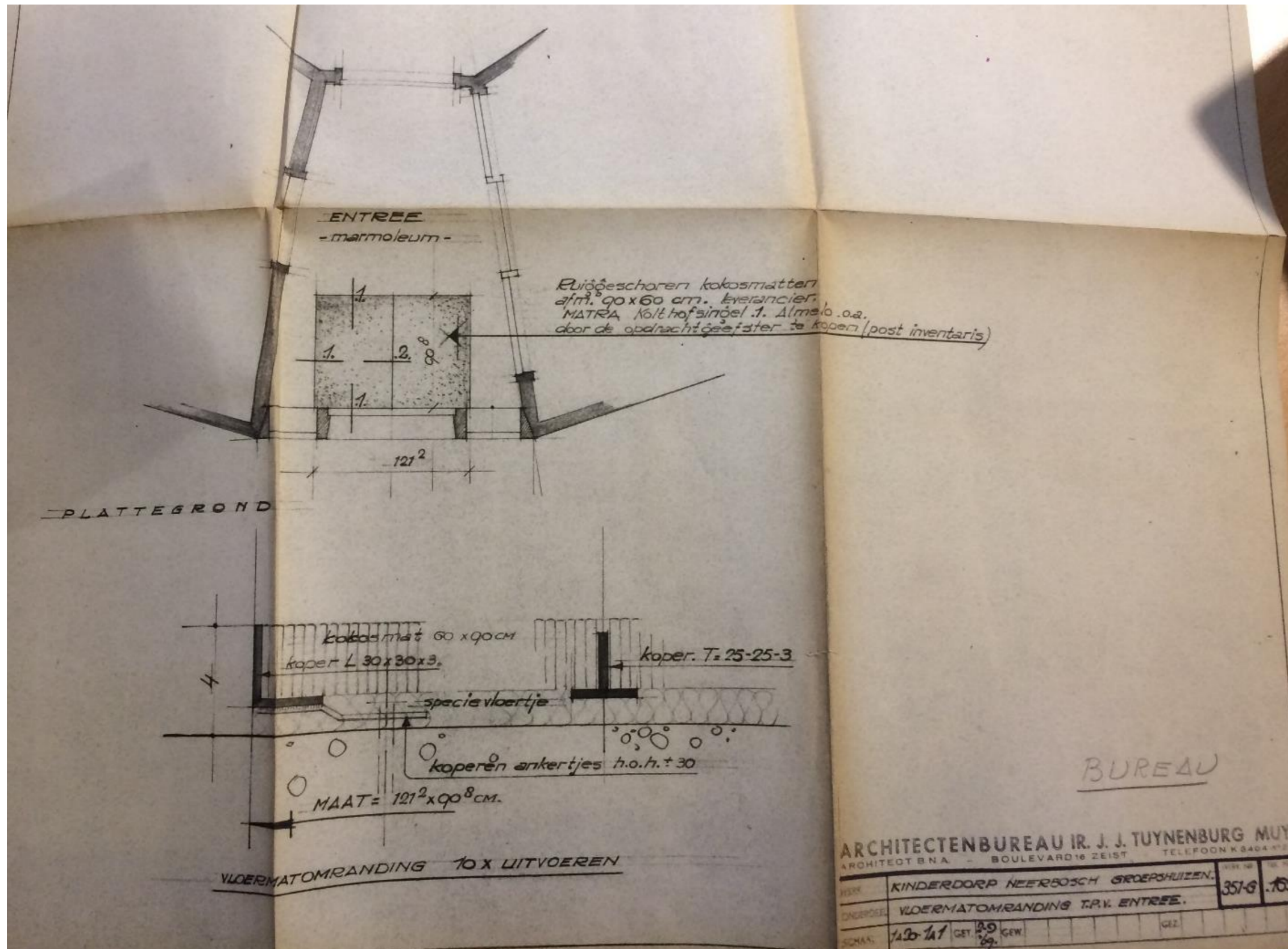
Afbeelding 110: Constructie dak.

Bijlage I: Tekeningenmap tienhoekige paviljoens: XIII: Uitwerking openhaard (Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang ongenummerd, inventarisnummer ongenummerd, tekening openhaard, 2 september 1969).

Afbeelding 111: Uitwerking openhaard.

Bijlage I: Tekeningenmap tienhoekige paviljoens: XIV: Uitwerking voormat (Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang ongenummerd, inventarisnummer ongenummerd, uitwerking voormat, 2 september 1969).

Afbeelding 112: Uitwerking voormat.

Bijlage II: Bouwfoto's tienhoekige paviljoens (Van 't Lindenhoutmuseum, Nijmegen, nummer toegang 16.1.6, inventarisnummer 10595 t/ m 10600, 10605, 10606 en zn, bouwfoto's, datering onbekend).

Afbeelding 113: Fundering.

Afbeelding 114: Begane grond storten.

Afbeelding 115: Begane grond vloer met wapening voor twintig kolommen.

Afbeelding 116: Eerste verdiepingsvloer met bekisting en stutten.

Afbeelding 117: Gestorte eerste verdiepingvloer.

Afbeelding 118: Constructie eerste bouwlaag.

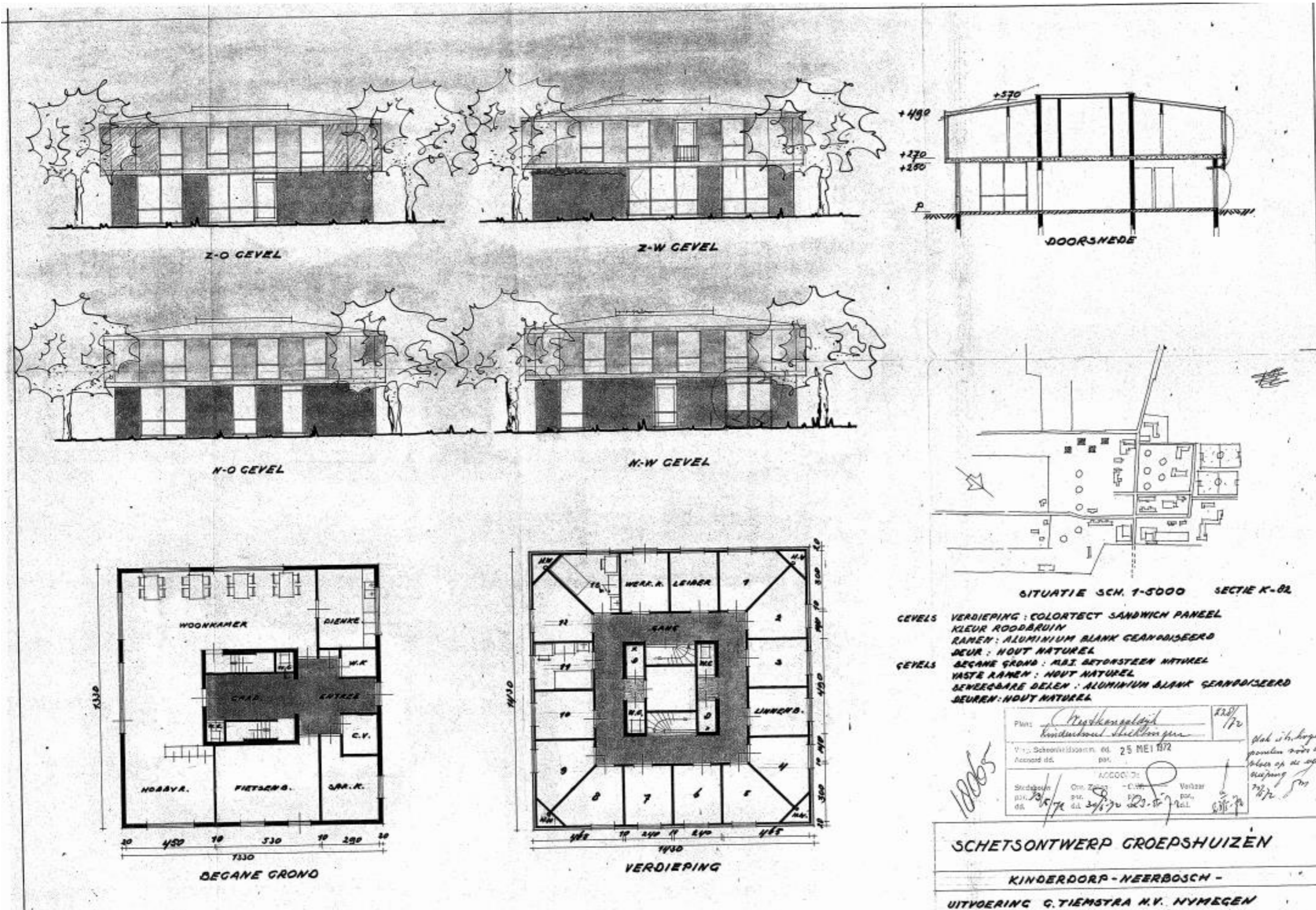
Afbeelding 119: Constructie paviljoens.

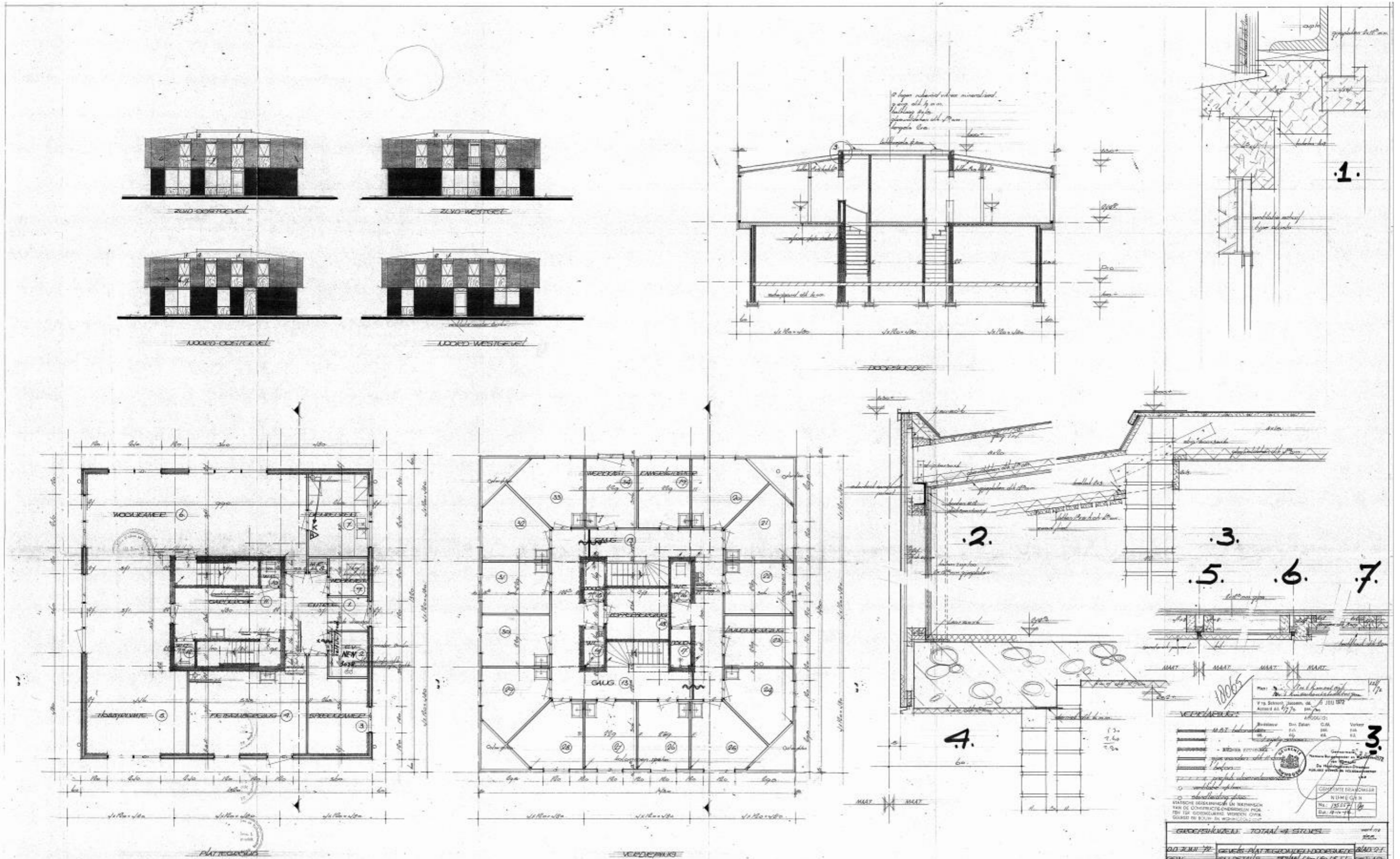
Afbeelding 120: Constructie paviljoens.

Afbeelding 121: Paviljoens zonder gevel.

Afbeelding 122: Schetsontwerp.

Afbeelding 123: Technisch ontwerp.

Bijlage IV: Fotoreportage interieur tienhoekige paviljoens: I Scherpenkampweg 49
(foto's: auteur).

Afbeelding 124: Keuken.

Afbeelding 125: Eettafel in woonruimte.

Afbeelding 126: De centrale ruimte zonder openhaard.

Afbeelding 127: Trap.

Afbeelding 128: Gang.

Afbeelding 129: Openhaardbuis met daaromheen sanitaire voorzieningen en bergingsruimte.

Afbeelding 130: Doucheruimte.

Bijlage IV: Fotoreportage interieur tienhoekige paviljoens: II Scherpenkampweg 51 (foto's: auteur).

Afbeelding 131: Centrale ruimte zonder openhaard.

Afbeelding 132: Keuken.

Afbeelding 133: Trap met hal.

Afbeelding 134: Gang met wandaansluiting op lichtkoepel.

Afbeelding 135: Openhaardbuis met daaromheen sanitaire voorzieningen en bergingsruimte.

Afbeelding 136: Kamer.

Bijlage IV: Fotoreportage interieur tienhoekige paviljoens: III Scherpenkampweg 68 (foto's: auteur).

Afbeelding 137: Woonkamer, de kasten creëren verschillende ruimtes in de woonkamer.

Afbeelding 138: Woonkamer.

Afbeelding 139: De wanden tussen de tien kolommen.

Afbeelding 140: Trap.

Afbeelding 141: Gang.

Afbeelding 142: Openhaardbuis met daaromheen sanitaire voorzieningen en bergingsruimte.

Afbeelding 143: Kamer.

Bijlage IV: Fotoreportage interieur tienhoekige paviljoens: IV Scherpenkampweg 68 (foto's: auteur).

Afbeelding 144: Centrale ruimte zonder openhaard.

Afbeelding 145: Keuken.

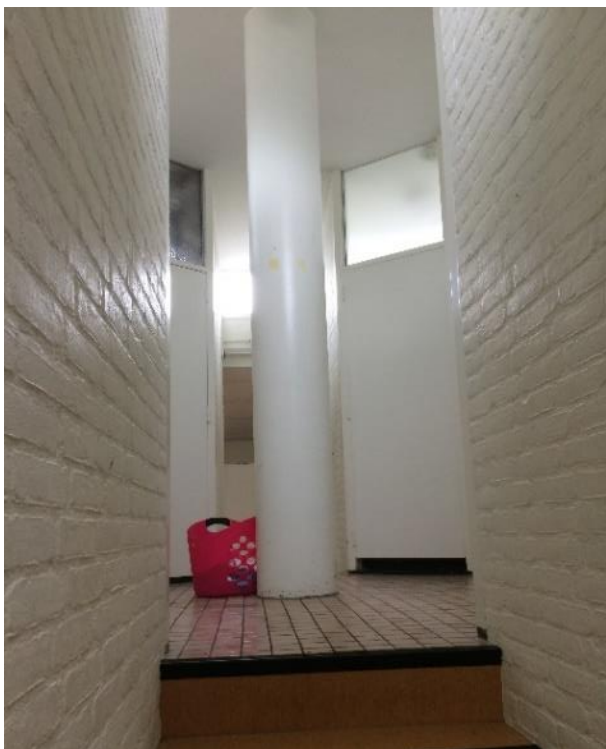
Afbeelding 146: Woonkamer met in het midden een wanden.

Afbeelding 147: Trap.

Afbeelding 148: Gang met kasten.

Afbeelding 149: Openhaardbuis met sanitaire voorzieningen en bergingsruimte.

Afbeelding 150: Wasbak met kastruimte in kamer.